

ISSN: 2181-4147

Scientific Journal

Scholar

Volume 1, Issue 12

2023/12

May

TOGETHER WE REACH THE GOAL

ISSN 2181-4147
VOLUME 1, ISSUE 12
MAY 2023

<https://researchedu.org/index.php/openscholar>

“SCHOLAR” SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 1, ISSUE 12, MAY, 2023

EDITORIAL BOARD

G. Kholmurodova

Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

A. Madaliev

Professor, Doctor of Economics, Tashkent State Agrarian University

G. Sotiboldieva

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Rashidova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Philological Sciences, Samarkand State University

D. Darmonov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

X. Abduxakimova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Ruzmetov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Chemical Sciences, National University of Uzbekistan

M. Yusupova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

M. Kambarov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Namangan State University

S. Sadaddinova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent University of Information Technologies

M. Fayzullaev

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) Geographical Sciences, Karshi State University

Z. Muminova

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

B. Kuldashov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

Kh. Askarov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Fergana Polytechnic Institute

S. Nazarova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Bukhara State University

O. Rahmonov

Doctor of Philosophy (Phd) in Technical Sciences, Fergana Polytechnic Institute

G. Tangirova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

Z. Koryogdiev

Doctor of Philosophy (Phd) in Historical Sciences, Bukhara State University

S. Ubaydullaev

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

R. Yuldasheva

Associate Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

M. Yuldashova

Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Namangan State University

Editorial Secretary: J. Eshonkulov

CHIGITLARNI BENTONENT LOYQASI BILAN KAPSULALAB EKISHNING AHAMIYATI

Turdiyev Botir Azamat o'g'li
botir-turdiyev@mail.ru
ToshDAU doktoranti (PhD)

Ergasheva Elnora Oltiboy qizi
Ergashevaelnora18@gmail.com

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti talabasi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada tuproq unumdorligi va urug' unuvchanligini oshirishda agrorudalrning roli bayon etilgan. Suningdek agrorudalarning qishloq xo'jaligida ahamiyati, manbaalari, ulardan samarali foydalanish yo'llariga to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Tuproq unumdorligi, tuproqning suv-fizik xossalari, agroruda, bentonit, noa'naviy organa-mineral o'g'it, g'o'za, chigit, urug' unuvchanligi.

IMPORTANCE OF PLANTING SEEDS CAPSULED WITH BENTONENT

ABSTRACT. This article describes the role of agro-minerals in increasing soil fertility and seed fertility. Information is provided on the importance of agro-ores in agriculture, sources, ways of their effective use.

Key words: Soil fertility, water-physical properties of soil, agro-ore, bentonite, non-traditional organo-mineral fertilizer, cotton, seed fertility.

KIRISH. Qishloq xo'jaligida tuproq unumdorligini saqlash va oshirishda noan'anaviy agrorudalarni qo'shimcha oziqa sifatida qo'llash yaxshi natijalar berishi o'rganilgan.

Mavjud noan'anaviy mineral xomashyolar, ularning zahirasining ko'pligi hamda arzonligi bilan qishloq xo'jaligidagi tuproqning suv-fizik xossalarini yaxshilashda, ba'zi yetishmyotgan minerallar oziqalar o'rnini to'ldirishi yoki qo'shimcha oziqa sifatida ishlatilishida yuqori samaradorligi bilan ahamiyatlidir.

Mineral va mahalliy o'g'itlar taqchilligini yumshatish, tuproqning suv-fizik xossalarini yaxshilashda noan'ananaviy agrorudalarni qo'shimcha oziqa sifatida qo'llash yaxshi natijalar berishini aniqlangan [1].

Surxondaryo viloyatidagi Hovdak konidan topilgan bentonit loyqasi g'o'zada qo'llanilganda, tuproqning suv-fizik va agrokimyoviy xususiyatlari yaxshilangan va ekinlar hosili 3-4 s/ga ortgan. Hovdak bentonit loyqasi va turli mahalliy o'g'itlar asosida tayyorlangan kompostlarning tuproq unumdorligi, jumladan uning agrofizikaviy, agrokimyoviy xossalariga hamda g'o'za majmuidagi ekinlarining o'sishi, rivojlanishi va hosildorlik ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sirlari o'rganilgan[2-3-4]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADOLOGIYA.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, agrorudalarning alohidalik xususiyati va tarkibining turli komponentlarga boyligi, singdiruvchanligidagi fizikaviy-kimyoviy xossalariga ko'ra bentonit va bentonitga o'xshash jinslar, glaukonit va boshqalar ko'p tarmoqli xom ashyo hisoblanadi.

Bentonitning shimish xususiyati tuproqning suv-fizik va fizik-kimyoviy xossalariga yaxshi ta'sir qilishi, ularning tarkibida 20-60% va undan ko'p magniyli montmorillonit mineralining mavjudligidadir, shuning uchun o'zgaruvchan, bo'kuvchan va almashuvchan kation va anionlarning hajmi 100 gr tuproqda 23-150 mg/ekvni tashkil etadi. Qolaversa, bentonitlar o'simliklar uchun ozuqa manbai hisoblanadi, ularning tarkibida 0,3-4,7 % uglerod, 0,4-3,0 % kaliy, 0,3-1,0 % fosfor mavjuddir.

Bundan tashqari unda ko'plab mikroelementlar: mis, rux, bor, kobalt, molibden, marganes, oltingugurt mavjud. O'simlik ildizi tarqalgan tuproq qatlamidan

bentonit harakatchan shakldagi ozuqa unsurlari va gumusni suv bilan yuvilib ketishidan saqlaydi hamda tuproqda uglerod, azot, fosfor va kaliy zaxirasini ko'paytiradi.[7]

Noan'anaviy agrorudalarni tuproqqa solish uning suv-fizik, fizik–kimyoviy hususiyatlaridan tashqari oziqa tarkibiga ham o'z tasirini ko'rsatadi, natijada qishloq ho'jalik ekinlarining o'sishi rivojlanishi va hosildorligining oshishiga sabab bo'ladi[2].

Bolg'ali bentonit loyqasini xar gektaga N-150, P-105, K-75 kg/ga fonida qo'shimcha ravishda 750 kg/ga mavsumda yoki 3000 kg/ga bir marta shudgordan oldin berilganda Toshkent viloyati bo'z tuproqlari sharotida paxtadan olingan hosil 14,2 % ga oshganligi aniqlangan[3-4].

NATIJARLAR.

Bentonit tarkibida 0.3-4.7 % uglerod, 0.4-3.0 % kaliy, 0.3-1.0 % fosfor mavjud. Bundan tashqari ko'plab mikrounsurlar: mis, rux, bor, kobal't, molibden, marganes, oltingugurt bor. O'simlik ildizi tarqalgan tuproq qatlamidan bentonit loyqalari xarakatchan shakldagi oziqa unsurlari va gumusni suv bilan yuvilib ketishidan saqlaydi hamda tuproqda uglerod, azot, fosfor va kaliy zaxirasini ko'paytiradi[5].

Tuproqning suv-fizik xossalari, agrofizik xossalari, agrokimyoviy xossalari va unumdorligiga agrorudalarning ta'siri olimlar tamonidan o'rganilgan.

S.Boltayev tadqiqotlarida g'o'zada chigit unib chiqish dinamikasida bir xil ekish muddatiga ko'ra kapsulalangan va oddiy ekilgan chigitlarning unib chiqishi va rivojlanish fazalarida o'ziga xos farqlar kuzatilgan. Har bitta g'o'za navida kapsulalanib ekilgan variantlarda unib chiqish oddiy ekilganga nisbatan 10-15% yuqori bo'lgan. Chiqqandan birinchi chin barg paydo bo'lishigacha 7-10 kun, ikkinchi chin barg paydo bo'lishiga esa 4-5 kun vaqt o'tadi. Mo'tadil haroratda va to'g'ri qo'llanilgan agrotexnika sharoitida 43-45 kunlik o'simlikda 6-7 ta barg hosil bo'lgan (1-jadval)

1-jadval

G'oz navlarining unib chiqish dinamikasi, %.

G'oz navlari	Ekish usuli	Kuzatuv muddatlari, kun		
		20.apr	01.may	03.may
Surxon-103	Kapsulalangan	65	90	96
Surxon-103	Oddiy	61	85	92
CT-1651	Kapsulalangan	55	90	95
CT-1651	Oddiy	54	84	91

Chigitni bentonit loyqasi bilan kapsulalab ekishning uning unuvchanligiga ta'sir bo'yicha O'zR FA Navoiy bo'limi "Kimyo texnologiyasi, nanotexnologiyalar va qishloq xo'jaligi" bo'linmasi mudiri M.Usmonov rahbarligida tadqiqotlar olib borilgan.

Ilmiy-tadqiqot ishlarida bentonit gillaridan foydalanib chigitni kapsula qilib ekish bo'yicha ijobiy natijalarga erishilgan.

Tajribada chigit 2019-yil 19-fevral muddatda issiqxona sharoitida 20 litr hajmdagi tuvaklarda, har bir tuvakda 4 donadan, jami 48 dona unuvchan urug' ekilgan. Unib chiqqunga qadar harorat 8°C dan 18°C oralig'ida bo'lgan.

Unib chiqish nazorat sifatida ekilganda 1 donani tashkil etgan bo'lsa, ma'danli gil bilan kapsula qilib ekilganda esa 4 donani tashkil etgan. Unib chiqish tezligi nazorat sifatida ekilganda 7 kunni tashkil qilgan bo'lsa, ma'danli gil bilan kapsula qilib ekilganda esa ushbu ko'rsatkich 3 kunni tashkil qilgan.

MUHOKAMA.

S.Boltayev tadqiqotlarida g'ozaning mavsumda keyingi rivojlanish fazalarida g'am oddiy ekilgan variantlarga ko'ra chigit kapsulalangan variantlarda o'ziga xos jadallik borligi kuzatilgan. G'oz navlarining muhim xo'jalik belgilaridan biri - hosildorlik bilan uyg'unlashgan holatdagi tezpisharlikdir. Tezpisharlik birinchi hosil shoxining joylashish o'rni, gullashning boshlanishi va avjiga bog'liqdir. Birinchi hosil shoxi gullarning ochilish avji va pishib yetilishi kapsulalangan variantlarda

tezroq sodir bo'lgan. Ko'saklarning pishib yetilish xuddi gullashdagi ketma-ketlikda sodir bo'lgan. Ko'saklarning ochilishida qisqa navbat (bosh poya bo'ylab birinchi hosil shoxining birinchi ko'sagi va ikkinchi hosil shoxining birinchi ko'sagining ochilish orasidagi vaqt) 2-3 kun bo'lib gullashdagidan kam farq qiladi. Ko'saklarning gullashidan ochilishigacha bo'lgan davri kapsulalangan variantlarda esa 60-66 kunni tashkil qiladi. Navlar tezpisharligi bo'yicha asosan ko'saklarning ochilish avjiga ko'ra chigitni kapsulalab ekilgan variantlarda farqlanadi. Kapsulalangan variantlarda har-xil navlarda ularning ochilish avji 8-10 kungacha farq qilganligi aniqlangan.

O'zR FA Navoiy bo'limi ilmiy tadqiqot ishlarida quyidagi natijalar olingan. Chigit kapsulalanmay ekilgan-nazoratda jami 46 dona, ya'ni, 95,8%, ma'danli gil bilan kapsula qilib ekilganda 48 dona, ya'ni, 100% urug' unib chiqqan. Tajriba sinov sifatida ekilgan dala maydonlaridagi hosildorlik sezilarli darajada yuqori bo'lgan[6]

XULOSA.

Chigitni bentonent loyqasi bilan kapsulalab ekishning chigit unuvchanligiga ta'sir bo'yicha dallaboratoriya va dala tajribalarida ijobiy natijalar olingan. Dala tajribalarida chigit unuvchanligi bentonent loyqasi bilan kapsulalab ekilganda kapsulalanmagan-nazorat variantiga nisbatan 4 foizga, laboratoriya tajribalarida esa 4.2 foizga oshigan. Shuningdek chigitlar 2-3 kun oldin unib chiqqan.

Olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlarining natijalariga ko'ra, chigitlarni kapsulalab ekish chigit unuvchanligini oshiradi, urug'larni ikki-uch kunga erta unib chiqishini ta'mimlaydi. Bu ko'rsatkichlar g'ozadan erta va mo'l hosil olish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Дилбар Абдукаюмовна Тунгушева, Сайдулло Болтаев, Ренат Саидович Назаров, “Применение Нетрадиционных Агроруд И Компостов В Хлопководстве” современное экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты рационального природопользования

2. С.М Болтаев, Д.Тунгушова “Нетрадиционные Агроруды Узбекистана И Их Роль В Сох Ранении Плодородия Почв. “ Ўзбекистон Қишлоқ Хўжалиги”,

3. В.М Холиков, S.O Abduraxmonov, D.Tungushova, SM Boltayev, Abdullayev “Kuzgi bugdoy yetishtirishda resurs tejankor texnologiyalarni kullash buyicha Toshkent va Surxondaryo viloyati fermer xo‘jaliklariga tavsiyalar” Tavsiyanoma.-Toshkent

4. DA Tungushova, SO Abdurahmanov, EM Belousov, SM Boltaev “The effect of bentonite mud on the growth, development and yield of cotton” Uzbek Cotton Research Institute. Collection of articles on the basis of reports of the international scientific–practical conference" Scientific and practical bases of increasing soil fertility"(Part I).

5. S Boltaev, OA Kholmurodov, T Khamzaev “Efficiency of approximate organo-mineral composts for soil productivity” Academicia Globe: Inderscience Research 2021 2 (6)

6. <https://www.academy.uz/uz/page/pdf/paxtachilikda-yangicha-yondashuv-chigitni-kapsula-qilib-ekish>

7. <https://agro-olam.uz/28-05-2020/>

INSTITUTGA ASOS BO'LGAN KAFEDRA**Egamberdiyeva Durdona Abduqaxxor qizi**

Yunus Rajabiy nomidagi

O'zbek milliy musiqa san'ati instituti 2-kurs talabasi

egamberdiyevad44@gmail.comIl.rahbar.: **PhD L.Djurayeva****ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada o'tgan asrda tashkil topib, hozirda institutga aylangan "Sharq musiqasi" kafedrasining tarixi va ayni kunlardagi faoliyati, istiqboldagi rejalari xususida fikr yurutilgan.

Kalit so'zlar: *musiqashunoslik, Sharq, musiqa, san'atshunoslik, maqom.*

Xalqimiz madaniy merosining ajralmas qismi bo'lgan milliy maqom san'ati o'zining qadimiy tarixi, teran falsafiy ildizlardan, betakror badiy uslubi va boy ijodiy an'analari bilan ma'naviy hayotimizda muhim o'rin egallaydi.

Asarlar davomida ulug' shoir va olimlar, mohir bastakorlar, hofiz va sozandalarning mashaqqatli mehnati va fidoiyligi, ijodiy tafakkuri bilan sayqal topib kelayotgan ushbu noyob san'at nafaqat yurtimiz va Sharq mamlakatlarida balki dunyo miqyosida katta shuhrat va e'tibor qozongan. Maqom san'atining gultoji bo'lgan **Shashmaqom** YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e'tirof etilib (2003), hamda uning representativ ro'yxatiga kiritilgani (2008) buni yaqqol tasdig'idir.

O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda maqom san'atini o'rganish va rivojlantirish borasida muayyan ishlar amalga oshirildi. Prezident SH.M.Mirziyoyevning "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-

tadbirlari to'g'risida" 2017- yil 17- noyabrdagi PQ-3391-sonli qarori qabul qilindi. Bunga ko'ra chuqur ilmiy nazariy tadqiqotlar, o'quv uslubiy adabiyotlar yaratish, maqom san'atini radio, televideniye, ommaviy axborot vositalari, internet tarmog'i orqali mamlakatimizda va chet ellarda targ'ib etish, maqom ustozlari va soha olimlari, mutaxassislarning, iqtidorli va istiqbolli yosh ijrochilar faoliyatini yoritish yangi bosqichga ko'tarildi. O'zbek milliy maqom markazi, viloyatlar markazlarida maqom ansablari tashkil etildi. Sobiq Musiqiy sharqshunoslik kafedrasining nomi O'zbek maqomi tarixi va nazariyasiga o'zgartirilib, 2020 yildan hozirga qadar Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti tarkibida faoliyat olib bormoqda.

Kafedraning tashkil etilishi o'tgan asrning qaltis pallalariga to'g'ri keladi. XX asrning yirik musiqashunos olimi, san'atshunoslik fanlari doktori, professor Fayzulla Karamatov hamda o'z davrida Kompozitorlar uyishmasi raisi bo'lgan Ahmadjon Jabborov, yosh o'qituvchi Otanazar Matyoqubov sa'y-harakatlari bilan 1972 yili Toshkent davlat konservatoriyasida (2002 yildan buyon O'zbekiston davlat konservatoriyasi) "Sharq musiqasi" nomi bilan kafedra rasman bunyod etilgan. Sobiq ittifoq davlatlari orasida birinchi marta tashkil etilgan mazkur kafedra dastlab "Sharq musiqasi" nomi bilan faoliyat yuritgan. Keyinchalik, kafedra asosida "Musiqiy sharqshunoslik", "An'anaviy xonandalik" va "An'anaviy sozandalik" kafedralari tuzilgan. Bunda F.Karamatovning hissasi katta bo'lib, bu haqida musiqashunos olim O.Ibrohimov quyidagi fikrni bildirib o'tgan: "Fayzulla Karomatli milliy musiqiy meros namunalarini ilmiy-nazariy o'rganish bilangina cheklanmay, balki ularni yosh avlodga amaliy o'rgatish borasida ham tahsinga sazovor ishlarni amalga oshirgan. Xususan, jonkuyar olimning tashabbusi bilan 1972 yili Toshkent davlat konservatoriyasida "SHarq musiqasi" tashkil etilib, unda O'rta asr musiqa risolalarini bevosita o'qib, tadqiqot olib bora oladigan musiqashunos, sharqshunoslarni tayyorlash hamda ustozona musiqaga doir Olti maqom va boshqa murakkab janrlarni

mukammal ijro eta oladigan xonanda va sozanda talabalarni voyaga yetkazish ishlari jadal boshlab yuborilgan edi”¹

Kafedraning bosh maqsadi – o‘zbek mumtoz musiqa ijrochiligini (o‘zbek musiqasining ustuvor asosi bo‘lgan – SHashmaqom, Xorazm maqomlari, Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari, katta ashula va og‘zaki an‘anadagi ustozona musiqa ijrochiligini amaliy jihatdan o‘rganish, sharqshunos olimlarning arab, fors va turkiy tillarda yaratgan asarlarini tarjima qilib, ularni musiqashunos nuqtayi nazaridan ilmiy sharhlay oladigan manbashunoslar tayyorlashdan iborat etib belgilangan.

Ilk yillarda kafedrada san‘atshunoslik fanlari doktori, professor I.Rajabov “Manbashunoslik” va “Maqom asoslari”, professor A.Jabborov “O‘zbek musiqa tarixi”, kompozitor SH.SHaymardanova “Notalashtirish”, ustoz-san‘atkor F.Sodiqov “Dutor va chang ansambli ijrochiligi” ixtisosligi, R.Rajabiy, T.Inog‘omov, M.Muhamedov, S.Taxalov “Tanbur, nay, qashqar rubobi” ixtisosligi, O.Alimaxsumov “An‘anaviy ijro” ixtisosligi, Z.Oripov, Z.Nasullayev, K.Avasenov “SHarq tillaridan – fors, arab, urdu”, yosh o‘qituvchilar: O.Matyoqubov va R.Abdullayev “O‘zbek an‘anaviy musiqasi asoslari”, “Notalashtirish” va “Folklor amalyoti” kabi fanlardan dars bera boshlaydilar. Kafedrada tahsil olgan o‘zbekistonlik talabalar bilan bir qatorda, Qozog‘iston, Tojikiston Respublikasidan kelib, ilmiy-ijodiy faoliyatini bizda olib borgan xorijiy talabalar ham kelajakda yetuk musiqashunos, mohir san‘atkor va xonanda bo‘lib yetishadilar. San‘atshunoslik fanlar doktorlari, professorlar A.Nizomov va F.Aziziy (Tojikiston), san‘atshunoslik fanlar doktori, professor A.Nazarov, san‘atshunoslik fanlari nomzodi, professor R.Yunusov, san‘atshunoslik fanlari nomzodlari, A.Jumayev, O.Malkeyeva kabi taniqli olimlar kafedraning ilk bitiruvchilari sifatida tarixga muhrlanganlar.

“O‘zbek maqomi tarixi va nazariyasi” kafedrasini konservatoriya tarkibida bugungi kunga qadar F.M.Karamatov, O.R.Matyoqubov, Z.T.Oripov, R.Y.Yunusov,

¹Ibrohimov O. Ustoz Fayzulla Muzaffarovich Karomatli haqida so‘z. Qo‘lyozma maqola. <https://t.me/maqomot> saytida. – B. 5-6.

S.M.Begmatov, I.A.G‘aniyeva, A.R.Zokirov, CH.E.Ergasheva boshqarib kelgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26- maydagi “Madaniyat va san’at sohasidagi jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6000-son Farmoni hamda 2020-yil 2-sentabrdagi “Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’ati inistituti faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 536- sonli qaroriga muvofiq, Maqom va baxshichilik san’ati sohasi uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ta’lim jarayoniga o‘qitishning innavatsion shakl va metodlari hamda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini keng joriy etish, soha mutaxassislarining ilmiy salohiyatini yanada oshirish maqsadida Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’at instituti tashkil etildi. Inistitutning ochilishi O‘zbek milliy musiqa san’atini har tomonlama o‘rganish va rivojlantirish yo‘lidagi yangi qadam bo‘ldi.

Mazkur institutga Yunus Rajabiy nomining berilishi bejiz emas albatta. So‘zimizning boshida ta’kidlaganimizdek, milliy musiqamizni yozib olinishida akademik Yunus Rajabiyning hissasi kattadir. Uzoqni ko‘zlab boshlangan ezgu ishlar avlodlar tomonidan munosib davom ettirilmoqda, yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Yangi tashkil etilgan inistitutga O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston xalq artisti, Turkmanistonda xizmat ko‘rsatgan artist, O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va turizm vaziri Nazarbekov Ozodbek Ahmadovich rektor etib tayinlandi. Hozirgi kunda kafedra “O‘zbek maqomi tarixi va nazariyasi” nomi bilan mazkur institutda faoliyatini davom ettirmoqda. Uni hozirda yosh musiqashunos olimi Sh. Berdixanova boshqarib kelmoqda.

Bugungi kunda kafedrada ish olib borayotgan professorlar – san’atshunoslik fanlari doktori, professor Rustambek Abdullayev, san’atshunoslik fanlari nomzodlari, professorlar Ravshan Yunusov, Soibjon Begmatov, Saida Qosimxo‘jayeva, Abduvali Abdurashidov, san’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktorlari (PhD) Chinora Ergasheva, Laylo Djurayeva, Shaxida Berdixanova, katta o‘qituvchilar Azizjon Zokirov, Xumoyun Xaydarov, Munojat Azamova, Go‘zal Xasanova, Sardor

Tojiboyev, Barno Shamshiyeva, Jur'atbek Sherimmatov, Nasiba Yo'ldasheva, Nodira Xaydarova, Tatiyano Petrenka, Nilufar Botirova, Alisher Egamov, Azizulloh Arol yosh maqomshunoslar va ijrochilarga musiqa san'atining sir-asrorlarini tahsil berib kelmoqdalar.

Kafedrada bakalavriyat ta'lim yo'nalishida – musiqashunoslik asoslari, o'zbek musiqasi tarixi, an'naviy o'zbek musiqasi asoslari, o'zbek maqom tarixi va nazariyasi, maqom solfedjio, aruz va musiqa, xalq musiqa ijodiyoti, doston solfedjio, maqom asoslari, fors tili, arab tili, jahon musiqasi tarixi, solfedjio, garmoniya, musiqa nazariyasi, polifoniya, musiqiy asarlar tahlili, sharq xalqlari musiqa tarixi, radio va telejurnalistika notiqligi, musiqiy nazariy fanlar o'qitish uslubiyoti, zamonaviy musiqa, etnomusiqashunoslik asoslari, musiqashunoslik metodologiyasi; magistratura bosqichida esa – musiqashunoslik, ilmiy tadqiqot metodologiyasi, zamonaviy garmoniya, etnosolfedjio, sharq xalqlari maqomlari, manbashunoslik, XXI asr jahon musiqa madanyati, XXI asr O'zbekiston musiqa madanyati, zamonaviy musiqa shakli, musiqa uslublari tarixi, maqomot va zamonaviy kompozitorlik ijodiyoti fanlari olib boriladi.

Kafedra o'z oldiga asosiy vazifa sifatida maqom ijrochiligi va baxshichilik san'ati bo'yicha fundamental, amaliy va ijodiy izlanish hamda tadqiqotlar olib borish, sohada shakllangan ijodiy maktablarning o'ziga xos ijro uslublari va an'analarni qayta tiklash, milliy musiqa san'ati va xalq ijodiyoti yo'nalishlarida o'quv-metodik adabiyotlar yaratish, atoqli bastakorlar, hofiz va sozandalar, baxshilarning ijodiy merosini chuqur o'rganish va qayta tiklash, shuningdek, mumtoz musiqa san'ati namunalarini notaga ko'chirish, milliy musiqa san'ati, xalq ijodiyoti yo'nalishlardagi xorijiy ta'lim muassasalari va markazlari bilan xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish, o'zaro tajriba almashish, qo'shma ta'lim dasturlari va ilmiy loyihalarni amalga oshirish kabilarni qo'yg'an va baholi qudrat amalga oshirib kelmoqda.

O'zbek maqomi tarixi va nazariyasi kafedrasini faoliyati misolida yurtimizdagi islohotlarning bir ko'rinishi xolos. Kafedra tashkil etilganligiga qariyb yarim asr to'lgan bo'lsada, bebaho durdonamiz – maqomlarning nazariy asoslarini, tarixiy

ildizlarini, baxshichilik san'atining ilmiy jihatlarini o'rganishga u qadar kirishilmagan edi. Yuqoridagi siyosiy hujjatlarning ijrosi o'laroq hozirda ommaviy axborot vositalariga ham maqom tashviqotiga bag'ishlangan bir qator loyihalar bajarilmoqda. Shuningdek, ilmiy salohiyatli yosh olim va olimalar ham sekn-asta ko'paymoqda. Umid qilamizki, yaqin kelajakda Akademiya maqomini olishni rejalashtirayotgan o'quv maskanimizdan chinikam akademiklar – Yunus Rajabiyning munosib vorislari yetishib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.Rajabov. Maqomlar. (Nashrga tayyorlovchi va maxsus muharrir O.Ibrohimov.) – T.: "San'at". 2006.
2. O.Ibrohimov. Maqom va makon. – T: Movaraunnahr. 1996.
3. O.Ibrohimov. Ustoz Fayzulla Muzaffarovich Karomatli haqida so'z. Qo'lyozma maqola. https://t.me/maqomot_saytida. – B. 5-6.

КРЕДИТНАЯ ПОДДЕРЖКА МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАНЕ И ФАКТОРЫ, ПРЕПЯТСТВУЮЩИЕ ЕГО РАЗВИТИЮ

Худойбердиева Мафтунабону Мехрожевна

студентка 3-курса группы МН-220

Самаркандский институт экономики и сервиса

Научный руководитель: **Каримова Азиза Махомадризовна,**

к.э.н., доцент

Самаркандский институт экономики и сервиса

***Аннотация:** Доступ к финансированию является важнейшим фактором роста и развития МСП во всем мире. Во многих странах МСП сталкиваются с серьезными проблемами, связанными с финансированием своей деятельности. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с препятствиями, с которыми сталкиваются большинство субъектов в ходе своей деятельности. А также сделаны выводы и заключения, способствующие дальнейшему развитию субъектов предпринимательской деятельности.*

***Ключевые слова:** малые и средние предприятия, кредитование, финансирование, источники финансирования, процентная ставка, краудфандинг, одноранговое кредитование.*

Введение. Доступ к финансированию является серьезной проблемой для малых и средних предприятий в Узбекистане, при этом в большинстве случаев банки являются одним из основных источников финансирования.

Малые и средние предприятия (МСП) играют решающую роль в экономике Узбекистана. По данным Министерства экономики и

промышленности, в Узбекистане зарегистрировано более 150 000 МСП, на долю которых приходится около 60% ВВП страны и в которых занято более 70% рабочей силы.² Несмотря на их значительный вклад в экономику, МСП в Узбекистане сталкиваются с рядом проблем, включая ограниченный доступ к финансированию, неадекватную инфраструктуру и бремя регулирования.

Доступ к финансированию является важнейшим фактором роста и развития МСП. Кредитование субъектов данной отрасли может помочь им инвестировать в новое оборудование, расширять свой бизнес и создавать новые рабочие места. Это также помогает стимулировать экономический рост и способствовать развитию предпринимательства. Однако предприятия в Узбекистане сталкиваются со значительными препятствиями для доступа к финансированию, которые включают в себя такие аспекты как: отсутствие залога, высокие процентные ставки и бюрократические препятствия и тд. Таким образом, улучшение доступа к финансированию для МСП имеет важное значение для содействия экономическому росту и создания рабочих мест в Узбекистане.

Несмотря на важность МСП и их вклад в экономику Узбекистана, доступ к финансированию остается серьезной проблемой для многих малых предприятий. Отсутствие доступного финансирования и ограниченный доступ к кредитам не позволяют многим МСП полностью реализовать свой потенциал. Целью данного исследования является выявление факторов, с которыми сталкиваются МСП в Узбекистане при кредитовании своего бизнеса, и предоставление рекомендаций по улучшению доступа к финансированию для этих предприятий.

Методология исследования. Данное исследование базируется на результатах анализа научных трудов в области банковского кредитования предпринимательской деятельности, а также трудов, посвященных финансированию и кредитованию предприятий сферы туристических услуг.

² Ссылка источник (откуда взят материал)

Степень изученности. Над вопросами, связанными с различными формами методов кредитования, занимались многие учёные-экономисты, в частности: М.А.Кривуля, С.В.Федоров, Н.Du.Cros, К.А.Лебедев, А.А.Козыбагаров, М.А.Булаев В.Г.Медынский, Н.А.Зайцева, McKercher и др., также отечественных ученых, в частности Ё.Абдуллаев, Ш.Абдуллаева, У.Азизов, И.Алмардонов Дж.Зайналов, И.Рахманов, Д.Таджибаева, Ж.Исаков, Л.Зойиров, Н.Урманова, Т.Маликов, Р.Каюмов и др.

Основная часть. Доступ к финансированию является важнейшим фактором роста и развития МСП во всем мире. Во многих странах МСП сталкиваются с серьезными проблемами при доступе к финансированию, включая высокие процентные ставки, ограниченное обеспечение и бремя регулирования. Для решения этих проблем правительства и финансовые учреждения разработали ряд программ кредитования, направленных на поддержку МСП. Эти программы часто включают сочетание традиционных методов кредитования, таких как банковские кредиты и овердрафты, а также более новые варианты финансирования, такие как краудфандинг и одноранговое кредитование.

Сравнение практики кредитования в развитых и развивающихся странах. Практика кредитования МСП сильно различается между развитыми и развивающимися странами. В развитых странах МСП, как правило, имеют лучший доступ к финансированию, чем в развивающихся странах, благодаря наличию хорошо развитых финансовых систем и ряда программ государственной поддержки. Напротив, МСП в развивающихся странах часто сталкиваются со значительными препятствиями для доступа к финансированию, включая ограниченное обеспечение и отсутствие кредитной истории. Для решения этих проблем многие развивающиеся страны внедрили новаторские программы кредитования, направленные на поддержку МСП, такие как программы микрофинансирования и выдача государственных кредитов, ориентированных на МСП.

В Узбекистане практика кредитования субъектов предпринимательства исторически была ограниченной, и многие предприниматели полагались на неформальные источники финансирования. Однако в последние годы правительство и финансовые учреждения выступили с рядом инициатив, направленных на улучшение доступа к финансированию, включая создание кредитно-гарантийного фонда и внедрение программ микрофинансирования. Однако, несмотря на эти инициативы, субъекты малого предпринимательства в Узбекистане продолжают сталкиваться с серьезными проблемами в доступе к финансированию, особенно из традиционных источников, таких как банки.

Доступ к финансированию остается серьезной проблемой для МСП как для многих стран мира, так и для Узбекистана.

Проведя анализ практики банковского кредитования нами, были выявлены ряды проблемы, с которыми сталкиваются большинство субъектов малого и среднего бизнеса. В частности, такие как:

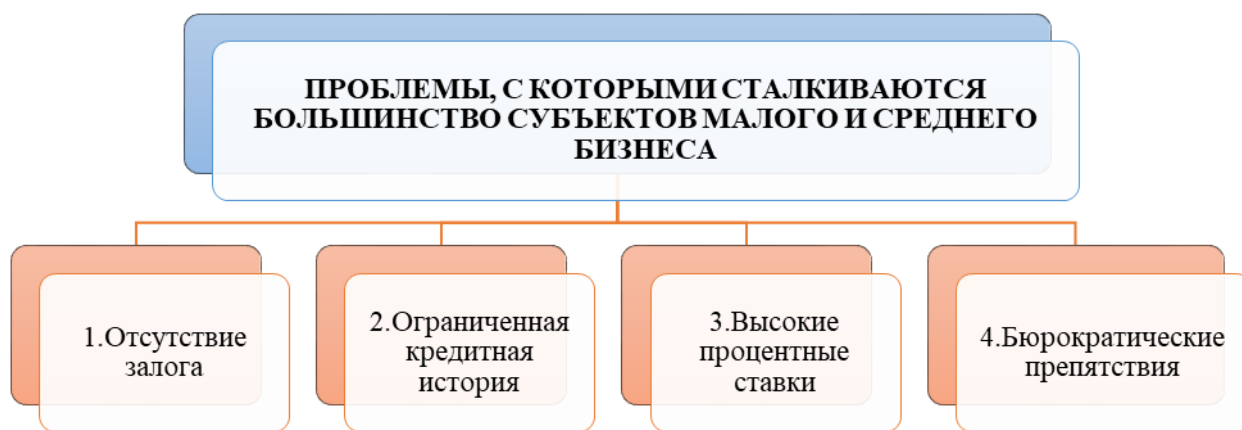

Рис.1. Проблемы субъектов малого и среднего бизнеса³

Далее рассмотрим эти препятствия более подробно.

1. Отсутствие залога: МСП часто не хватает залога, необходимого для обеспечения кредитов от традиционных кредиторов, таких как банки.

³ Mahomadrizoevna K. A. Analysis and the need to improve credit support for the development sphere of tourism //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – Т. 1. – №. 1.1 Economical sciences.

2. **Ограниченная кредитная история:** многие МСП не имеют достаточно длинной кредитной истории, чтобы претендовать на кредиты от традиционных кредиторов.

3. **Высокие процентные ставки:** процентные ставки по кредитам для МСП часто выше, чем для более крупных предприятий, что затрудняет для МСП доступ к доступному финансированию.

4. **Бюрократические препятствия:** процесс подачи заявки на получение кредита и его получения может быть сложным и трудоемким, особенно для МСП без специальных финансовых отделов.

Проведённое нами исследование свидетельствует о том, что практика кредитования МСП в Узбекистане значительно различается между различными типами кредиторов. Было обнаружено, что традиционные банки имеют более строгие критерии кредитования, уделяя больше внимания обеспечению и кредитной истории. Это часто затрудняло для МСП доступ к кредитам от этих учреждений, особенно если они находились на ранних стадиях развития бизнеса.

Учреждения микрофинансирования, с другой стороны, оказались более гибкими в своей практике кредитования, уделяя больше внимания оценке жизнеспособности бизнеса и характера предпринимателя. Это часто делало их более доступным источником финансирования для МСП с ограниченным обеспечением или кредитной историей.

При сравнении Узбекистана с другими странами становится ясно, что МСП в Узбекистане сталкиваются со значительными проблемами в доступе к финансированию. На кредитном рынке доминируют традиционные банки, которые часто имеют строгие критерии кредитования, что затрудняет доступ МСП к кредитам. Однако введение государственных инициатив, таких как фонд кредитных гарантий, помогло расширить доступ к финансированию для МСП, особенно с ограниченным обеспечением.

Доступ к финансированию имеет решающее значение для роста и развития МСП, поскольку он позволяет им инвестировать в новое оборудование, нанимать сотрудников и расширять свою деятельность. Однако ограниченный доступ к финансированию может сдерживать рост МСП, особенно на ранних стадиях развития.

В ходе нашего исследования нами было выявлено, что большинство субъектов малого бизнеса в Узбекистане сталкиваются с серьезными проблемами при доступе к финансированию, особенно от традиционных банков. Этот ограниченный доступ к финансированию может привести к целому ряду негативных последствий для МСП, в том числе:

1. Снижение роста и конкурентоспособности. Ограниченный доступ к финансированию может сдерживать рост МСП, снижая их конкурентоспособность на рынке.

2. Сокращение инноваций: без доступа к финансированию МСП могут с трудом инвестировать в новые технологии и процессы, что снижает их способность к инновациям и сохранению конкурентоспособности.

3. Ограниченное создание рабочих мест: МСП являются важным источником занятости во многих странах, включая Узбекистан. Ограниченный доступ к финансированию может ограничить возможности МСП по созданию новых рабочих мест, что приведет к более высокому уровню безработицы.

4. Ограниченное экономическое развитие: МСП часто рассматриваются в качестве ключевой движущей силы экономического развития, особенно в развивающихся странах. Ограниченный доступ к финансированию для МСП может ограничить общее развитие экономики, поскольку МСП не могут полностью реализовать свой потенциал.

В целом, наше исследование подчеркивает важность улучшения доступа к финансированию для МСП в Узбекистане, а также потенциальные негативные последствия ограниченного доступа к финансированию для МСП и экономики в целом. Улучшая доступ к финансированию для МСП, директивные органы и

кредиторы могут способствовать росту и развитию МСП, создавая рабочие места и стимулируя экономическое развитие.

Результаты нашего исследования имеют важные последствия как для МСП, так и для кредиторов в Узбекистане. Для МСП в исследовании подчеркивается необходимость улучшения доступа к финансированию, особенно от традиционных банков. МСП в Узбекистане должны изучить альтернативные источники финансирования, такие как микрофинансовые организации, краудфандинг или частный капитал. Кроме того, МСП следует рассмотреть возможность улучшения своей практики управления финансами, включая разработку надежного бизнес-плана и повышение своей кредитоспособности, чтобы повысить свои шансы на получение финансирования.

Для кредиторов исследование подчеркивает необходимость более гибкой практики кредитования и разработки инновационных финансовых продуктов, отвечающих особым потребностям МСП. Кредиторам следует рассмотреть возможность снижения строгих критериев кредитования МСП, изучения альтернативных форм обеспечения и повышения прозрачности и доступности кредитных заявок.

Заключение и предложения. Улучшение доступа к финансированию для МСП в Узбекистане имеет решающее значение для роста и развития сектора МСП и экономики в целом. Выполняя изложенные выше рекомендации, директивные органы и кредиторы могут помочь поддержать рост и развитие МСП в Узбекистане, создавая рабочие места и стимулируя экономическое развитие.

Выводы этого исследования имеют большое значение для политиков и практиков, занимающихся кредитованием МСП в Узбекистане. Во-первых, директивным органам следует рассмотреть возможность реализации рекомендаций, изложенных в этом исследовании, для улучшения доступа к финансированию для МСП. Это включает в себя поощрение развития

альтернативных источников финансирования, разработку инновационных финансовых продуктов, повышение прозрачности и доступности, обеспечение финансового образования и обучения, а также укрепление нормативно-правовой базы.

Основываясь на результатах нашего исследования, мы рекомендуем следующие действия для улучшения практики кредитования МСП в Узбекистане:

1. Поощрять развитие альтернативных источников финансирования: директивным органам следует поощрять развитие альтернативных источников финансирования, таких как микрофинансовые организации, краудфандинг и частный капитал, чтобы расширить доступ к финансированию для МСП.

2. Разрабатывать инновационные финансовые продукты: Кредиторы должны разрабатывать инновационные финансовые продукты, отвечающие особым потребностям МСП, такие как гибкие условия погашения, сниженные требования к обеспечению и более низкие процентные ставки.

3. Повышение прозрачности и доступности. Кредиторы должны повысить прозрачность и доступность кредитных заявок, предоставляя четкую и краткую информацию о кредитных требованиях, процедурах подачи заявок и статусе заявок.

4. Предоставление финансового образования и обучения: директивные органы должны обеспечивать финансовое образование и обучение МСП, включая разработку надежных бизнес-планов, повышение кредитоспособности и управление финансовыми рисками.

5. Укрепление нормативно-правовой базы. Директивные органы должны укрепить нормативно-правовую базу для кредитования МСП, включая разработку нормативных актов, регулирующих альтернативные источники финансирования, совершенствование систем кредитной отчетности и сокращение бюрократических проволочек при подаче заявок на получение кредита.

Улучшение доступа к финансированию для МСП имеет решающее значение для роста и развития сектора МСП и экономики в целом. Выполняя изложенные выше рекомендации, директивные органы и кредиторы могут помочь поддержать рост и развитие МСП в Узбекистане, создавая рабочие места и стимулируя экономическое развитие. Необходимы дальнейшие исследования, чтобы лучше понять влияние кредитования МСП на экономический рост в Узбекистане, а также изучить дополнительные методы кредитования и проблемы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Джураев Б. Барьеры для доступа к финансированию для малых и средних предприятий в Узбекистане. Журнал прикладных финансов и банковского дела, 9 (3), (2019). Стр. 75-92.

2. Саттаров К., Баходиров М. Проблемы развития малого бизнеса и доступа к финансовым ресурсам в Узбекистане. Европейский журнал экономики и бизнес-исследований, 6(3), (2020). Стр.126-137.

3. Mahomadrizoevna K. A. Analysis and the need to improve credit support for the development sphere of tourism //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – Т. 1. – №. 1.1 Economical sciences.

4. Karimova A. M. Development of tourism business with the help of bank lending in Uzbekistan // Наука, образование, инновации: актуальные вопросы и современные аспекты. – 2021. – С. 106-108.

5. Каримова А. Совершенствование банковского кредитования инновационного развития предприятий сферы туризма //Экономика и образование. – 2021. – №. 4. – С. 59-65.

6. Mahommadrezaevna K. A. Sources of financing and factors hindering the development of innovative activities of the sphere of tourism //Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2020. – Т. 9.

7. Министерство финансов Республики Узбекистан. (2019). Развитие малого бизнеса в Узбекистане: текущее состояние и перспективы на будущее. <https://www.mf.uz/ru/press-center/news/2980/>

8. Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). (2020). Расширение доступа МСП к зеленым финансам в Узбекистане. Получено с <https://www.oecd.org/countries/uzbekistan/enhancing-sme-access-to-green-finance-in-uzbekistan-18a43d05-en.htm>

9. Центральный банк Республики Узбекистан. (2021). Стратегия развития финансового рынка на 2021-2025 годы. Получено с <https://cbu.uz/ru/news/financial-market-development-strategy-for-2021-2025/>

BIOLOGIYA FANLARINI O‘QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING SAMARADORLIGI

Berdiqulova Nigora Raxmonovna

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Biologiya” kafedrası o‘qituvchisi
berdiqulovanigora2@gmail.com

ANNOTATSIYA

Innovatsion ta’lim texnologiyalarga asoslangan ta’limning imkoniyatlari. Biologiya fanlarini o‘qitishda qo‘llaniladigan innovatsion ta’lim texnologiyalari. Ushbu maqolada biologiya fanlarini o‘qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: klaster, interaktiv, virtual, texnologiya, innovatsiya.

EFFECTIVENESS OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING BIOLOGICAL SCIENCES

ABSTRACT

Innovative education is the possibilities of technology-based education. Innovative educational technologies used in the teaching of biological sciences. This article talks about the advantages of using information and communication technologies in the teaching of biological sciences.

Keywords: cluster, interactive, virtual, technology, innovation.

KIRISH

Dunyoda tabiiy fanlarning insoniyat hayoti va turmush tarzidagi ahamiyati juda katta. Jahonning rivojlangan mamlakatlaridagi ta’lim tizimida muvaffaqiyatli qo‘llanilib kelayotgan va didaktikada ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyalar shaxsga yo‘naltirilganligiga, ta’lim oluvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va

boshqarilishiga, shaxsga bo'lgan munosabatiga, hozirgi zamon ta'lim tizimida hukmronlik qilayotgan an'anaviy ta'limni mazmunan yangilash va ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni tubdan o'zgartirishga qaratilganligiga ko'ra tasniflanadi. Hozirgi davrda rivojlangan mamlakatlarda o'quvchilarning o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta'lim-tarbiya samaradorligini oshiruvchi pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida boy tajriba to'plangan bo'lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil qiluvchi metodlar o'ziga xos ahamiyatga egadir [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

“Innovatsiya” tushunchasi ilk bor XIX asr oxirida paydo bo'lgan. Innovatsion muammo (innovatsiya mohiyati, innovatsiya jarayonlari tuzilmasi) nisbatan fundamental shaklda qator ilmiy ishlarda aks etgan. Ta'limda innovatsion tadqiqot metodologiyasi sohasida yondashish bugungi kunda A.K.Raximov, J.O.Tolipova, G.S.Ergasheva, L.Qoraxonova, N.I.Taylaqov, U.Sh.Begimqulov, M.Aripov, A.A.Abduqodirov, M.F.Zakirova, N.A.Qayumova, G.N.Yunosova, A.Hayitov, G.O.Ernazarova, X.M.Maxmudova, M.N.Soy, S.Sheraliyev, M.Lutfullayev, X.M.Qurbonov, R.J.Ishmuxamedov kabi olimlar ilmiy tadqiqot ishlarida ko'rishimiz mumkin [2].

R.Ishmuhammedov va M.Yuldashevlarning fikriga ko'ra innovatsiya (inglizcha-innovation)-yangilik kiritish, yangilanish, nimanidir o'zgartirish demakdir. Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim tizimi, pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgartirish kiritishni anglatib, bu jarayonni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi[3].

U.Xodjamqulov innovatsiya-muayyan sohaga konseptual o'zgarishlar, yondashuvlar asosida kiritilayotgan uzoq muddatli va tizimli faoliyat bilan bog'liq yangilanishlardir degan fikrni bildiradi [4].

G.Ibragimova yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishda bilimli mutaxassislarga ehtiyoj tug'ilishi, bu esa o'z navbatida ta'lim tarbiya jarayoniga nisbatan innovatsion yondashuvni talab qilishi, “Innovatsiya” iborasi inglizcha so'zdan olingan bo'lib

“innovatsion”, “yangilik kiritish”, “yangi g‘oya” degan ma’nolarni bildirishini ko‘rsatib o‘tgan [5].

Ta’lim-tarbiya jarayonida bir necha xil yondashuvlar mavjud bo‘lib, shulardan: an’anaviy, tizimli, texnologik, tadqiqiy, funktsional, kompleks va faoliyatli yondashuvlar farq qilinadi. Jumladan texnologik yondashuv mohiyatan

ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar tatbiqini anglatadi. Yuqorida ko‘rib o‘tilgan tushunchalar mazmunida yangicha yondashuv, ya’ni texnologik yondashuv mavjud bo‘lgani bois, rivojlanish bosqichi mohiyatiga ko‘ra “Innovatsion pedagogik texnologiyalar” deb aytish maqsadga muvofiq keladi.

NATIJALAR

Tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish tadqiqot muammosi doirasida bajarilgan ilmiy tadqiqotlar, pedagogika va biologiya o‘qitish metodikasi sohasida yaratilgan metodik qo‘llanmalar va tavsiyalar mazmuni bilan nazariy tanishib chiqish asosida, amaliy tajriba-sinov ishlari tashkil etilib, tajriba sinov ishlarining samaradorligi va olingan natijalarning matematik-statistik tahlili ishlab chiqildi.

Tanlangan guruhlarda tajriba boshi va oxirida o‘tkazilgan tajriba va nazorat guruhlarining o‘rtacha qiymati, samaradorlik koeffitsenti, tajriba va nazorat guruhlaridagi tanlanma dispersiyasi, standart xatoliklari, X ning ishonchlilik oralig‘i, student statistikasi, statistik ozodlik darajasi, kriteriy xulosasi hisoblab chiqildi va har bir guruhlarining sifat ko‘rsatkichlari diagramma tarzida ifodalandi. Tanlangan tajriba guruhlarining sifat ko‘rsatkichlari nazorat guruhlariga nisbatan yuqori ekanligi isbotlandi.

2021-2022 o'quv yilida tajriba-sinov ishlarida ishtirok etgan tajriba va nazorat guruhi o'quvchilarining tajriba boshidagi sifat ko'rsatkichlari

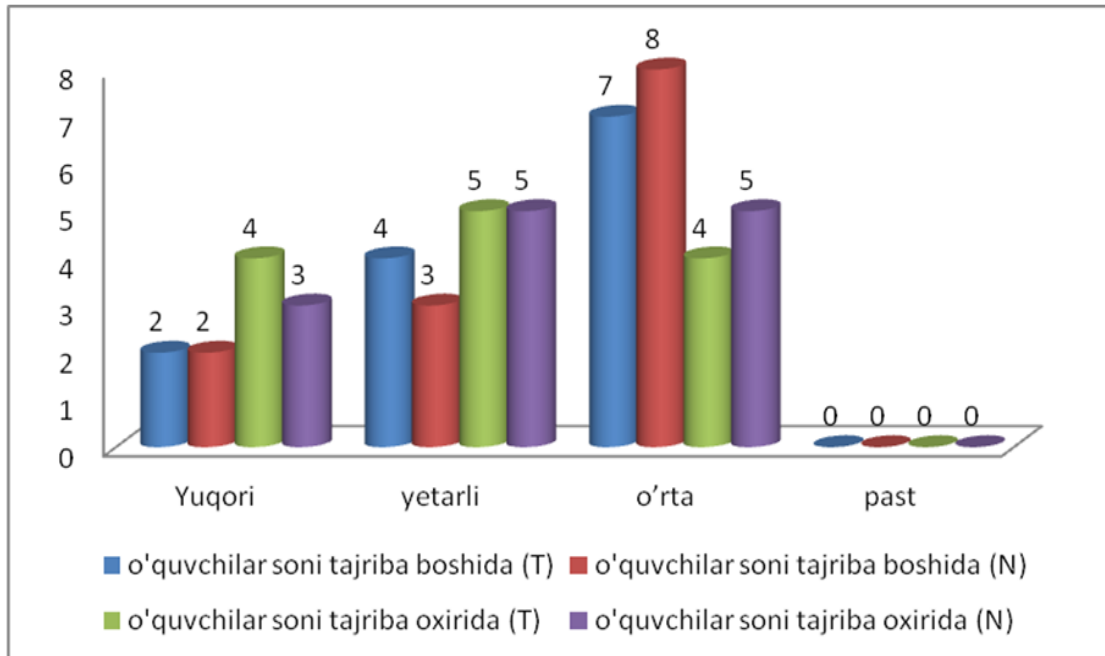
Guruh/ mezonlar 13/21 tajriba boshida	Tajriba guruhi ($N_T=13$)				Nazorat guruhi ($N_n=13$)			
	yuqori (5)	yetarli (4)	o'rta (3)	Past (2)	yuqori (5)	yetarli (4)	o'rta (3)	past (2)
O'quvchilar soni	2	4	7	-	2	3	8	-
Darajalarning o'rtacha arifmetik qiymati	$X_T^* = 3,61$				$X_n^* = 3,54$			
Samaradorlik koeffitsenti	$\eta = \frac{X_T^*}{X_n^*} = 1,13$							
Tanlanma dispersiyasi	$D_T = 0,54$				$D_n = 0,56$			
O'rta qiymatlar standart xatolari	$S_T = 0,73$				$S_n = 0,74$			
X^* ning ishonchlilik oralig'i	$2,88 \leq X_T^* \leq 4,34$				$2,8 \leq X_n^* \leq 4,28$			
Student statistikasi	$T = 1,58$							
Statistik ozodlik darajasi	$K = 24$							
Kriteriy xulosasi	H_1 gipoteza qabul qilinadi							

2021-2022 o'quv yilida ishtirok etgan tajriba va nazorat guruhi o'quvchilarining sifat ko'rsatkichlari hisoblab chiqilgan.

2021-2022 o'quv yilida tajriba-sinov ishlarida ishtirok etgan tajriba va nazorat guruhi o'quvchilari tajriba oxiridagi sifat ko'rsatkichlari

Guruh/ mezonlar 13/21 tajriba oxirida	Tajriba guruhi ($N_T=13$)				Nazorat guruhi ($N_n=13$)			
	yuqori (5)	yetarli (4)	o'rta (3)	past (2)	yuqori (5)	yetarli (4)	o'rta (3)	past (2)
O'quvchilar soni	4	5	4	-	3	5	5	-
Darajalarning o'rtacha arifmetik qiymati	$X_T^* = 4$				$X_n^* = 3,8$			
Samaradorlik koeffitsenti	$\eta = \frac{X_T^*}{X_n^*} = 1,05$							
Tanlanma dispersiyasi	$D_T = 0,62$				$D_n = 0,54$			
O'rta qiymatlar standart xatolari	$S_T = 0,79$				$S_n = 0,74$			
X^* ning ishonchlilik oralig'i	$3,38 \leq X_T^* \leq 4,62$				$3,06 \leq X_n^* \leq 4,54$			
Student statistikasi	$T = 0,9$							
Statistik ozodlik darajasi	$K = 44,4$							
Kriteriy xulosasi	H_1 gipoteza qabul qilinadi							

Tajriba guruhi o'quv yili davomidagi samaradorlik ko'rsatkichi nazorat guruhlariga nisbatan o'rtacha 8 foizga yuqori ekanligi statistik usullar yordamida isbotlandi.

1-rasm. O'quvchilarning 2021-2022 o'quv yili davomidagi sifat ko'rsatkichlari diagrammasi.

MUHOKAMA

2021-2022 o'quv yilida tadqiqot davomida 26-nafar o'quvchilar ishtirok etgan bo'lib, tajriba-sinov ishlarining natijalari o'quvchilarda tabiiy-ilmiy dunyoqarashning rivojlanganlik darajalarini aniqlash mezonlariga asosan tajriba va nazorat guruhida tajriba boshida va tajriba yakunida olingan qiymatlar bilan taqqoslanganida tajriba guruhlarining samaradorlik ko'rsatkichi nazorat guruhlariga nisbatan 8 foizga yuqori ekanligi statistik usullar yordamida isbotlandi.

XULOSA

Akademik litseyda va oliy ta'lim bilan hamkorlikda olib borilgan dars jarayonlarida innovatsion ta'lim muhitini tashkil etish, ya'ni kichik guruhlarda ishlash, individual shug'ullanish, nostandart testlardan foydalanish orqali o'quvchilar passiv holatdan faol holatga o'tganligi va tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishi oshganligi aniqlandi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida 2017y. 23 oktabr.
2. Raximov A.K. Uzluksiz ta’lim jarayonida biologiya fanini o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari // Xalq ta’limi.- Toshkent, 2017. - №4. 80-83 b.
3. Ishmuhamedov R. va Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta’lim tizimi xodimlari, metodistlar, o‘qituvchilar va murabbiylar uchun o‘quv qo‘llanma. –Toshkent. “Nihol nashriyoti” 2013. - 10 b.
4. Xodjamqulov U.N. “Maktab laboratoriya”. uslubiy qo‘llanma. chirchiq 2019. 3-29 b.
5. Ibragimova G. Umumta’lim maktablarining o‘quv tarbiya jarayonini modernizatsiyalashda innovatsion ta’lim texnologiyalarining o‘rni. metodik qo‘llanma. - Toshkent.”Abu matbuot- konsalt” 2014 y. – 27 b.

O‘ZBEKISTONDA SIYOSIY PARTIYALAR FAOLIYATI VA ULARNING HUQUQIY ASOSLARINI TASHKIL ETILISH TARIXI

Qoraqulov Doston To‘lqin o‘g‘li

Termiz davlat universiteti magistranti

***Annotatsiya:** Ushbu maqola mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasining siyosiy tizimida muhim institut hisoblangan siyosiy partiyalarning vujudga kelishi va davlat tomonidan huquqiy mustahkamlashi, siyosiy faoliyatining kengayishi, ko‘ppartiyaviylik tizimining shakllanish tarixi bag‘ishlanadi.*

***Kalit so‘zlar:** Siyosiy-partiyalar, ko‘ppartiyaviylik tizimi, huquqiy madaniyat, siyosiy tashkilot, mahalliy davlat hokimiyati organlari, nodavlat notijorat tashkilotlar, siyosatshunos va tarixchi olimlar.*

KIRISH

Dunyo demokratik boshqaruv tizimida siyosiy partiyalar va ularning faoliyati tarixi haqida gap ketar ekan, siyosiy partiyalarning davlat boshqaruv tizimidagi o‘rni va roli juda ham ahamiyatlidir. Siyosiy partiyalar aholining huquqiy madaniyatini va faolligini oshirish, ularning davlat siyosatini tashkil etish va boshqarishdagi ishtirokini ta‘minlash orqali davlat va jamiyat o‘rtasida o‘ziga xos ko‘prik vazifasini o‘tashini hamda ularning aholining jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi, fuqorolarning siyosiy hayotda faol ishtirokini ta‘minlashga doir faoliyatini, qonunchilik va ijro hokimiyatiga ta‘sir etishi inobatga ayni bugungi demokratik fuqarolik jamiyati shakllantirishdek maqsad va muddolarimizga mos keladi. Tarixdan ma‘lumki siyosiy partiyalarning ilk ko‘rinishi, ijtimoiy guruhlar manfaatlarini ifodalovchi, ularning eng faol vakillarini birlashtiruvchi siyosiy tashkilotlar sifatida namoyon bo‘la boshlagan. Siyosiy partiyalar jamiyat siyosiy tizimining muxim qismi, ular davlatning siyosiy yo‘nalishini belgilashda ishtirok etib, hukumatning vakillik va

ijro etuvchi muassasalarini shakllantirib kelgan.

Dastlabki siyosiy partiyalar tarixi bilan tanishar ekanmiz 17 – 18-asrlar inqiloblari davrida paydo bo‘la boshlaganligini ko‘rishimiz mumkin. Ammo siyosiy tashkilot darajasigacha bo‘lgan vaqtlarga qadar ham soda ko‘rinishlari tarixda namoyon bo‘la boshlaganligini ko‘rishimiz mumkin. Siyosiy partiyalarga o‘xshash jamoa va tashkilotlar qadimdan mavjud bo‘lgan. Misol keltiradigan bo‘lsak Afina geteriyalari, Rim optimat va populyarlari antik davrda siyosiy partiyalar vazifasini bajargan. Siyosiy partiyalarning universal shakli asosan, qarindoshlik aloqalari bilan bog‘langan kishilar guruhi va maxfiy tashkilotlar ko‘rinishida ham bo‘lgan (Yorklar va Lankasterlar – o‘rta asrlar Angliyasida, Ali tarafdorlari – o‘rta asrlarda Arabistonda).

Ammo o‘tmish bilan bugungi hayotimizni taqoslab, tahlil qiladigan bo‘sak, bugungi jamiyat hayotida bo‘layotgan global o‘zgarishlar va inson huquqlari va erkinliklarini ta‘minlash borasidagi muammolarni tobora chuqurlashib borishi turli xil siyosiy mafkuralarga ega bo‘lgan siyosiy partiyalarning ko‘payishi va bir-biri bilan raqobat qilishi mobaynida o‘z oldiga yangi-yangi vazifalarni qo‘ymoqda.

Siyosiy partiyalarning bugungi kundagi ko‘rinishi eng maqbul ko‘rinish sifatida tan olinmoqda.

O‘zbekiston o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritmaguniga qadar, sobiq ittifoq davrida yagona (manopol) kommunistik partiya hukumronligi yillari ko‘p partiyaviylikka umuman yo‘l qo‘yilmaganligi barchamizga ayon. Bu bugungi demokratik tizimga solishtirib taxlil qiladigan bo‘lsak, davlat boshqaruv tizimida partiyalar o‘rtasida sog‘lom raqobat yo‘qligi, insonlarning turli qarashlari inobatga olinmaganligini demokratiya, na inson huquqlarining kafolatlanishiga to‘g‘ri kelmasligini ko‘rib o‘tishimiz mumkin.

O‘zbekiston o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgandan so‘ng davlat boshqaruv tizimida siyosiy partiyalarning tashkil etilishi va uning maqomi va huquqiy asoslarining yaratilishi, ularni davlat hokimiyati tizimidagi o‘rnini oshirish, parlament va deputatlik so‘rovi institutidan keng foydalanish bo‘yicha keng qamrovli chora-

tadbirlar amalga oshirilganligini ko'rishimiz mumkin. «Xalq deputatlari mahalliy kengashlari faoliyatida siyosiy partiyalar guruhlarining rolini kuchaytirish, ayniqsa, mahalliy ijro hokimiyati organlari faoliyatini nazorat qilish borasidagi vakolatlarini kengaytirish» masalasi dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Davlat hokimiyatida, ayniqsa, uning mahalliy organlaridagi ishtirokini tashkil etishga oid xorijiy tajriba va bu borada dunyo ijtimoiy fanlarida shakllangan huquqiy g'oyalar hamda xalqaro huquq normalaridagi qoidalar asosida mamlakatimizda ushbu soha faoliyati tarixini o'rganish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri ekanligini tasdiqlamoqda. Dunyoning aksariyat ko'pgina mamlakatlarida siyosiy partiyalar faoliyati tarixi masalalari yuzasidan qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, partiyalarning tashkil topishi, bosqichma-bosqich faoliyatining shakllanishi va rivojlanish tarixi, davlat boshqaruv tizimida tutgan o'rni masalalariga oid muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadigan tadqiqot yo'nalishi sifatida alohida e'tibor berilmoqda.

Shuningdek, yurtimizda mustaqillik davrida davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish sohasidagi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida «siyosiy partiyalar faoliyati va uning shakllanishi va rivojlanish masalalarini ko'rib chiqish, ularni rivojlantirish ustuvor vazifa etib belgilab olindi. Bularga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (1992), «Mahalliy davlat hokimiyati organlari to'g'risida»gi (1993), «Siyosiy partiyalar to'g'risida»gi (1996) qonunlari, 2017-yil 8-avgustdagi PF-5185-son «O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlar konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi, 2019-yil 17-yanvardagi PF-5635-son «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida»gi farmonlari va mavzuga oid boshqa qonun hujjatlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu tadqiqot maqolasiga muayyan darajada xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligida siyosiy partiyalarga doir qator qonunlar qabul qilingan bo‘lib, ularda siyosiy partiyalarni to‘laqonli faoliyat yuritishi uchun zarur shar-sharoitlar yaratilgan. Bu huquqiy asoslar O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va xalqaro huquqning umum e‘tirof etilgan prinsiplari doirasida ishlab chiqilgan bo‘lib, ular “Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demakratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonun, “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi, “Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida”gi[1], “Jamoat birlashmalari to‘g‘risida”gi[2], “Nodavlat notijorat tashkilotlar to‘g‘risida” gi[3] va shu sohaga bevosita aloqador o‘nlab normativ-huquqiy xujjatlarda aksini topgan. Fuqorolik jamiyatining eng muhim institutlaridan biri bo‘lgan, siyosiy partiyalarning faoliyati borasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlari hamda Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov asarlarida har tomonlama va tizimli tarzda yoritib berilgan. Ularda O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida jamoatchilik nazoratining o‘rni va ahamiyati hamda bu boradagi dolzarb masalalarga oid konseptual g‘oya va fikrlar mavjud. Shuningdek, bir qancha huquqshunos, siyosatshunos va tarixchi olimlar tadqiqotlar olib borganlar. Jumladan, o‘zbek olimlaridan N.Dehqonov[4, 156], N.S.Rasulova[5, 13] A.X.Saidov, A.Rahimov, Sh.Fayziyev, V.P.Belyaev, B.Ismailov, I.Bekov, Sh.N.Nazarov, J.M.Abdullaev, Sh.Bafaev, J.Chorshanbiev, I.I.Tolibov, X.Mamatov, I.R.Bekov, D.Q.Axmedov, E.X.Halilov, S.A.Abbosxo‘jaev, M.Qirg‘izboev, O.T.Husanov, Sh.Sh.Yariyev[6], xorijiy olimlar qatorida A.Yudin, V.V.Lapayeva, M.Dyuverji, S.E.Zaslavskiy va boshqalarni keltirishimiz mumkin[7, 6-9].

NATIJALAR

Tadqiqotning ilmiy natijalaridan ko‘p jildli “O‘zbekistonning eng yangi tarixi”da siyosiy partiyalar faoliyati tarixini bilan qiziqqan keng kitobxonlar ommasiga taqdim etiladi.

Ilmiy-nazariy xulosalar, taklif va tavsiyalardan mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari faoliyatida siyosiy partiyalar ishtirokini takomillashtirishning tashkiliy-huquqiy masalalarini rivojlanishini bosqichma-bosqich tahlil qilish, qonun hujjatlarining tegishli normalarini sharhlash, milliy qonunchilikni takomillashtirish hamda «Konstitutsiyaviy huquq», «O‘zbekistonda hokimiyat vakillik organlari» faoliyati tarixini o‘rganishda ilmiy-qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, oliy o‘quv yurtlarida maxsus kurslarni tashkil etishda foydalanish mumkin. Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundan iboratki, mustaqillik yillarida siyosiy partiyalarning tashkil topishi va uning siyosiy hayotimizda asosiy o‘rinni egallashi borasidagi qarashlar fuqarolarimizning huquqiy madaniyatini yuksalishi va davlat boshqaruv tizimida faol ishtirok etish masuliyatini shakllantiradi. Mahalliy vakillik organlarining faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni, huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirishda, shuningdek siyosiy partiyalar amaliyotida foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi.

MUHOKAMA

Mustaqillikning ilk kunlaridan istiqlolimizni mustaxkamlash maqsadida ko‘plab qonun, qaror va farmonlar qabul qilindi. Dunyoning etakchi mamlakatlarining siyosiy boshqaruv tizimi o‘rganib chiqildi va milliy qadiryatlar hisobga olinib amaliyotga bosqichma-bosqich joriy etildi;

tarixdan ma‘lumki mustaqillikka qadar milliy siyosiy tizimda kamchiliklar talay bo‘lganligini va buning asosiy sababi milliy istiqlool yani mustaqillikning yo‘qligi, yuqoridagi islohotlarning amalga oshirishda to‘siq bo‘lganligini keng ommaga yetkazib berish tadqiqotimizning asosiy va dolzarb masalasi hisoblanadi;

davlatimiz mustaqilligining ilk kunlaridan erkin, demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etish borasidagi siyosiy partiyalarning tashkil topishi va ularning huquqiy maqomining belgilanishi, shuningdek ko‘ppartiyaviylik tizimining shakllanishi va ularning sog‘lom raqobati asosida xalqimizning demokratik qadiryatlari hisobga olingan;

siyosiy partiyalarning davlat hokimiyati vakillik organlari saylovida ishtiroki tahlil qilinishi natijasida yurtimizda xalq nomidan ular saylab qo‘ygan vakillar qaror qabul qilinishi yillar davomida bosqichma-bosqich isloh qilinishi ko‘ga tashlanadi;

siyosiy partiyalarning jamiyat hayotida nufuzining ortib borishi, eng avvalo xalqaro huquq va tamoyillar va etakchi dunyo mamlakatlarining tajribasidan kelib chiqib modernizatsiya qilinishi bugungi kunning talabi hisoblanadi.

XULOSA

O‘tmish bilan bugungi kuni bir-biriga solishtirib, taxlil qiladigan bo‘lsak milliy mustaqillikka (1991-yil 31-avgust) qadar siyosiy tizimda juda ko‘p kamchiliklarimiz borligi ayon bo‘lib qolmoqda. Siyosiy tizimni, uning muhim subyektlardan biri bo‘lgan siyosiy partiyalarning mavqei, o‘rni va rolini tarixiy-izchillik asosida ilmiy tadqiq etish asnosida, ularning vujudga kelishi, muhim siyosiy institut bo‘lib shakllanishi, rivojlanishi va ular o‘rtasida raqobat paydo bo‘lib, ko‘ppartiyaviylik tizimiga o‘tish masalalarini ochib berish mumkin[8, 13-25].

Respublikamizda shakllangan siyosiy-partiyalar konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarining rivojlanish tarixini taxlil etib, uni quydagi bosqichlarga bo‘lib, tadqiq etildi:

- Birinchi bosqich 1991-1995 yillar.
- Ikkinchi bosqich 1996-2006 yillar.
- Uchinchi bosqich 2007-2016 yillar.
- To‘rtinchi bosqich 2017-yildan hozirgi kunga qadar.

O‘zbekistonda ko‘ppartiyaviylik tizimining rivojlanish bosqichlarida sohada muammo va kamchiliklarni aniqlanishi natijasida ularning yechimi topish va huquqiy tomonlama takliflar berish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 30.04.2004 yildagi 617-II-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.02.1991 yildagi 223-XII-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Kengashi qarori, 06.02.2003 yildagi 459-II-son.
4. N.Dehqonov. O‘zbekistonda mahalliy va hokimiyati vakillik organlarining shakllanishi va rivojlanishi tarixi. Monografiya.-T.: “IQTISODIYOT”, 2015. – 156-bet.
5. N.S.Rasulova. O‘zbekiston Respublikasida siyosiy partiyalarning vujudga kelishi va rivojlanishi: muammo va yechimlar. (1991-2008 yillar) tarix fanlari nomzodlik dissertatsiyasi. Toshkent. 2010. – 13.B.
6. Sh.Sh.Yariyev. SIYOSIY PARTIYALARNING JAMOATCHILIK NAZORATINI AMALGA OSHIRISHDAGI ROLINI KUCHAYTIRISHNING NAZARIY-HUQUQIY MUAMMOLARI. Konstitutsiyaviy huquq; ma’muriy va moliya huquqi; davlat va huquq nazariyasi va tarixi Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent – 2014.
7. Saidov A.X. Parlament nazorati nazariyasining dolzarb muammolari // Falsafa va huquq. –T., –B.6-9.; Rahimov A. Parlament so‘rovi – parlament nazorati institutining muhim yo‘nalishi // Demokratlashtirish va inson huquqlari. –T., 2007. – №2. –B. 61–63
8. Fayziyev Sh. Parlament nazoratining tushunchasi va asosiy yo‘nalishlari: huquqiy ta’minlash masalalari // Parlament nazorati: nazariya va amaliyot masalalari: Ilmiy-amaliy seminar materiallari / Mas’ul muxarrir F.X. Otaxonov. – T., 2005. –B. 13–25.

O‘ZBEK TILI PUNKTUATSIYASINING TAMOYILLARI VA USLUBIYATI

Xolnazarova Sitora Xolmurodova

TerDu 2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: **Omonturdiyev Nurali Rashidovich**

f.f.f.d(PhD).

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada tinish belgilarining tamoyillari va uslubiy xususiyatlari haqida fikr yuritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Differensiya, mantiqiy tamoyil grammatik tamoyil, diakritik belgilar. Uslubiy va differensiatsiya (farqlash), punktuatsiya va AT.*

Kirish: Yozuv madaniyatini shakllantirish va takomillashtirishda punktuatsiyaning - tinish belgilarining alohida ahamiyati bor. Tinish belgilari yozuvning boshqa vositalari (harflar, raqamlar, diakritik belgilar) hamda til birliklari (so‘zlar, morfemalar) bilan ko‘rsatish mumkin bo‘lmagan turlicha fikriy munosabatlarni, psixologik va intonatsion holatlarni ifodalashda ham favqulodda muhim ahamiyatga ega. Shu sababdan ham ushbu maqolada o‘zbek tilshunosligida punktuatsiya belgilari va ularning tilshunoslikda tutgan o‘rni, ahamiyati, hali o‘rganilmagan tomonlarini tahlilga tortishni maqsad qildik. Punktuatsiya tilning sintaktik qurilishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, yozma nutqni to‘g‘ri, ifodali, aniq bayon qilishda, uning uslubiy ravonligini, tez tushunilishini ta‘minlashda benihoya zaruriy vositadir. Ilmiy manbalarda, o‘quv qo‘llanmalarida tinish belgilarining qo‘llanish usuli va tartibi punktuatsiyaning mantiqiy-grammatik, uslubiy va differensiatsiya (farqlash) tamoyillari asosida belgilanishi ta‘kidlanadi. Bunda mantiqiy-grammatik tamoyil nutqning semantik grammatik tomonini yozuvda to‘g‘ri ifodalashga qaratilgan bo‘lsa, differensiatsiya tamoyili asosidagi qoidalar tinish belgilarining

qo'sh holda qo'llanishidagi tartibni, gapdagi murakkab mazmuni aniqlashtirish kerak bo'lganda, ulardan foydalanish yo'llarini belgilab beradi. Uslubiy tamoyil tinish belgilarining qo'llanishini nutq uslublari asosida belgilashni nazarda tutadi, lekin bu unchalik to'g'ri emas, chunki muayyan bir uslubgagina xoslangan tinish belgisi bo'lmaydi. Zarurat tug'ilganda, har qanday uslubda ham xohlagan tinish belgisidan foydalanish mumkin.

Punktuatsiya, yozuvning matn bo'limlarini va gaplarini aniqroq qilish uchun belgilar yoki tinishlar qo'llashni anglatadi. Quyidagi belgilar va ularning qo'llanish tartibi turli xil punktuatsiya turlari uchun o'zaro farq qiladi:

1. Nuqtalar (.) - Matn bo'sh joyida yoki jumladan keyin qo'yiladi va biror fikrning tugaguncha yoki natijasiz to'xtab qolishini ifodalaydi. Masalan: Bugun ko'nglim sog'oldi.

2. Vergul (,) - Gap yoki jumladan so'ng kelgan qisqa fikrlarni ajratish uchun qo'yiladi. Masalan: U qiz yoshida, juda ham hamjihatdir.

3. Nuvotonlik (;) - Gap yoki jumladan so'ng kelgan kuchli fikrlarni ajratish uchun va uzun matnlarda boshqa nuqtalash belgilari bilan birlikda qo'yiladi. Masalan: Men ko'nglimni sog'otishga harakat qildim; ammo bundan xursand bo'lmadim.

4. Dvoetochie (:) - Gap yoki jumladan so'ng kelgan maqsadli fikrlarni, biror narsani tushunish uchun yoki matnning ro'yxatlarini to'g'ri kelish uchun qo'yiladi. Masalan: Unda barcha zaruriy elementlar bor: chuqurmiq, yog', sut, qovun va hokazo.

5. Chiziq (-) - So'zlar orasida, yozuvning biror so'ziga ishonaslik qilish uchun, so'zlarini kengaytirish uchun yoki matnning turli qismlarini ajratish uchun qo'yiladi. Masalan: 3-4-sonli avtobus.

6. Sitatlar (" ") - O'zida bitta yoki bir nechta so'z yoki jumlaning o'z ichiga olgan va sitat qilinayotgan qismni ifodalash uchun qo'yiladi. Masalan: "Men darsdan kelib chiqdim," dedi o'qituvchi.

7. Kichik qavs (') - Yozuvda ishlatiladigan rasmlar yoki yozuvni tushunish uchun yoki ma'nosi uzoq bo'lgan so'zlarni ajratish uchun qo'yiladi. Masalan: Men o'qishni juda ko'p yaxshi ko'raman, aytganida 'ko'raman' so'zini yaqinlikda ko'rsatib turadi.

8. Qo'shma belgisi (+) - Yozuvda qo'shma amal qilish uchun, tashqi matnlar, ma'lumotlar yoki sonlar kabi xus

Muayyan tildagi punktuatsiya an'alarining mustahkamlanishi va takomillashuvida taniqli yozuvchilarning ijodi hamda tinish belgilarining qo'llanish qoidalarini umumlashtiruvchi va tartibga soluvchi tilshunoslar faoliyati katta ahamiyatga ega. Hozirgi o'zbek punktuatsiyasining shakllanishi, rivoji, uning o'rganilishi Fitrat, S.Ibrohimov, H.G'oziyev, O.Usmonov, G'.Abdurahmonov, K.Nazarov va boshqa tilshunoslarning nomi bilan bog'liq. Munosabatlarini ko'rsatish uchun xizmat qiladigan muhim grafik vositalar. Tinish belgilari markaziy, asosiy belgilar tizimiga (harflar va tinish belgilari) mansub bo'lib, u qo'shimcha, yordamchi belgilar tizimidan (raqamlar, turli fanlarga oid ilmiy belgilar, bosmaxona belgilari) ma'lum jihatlari bilan farq qiladi. Tinish belgilarning yozuvda qo'llanishi o'ziga xos tizimga ega. Bu tizim - tinish belgilar miqdori, qo'yilish tartibi va qo'llanish prinsiplari yig'indisi punktuatsiyani vujudga keltiradi. Bular yozuvning boshqa vositalari (harflar, raqamlar, diakritik belgilar) hamda til birliklari (so'zlar, morfemalar) bilan ko'rsatish mumkin bo'lmagan turlicha fikriy munosabatlar va psixologik holatlarni ifodalashda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, yozma nutqning tushunilishini osonlashtiradi. Tinish belgilarining asosiy vazifasi nutqning mazmuniy bo'linishini ko'rsatish, shuningdek, uning sintaktik tuzilishi va intonatsion jihatini aniqlashga yordam berishdir. Hozirgi o'zbek yozuvida tinish belgilari soni 10 ta: nuqta, so'roq belgisi, undov belgisi, vergul, qavs, tire, ko'p nuqta, nuqtali vergul, qavs, qo'shtirnoq.

Ularning aksariyati 19-asrning 2-yarmida ayrim gaz va toshbosma kitoblarning nashr etilishi bilan paydo bo'lgan. 8 Tinish belgilari o'z vazifasiga ko'ra, 2 ga bo'linadi: a) chegaralovchi tinish belgilari - muayyan sintaktik tuzilmaning yoki umuman gapning chegarasini bildirish, biron bir gap bo'lagini intonatsion mazmuniy jihatdan ajratib ko'rsatish, nutq qaratilgan shaxs yoki predmet nomi qamrab olingan, shuningdek, yozuvchi (so'zlovchi)ning subyektiv munosabati ifodalangan sintaktik tuzilma chegarasini ko'rsatish uchun xizmat qiluvchi tinish belgilari qavs, qo'shtirnoq, yagona qo'shaloq belgi sifatida qo'llanuvchi vergul, ayni shu vazifadagi tire; b) ajratuvchitinish belgilari - mustaqil gaplarni, ularning qismlari (bosh va

ergash gaplar, bog‘langan va bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarning predikativ qismlari)ni, gapning uyushgan bo‘laklarini, birgalik ergashishli qo‘shma gaplarni, gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlarini, nutqning bo‘linganligini ko‘rsatuvchi tinish belgilari nuqta, so‘roq va undov belgilari, vergul, nuqtali vergul, ikki nuqta, tire, ko‘p nuqta.

Punktuatsiyaning dolzarb muammolari.

Punktuatsiya va axborot texnologiyalari. Globallashuv davrida axborot texnologiyalari kun sayin hayotimizdan chuqur o‘rin egallamoqda. Bugun yozma nutq deyarli axborot texnologiyalari orqali amalga oshmoqda. Biron matn yoki xabarni elektron holatda yozar ekanmiz, bevosita tinish belgilariga ham murojaat qilamiz. Ba‘zan elektron matnda so‘zlar bir-biriga qo‘shilib qoladi va shunda tinish belgilarning o‘rni qanchalik muhim ekanligi amalda ko‘rinadi. Gapning boshi, oxiri, ega-kesimi qayerdaligini bir-biriga yopishgan so‘zlardan darhol anglash juda qiyinchilik tug‘diradi.

Tadqiqotchi L.Ermatov punktuatsion tizimga oraliq belgisi terminini kiritishni taklif qilgan bo‘lib, bu masalaga “O‘zbek tilshunoslik terminlarining shakllanishi va taraqqiyoti” nomli dissertatsiyasida alohida diqqat qilgan. Dissertatsiyasida punktuatsiya bilan bog‘liq terminlar, ularning taraqqiyoti hamda ona tili darsliklaridagi ayrim tinish belgilar haqida ham asosli fikrlar aytilgan. Masalan:

“O‘rni kelganda, tinish belgilari yuzasidan bir mulohazani aytib o‘tish joiz. Ma‘lumki, gap tarkibidagi so‘zlar bir-biridan ajratib yoziladi. Masalan, Yaxshi otga bir qamchi, yomon otga ming qamchi. (Maqol) Agar shu gapdagi so‘zlarni Yaxshiotgabirqamchi, yomonotgamirigqamchi tarzida aj ratmay yozsak, gapni o‘qish qiyinlashadi. Jumladagi so‘zlarni yozishda ular orasida masofa tashlanadi va bu masofa so‘zlarni oson o‘qishga xizmat qiladi. Boshqa tinish belgilari ham shunday yoki shunga yaqin vazifani bajaradi. Ushbu jihatlarni hisobga olgan holda “oraliq belgisi” terminini joriy etish kerak. Shu kungacha ikki so‘z orasidagi masofa (ajratib yozish) haqida tushuncha bor-u, lekin uni atovchi termin yo‘q. To‘g‘ri, bu yerda hech qanday “belgi”, ya‘ni tinish belgisi amalda ko‘rsatilmaydi, biroq ikki so‘z orasida

saqlanadigan masofa “oraliq belgisi” sifatida talqin etilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi”.

Bu o‘rinda aytish kerakki, kompyuter lingvistikasi tarmog‘ining keskin rivojlanishi tinish belgilari taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu tinish belgilarining elektron matnlarda avtomatik qo‘llanishi bilan bog‘liq masalalarni oydinlashtirishni ham taqozo etmoqda. Ma’lumki, kompyuter tilida mavjud bo‘lgan punktuatsion me’yorlarko‘pginaYevropatillari uchun umumiy bo‘lgan qonuniyatlar asosida ishlangan. Mutaxassislar to‘g‘ri ta’kidlaganidek, bu hodisalar kompyuter lingvistikasi hamda o‘zbek tilining milliy xususiyatlaridan kelib chiqib tekshirilgandagina ilmiy va amaliy jihatdan to‘g‘ri hal qilinadi.

Tinish belgilarining axborot texnologiyalaridagi o‘rni masalasini o‘rganish zamonaviy o‘zbek punktuatsiyasi muammolaridan biridir.

Puntuatsiya tamoyillari tinish belgilarning qanday usul va tartibda qo‘llanishini ko‘rsatadi. Shuning uchun tinish belgilarining qo‘lanishidagi barcha qonun-qoida va tartiblar punktuatsiya tamoyillari asosida belgilanadi. Puntuatsiya tamoyillari tinish belgilarining tizimlilikini ta’minlaydi, og‘zaki nutqning mazmuni, qurilishi va intonatsion xususiyatlarini yozma nutqqa ko‘chirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nurmonov A. Hozirgi ozbek adabiy tili .T. Ilm ziyo – 2013.
2. Jamolxonov H. Hozirgi ozbek adabiy tili . T. “Talqin” 2005.
3. Gulomov A. Ozbek tili punktuatsiyasi “Oqituvchi” T. 1992.
4. Hamrayev M.A Ona tili. T. 2007.

FITRAT – SHE’RIYATIDA VAZN VA RITM MUAMMOSI**Shoturayev Farhod Sherali o‘g‘li**

O‘ZMU jurnalistika fakulteti

adabiyotshunoslik yo‘nalishi 2 -kurs magistranti.

E-mail: shoturayevfarhod@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrda O‘rta Osiyoda yetishib chiqqan ijodkorlar orasida eng faollaridan biri, ijodning barcha sohalarida barakali ijod qilgan Abdurauf Fitrat desak xato bo‘lmasa kerak. Shoir, adib, dramaturg, muarrix, munaqqid, adabiyotshunos, tilshunos, san‘atshunos, mutarjim, mutafakkir-faylasuf, jamoat arbobi, siyosatchi, pedagog - bir o‘zida shuncha sifatlarni jam etgan Abdurauf Fitrat she‘riyatga doir ilmiy xulosalari va tadqiqotlari xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ritm, vazn, obraz, talqin, shakl.

Abdurauf Fitrat talabalik yillaridayoq “bir devon bo‘lishga arziqli” (Sadridin Ayniy) she‘rlar yozib ulgurgan. U dastlab o‘z she‘rlariga “Mijmar” (“mushk-anbar kabi turli xushbo‘y narsalarni solib tutatiladigan idish (manqal)”) ⁴ taxallusini qo‘yadi. Sadridin Ayniyning yozishiga ko‘ra: “Intiboh (ogohlik, g‘aflatdan uyg‘onish) ⁵ davridan oldin ham g‘azal va qasidalar yozgan bo‘lsa-da, ammo ularda bugungi she‘rlaridagi sayqal, yonish va kuyish uchramas edi” ⁶.

Fitrat jadid sifatida tanilgan, o‘z asarlaridagi g‘oyalar bilan mavjud tuzum yuragiga vahima solar edi. Shuning uchun Said Olimxon uning she‘rlarini Buxoroda nashr etishga ruxsat bermaydi. Siyosiy taqiblar

⁴ Navoiy asarlari lug‘ati. Tuzuvchilar: P.Shamsiyev va S.Ibrohimova. – T., G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1973 yil. – 348-bet.

⁵ O‘sha manba, 276-bet.

⁶ Iqtibos ushbu manbadan olindi: Boltaboev H. Fitrat va jadidchilik. – T., A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007 yil. – 71-b.

tufayli “Sayxa” (na’ra, da’vat, bongso‘z) to‘plami hijriy 1329, milodiy 1911-yilda Istanbulda talaba shoirning o‘z hisobidan bosiladi. Fitratshunos olim Hamidulla Boltaboyevning qayd etishicha, bu to‘plam hozir Istambul dorilfununi kutubxonasida saqlanadi, uning muqovasiga “Fitrat. Sayha. Milliy she’rlar” deb yozilgan bo‘lib fors tilida arab alifbosida chop etilgan. Undan tanlab olingan o‘ndan ortiq she’rlar “Sadoi Turkiston” gazetasining 1914-yil iyul oyi sonlarida e’lon qilingan. To‘plamda bu she’rlarning har bandidan keyin turk tilida uning mazmuni ham bayon etilgan⁷.

Misol: Bozam ba she’r oftoda havoyi go‘reston, Par mizanad dilam, yag‘zoyi go‘reston. Mazmuni: Boshimga yig‘lash havasi tushdi, Qanot urdi yuragim yig‘i osmonida. Turk olimi Mehmed Sarayning ta’biriga ko‘ra, “Istanbulga kelib, turkchi millatparvar bo‘lgan Fitrat” forsiy she’rlarini Turkiya aholisi ham tushunishi uchun mana shunday yo‘l tanlagan.

Zamondoshlarining yozishiga qaraganda, vatanparvarlik she’rlari to‘plami bo‘lgan “Sayxa”ni o‘qigan kishilarni Buxoro hukumatigina emas, balki rus hukumati ham ta’qib qila boshladi. Turkiston general gubernatori gazetasining bu sonlarini man’ qilish bilan qanoatlanmay, tez orada uni yopib qo‘ygan. Sabab shu ediki, “bu she’rlarda Vatan mustaqilligi g‘oyasi birinchi marta yorqin shaklda ifodalab berildi”⁸.

Fitratning she’rlari taqiqlab qo‘yilganiga qaramay Qrim va Qozon turklari orasida, G‘arbiy Turkiston, Eron va Germaniya kabi mamlakatlarda keng tarqaldi, jamiyatning hamma tabaqalari orasida qiziqish bilan o‘qildi.

Fitratning she’riy ijodi haqida gapirganda, uning faqat “Sayxa” to‘plami haqida gapirish biryoqlamalik bo‘ladi. Chunki Fitrat o‘zbek tilida

⁷ Q.: yuqoridagi manba, o’sha sahifa.

⁸ Xo‘jayev F. Buxorodagi inqilob va O‘rta Osiyoning milliy chegaralanishiga doir // Tanlangan asarlar. Uch tomlik.1-t. – T., Fan, 1978. – 98-99-b.

ham she'rlar yozgan. Uning o'zbek tilidagi ko'pgina she'rlari 20-yillarda vaqtli matubot sahifalarida, "Inqilob", "Qizil qalam" to'plamlarida chop etilgan. 1922-yilda nashr qilingan "O'zbek yosh shoirlari" majmuasidan esa shoirning 10 dan ortiq she'rlari joy olgan. Bundan tashqari, "Hind ixtilollchilari"ning Berlin nusxasida (1923-yil) Fitratning "bosilgan va bosilmoqda bo'lgan" asarlarining ro'yxati berilgan. Unda shoirning e'lon qilinmagan turkcha she'rlar kitobi "Uchqun" haqida ma'lumot beriladi. "Abulfayzxon" fojiasining Moskva nashrida shoir Fitratning "Uchqun" she'rlar kitobi sotuvga chiqqani xabari keltiriladi. Hatto kitobchanning narxi ham ko'rsatilgan. Biroq bu to'plam, H.Boltaboyevning qayd etishiga ko'ra, na Moskva, na Sankt-Peterburg kutubxonalarida, na xorijda, na shoirning o'z yurtida saqlanayotgan asarlari orasidan bu kungacha topilmagan. Ehtimol, bu she'riy majmua biror kitobxonning qo'lida, shaxsiy kutubxonalarda mavjud bo'lishi va vaqti-soati bilan topilishi mumkin.

Fitrat she'riyati, shoirning o'z tili bilan aytganda "rubobiy she'rlari" nafis va buyuk Sharq she'riyatining bor go'zalliklaridan to'yingan, uni o'ziga xos tarzda ichdan yangilashga kamarbasta she'rlardan tarkib topgan. Bu haqda Fitratning zamondoshi va vatandoshi Sadridin Ayniy shunday yozadi: "Fitratning she'riyati haqida yana shuni aytish kerak: shoir o'zbek adiblari ichida birinchilardan bo'lib folklor shakllarida she'rlar yozadi. Bu ming yilcha davr ichida aruzdan boshqa shaklni bilmagan yozmashe'riyatimiz sohasida novatorlik edi"⁹.

Fitrat adabiyotshunos olim sifatida Sharq she'riyatining jozib xislatlarini aksariyat ilmiy asarlarida tahlil etgan bo'lsa, shoir sifatida she'rlarida o'sha jozibaning o'z zamonidagi nozik tovlanishlarini ko'rsata bildi.

⁹ Ayniy S. Ta'rixi inqilobi Buxoro. – Dushanbe, Adib, 1987. – Sah. 47.

20-yillarning ayovsiz tanqidchilaridan biri Abdurahmon Sa'diy "Behbudiy va uning tegrasiga yig'ilgan yozg'uchilar" maqolasida shoir Fitratning o'zbek she'riyati rivojiga qo'shgan ulushi haqida gapirib, "Hozirgi o'zbek she'riyatida Fitratning xizmati uning tili va uslubida ko'rinadi, u she'riyatda arab va fors so'zlariga yo'lni bekitdi, o'zbek she'r tuzilishining rivojlanish yo'llarini belgilay borib, ko'pgina yosh shoirlarni o'zining uslubi va tili bilan ergashtira oldi, atrofiga yosh shoirlarni to'plab, ularga til va uslub yog'idan yo'l ko'rsatmoqdadir" deb yozadi¹⁰.

Temur Xo'ja o'g'li Izmirda chop etilgan "O'zbeklar va o'zbek adabiyoti" deb nomlangan kuzatishlarida: "Hijo vaznli va to'rtliklardan qurilmish chog'dosh o'zbek she'rining boshlanmasinda rus adabiyotining ta'siri juda kamdir.... Chog'dosh o'zbek she'rining vujudga kelishida Abdurauf Fitrat 1918-yilda tuzgan "Chig'atoy gurungi" nomli yozuvchilar uyushmasining foydasi katta bo'ldi" deb yozgan.

Fitratning turk tili va adabiyoti ravnaqidagi xizmatini Ahmad Zaki Validiy To'g'on, Edvard Ollvort, Boymirza Hayit, Mehmed Saray, Yusuf Avji kabi xorijlik olimlar ham o'z ilmiy ishlarida xolisona ko'rsatib o'tganlar. Bu manbalarda Fitrat dramaturg va olim, nosir va publitsist sifatida tilga olinishi barobarida, unga doim "shoir" sifatlashi qo'shib aytilganki, bu shunchaki shaxsiy munosabatning belgisi bo'lmay, uning ijodidagi shoirlik iste'dodiga alohida hurmat nazari bilan qaraganliklarining alomati hamdir.

Xo'sh, shunchalik zarif, shunchalik pafosi baland she'rlar yozgan Fitrat she'r va shoirlikni qanday tushunar edi? Buning uchun uning aynan shu mavzuda bitilgan maqolasini ko'zdan kechirishi lozim bo'ladi.

Fitrat iste'dodli shoir bo'lish bilan birga she'riyat nazariyasining nuqtabin tadqiqotchisi ham edi. U 1919-yilda "She'r va shoirliq"

¹⁰ Iqtibos ushbu manbadan olindi: Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. – 73-b

maqolasini yozadi. Bu maqola yozilgan paytda hali chuqur nazariy umumlashmalar chiqarilgan ilmiy asarlar yaratilmagan, yangi tizim maktablari uchun qo'llanma xarakteridagi sodda darslik, qo'llanmalar yaratilayotgan edi. Keyinroq, 20-yillarning boshlarida Cho'lponning "Sho'rolar hukumati va sanoyi'i nafisa", Abdurahmon Sa'diyning "Go'zal san'at dunyosida" maqolalari, Vadud Mahmudning "Bugungi she'rlarimiz va san'atkorlarimiz" turkum maqolalari vujudga keldi. Lekin bular Fitrat maqolasidan ancha keyin yaratilgan.

Maqola Fitrat tomonidan 1918-yilda asos solingan "Chig'atoy gurungi" tashkiloti talab-ehtiyojlari zaminida yozilgan bo'lib, bu adabiy-madaniy jamiyat "Chig'atoy hududi" deb nom olgan geografik birlikning tub yer egalari sanalgan Markaziy Osiyodagi turkiy xalqlarning madaniyati, adabiyoti, tarixi, til va imlo masalalarini atroflicha o'rganishga kirishgan dastlabki ilmiy jamiyat edi.

Fitrat o'z maqolasida she'r nazariyasidan bahs yuritishdan avval turkiy xalqlarda she'rning paydo bo'lishi va ular she'r deb qanday san'atni tushunganlaridan so'z ochadi: "she'r va shoirliq degan so'zlar bizda yangigina narsa emas. Turk ulusi o'z borlig'ini ochung'a ko'rsatkali she'r va shoirliqni bilibgina kelganlar". Dunyodagi eng ko'hna xalqlardan sanalgan turkiylarning arab istilosiga qadar she'rsizligidan gapirmoq – uni bir madaniyatsiz, o'tmishi yo'q xalq deyish bilan teng edi. Shuning uchun Fitrat dalillar asosida: "Madaniy bir ulusning she'rsizlig'in so'ylamak esa, gupurub turgan bir kishining jonsizlig'ina ishonmak kabi kulunchdur" deb oddiy haqiqatni bayon etish bilan "turklar musulmonliqdan burun ham buyuk madaniy dong'li bir hayot kechirganlar", "turklarning musulmonliqdan burun ham o'z she'rlari, shoirlari, adabiyotlari bor edi" degan xulosani aytgandan keyingina she'rga ta'rif beradi. Ammo oldin she'rga berilgan boshqa ta'riflarni "taftish" qilib, she'rga vazn, qofiya, badiiy san'atlar singari shakliy elementlar orqali berilgan ta'riflarni tanqid

qiladi. U shunday yozadi: “7-8 soʻzni belgili bir vaznda tizib, ketinda belgili bir soʻzni qofiya qoʻymoq bilan sheʻr orasinda yerdan koʻkkacha ayirma bordir”. Shundan keyin Fitrat oʻz-oʻziga sheʻr nadur? – degan savolni qoʻyadi va javob beradi: “Sheʻrda kishilarning qonini qaynatgʻuvchi, singirlarini oʻynatgʻuchi, miyasini titratguchi, sezgusini qoʻzgʻatguchi bir kuch, maʼnaviy bir kuch bor. Shunday bir kuchi boʻlmagan soʻz “vazn” va “qofiya”si boʻlsun, sheʻr boʻla olmaydur”. Koʻrinadiki, Fitrat sheʻrda shaklni emas, maʼno-mazmunni, pafosni, fikrni birinchi oʻringa qoʻyadi. Vazn va qofiya esa mana shu ulkan mazmunning, mana shoirona oʻtning tashqi libosiginadir, xolos. Bu taʼrif maʼnonibirinchi oʻringa qoʻygan Alisher Navoiy taʼrifiga mos keladi.

Fitrat oʻz maqolasida sheʻrni tugʻilish asoslariga ham diqqat qiladi. Uning fikriga koʻra, sheʻr uyda oʻtirib toʻqib chiqarilmaydi, bilʼaks, u tashqi taʼsir, real hayotning shoir qalbidagi aksi-sadolaridan tugʻiladi. “Shoir tegrasidagi narsa va hodisalardan oldingʻi sezgilarni hunarlicha (sanʼatkorona) soʻzlar bilan boshqalarga oʻtkarmoqchi boʻladir, - deydi davom etib Fitrat. – Kishining yuragi qancha “sezagʻon” esa, shuncha yaxshi shoir boʻlur. Shoirlig uchun bir sezgi va u sezgini hunarlicha soʻzlar bilan boshqalargʻa oʻtkazguchi bir kuch kerakdir”. Demak, Fitrat tashqi hayot taʼsirida tugʻilgan his-tuygʻularni boshqalarning yuragiga oʻtkazmak uchun sheʻrga murojaat qiladiki, bunda u “hunarlicha ishlangan”, yaʼni sanʼatkorona topilgan va sayqallanib timsolga aylantirilgan soʻzlar bilan ish koʻradi. Bu koʻchish jarayoni Fitratning ayni shu yillari yozilgan “Shoir” sheʻrida shunday ifodalangandi: “shoir tabiatdan sirli, teran maʼnolarni chin yoʻllar bilan izlar – topar, oʻzi uchun saqlamas. Ularni yoz gulining yaprogʻidan toʻkulgʻon soʻzlar ilan bizga oʻrab topshirar”. Mana shu chin yoʻllar bilan topilgan timsollarni bizga oʻrab topshirish jarayonida maqolada tilga olingan vazn va qofiya asosiy maqsad emas, balki sheʻr qalbidagi maʼnaviy qudratni yetkazuvchi

vositaga aylanadi. She'rdan maqsad "vaznu qofiya kabi she'riy birliklar emas, balki she'r qalbidagi haqiqatning she'rxon qalbiga ko'chishidir".

Bu yerda aytib o'tish lozimki, adabiyotshunoslikda sərbast (erkin she'r, verlibr) va mansur she'r bir-biridan farqlanadi. Ma'lumki, nasr va nazm badiiy nutqning ikki ko'rinishi, shaklidir. Nazmning bosh belgisi, rus adabiyotshunosi Yu.N.Tinyanov ko'rsatib berganidek, misralarga ajralishidir. Sərbast – bu nazm namunasi. Sərbastda misralardagi hijolar soni noteng bo'ladi, shuning uchun sərbast she'rni o'qiganda nasrday idrok etiladi. Ammo bunday notekis ritm uni sochma deyishga asos bo'lolmaydi. Mansur she'r esa nasriy nutq ko'rinishidir. Mansur she'r misralarga bo'linmaydi, u sochma shaklda yoziladi. Mana shunga ko'ra aytish mumkinki, Fitrat "vaznsiz bir she'r" deganda aynan sochma nutq shaklidagi lirikani nazarda tutgan, aslo sərbast she'rni emas. Chunki sərbast – o'z vazniga ega.

Fitrat birgina "She'r va shoirliq" nomli ixcham maqolasi orqali she'r nazariyasini, hamda uning amaliy jihatlarini yaxshi biluvchi nuqtadon olim ekani ko'rinadi. Ayni paytda Fitrat o'zi nazariy jihatdan asoslab bergan holatlarni o'z lirik ijodida muvaffaqiyat bilan qo'llay oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Q.: Karimov N. Fitratning shaytonga isyoni // O'zAS. – 1993 yil, 20 avgust.
2. Qosimov B. Maslakdoshlar. – T. Sharq, 1994. – 104-bet.
3. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. – 73-74-b.
4. Afoqova N. Jadid she'riyati poetikasi. – T., Fan, 2005. – 96-b.
5. Ayniy S. Ta'rixi inqilobi Buxoro. – Dushanbe, Adib, 1987. – Sah. 47.
6. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. – 73-b
7. Xo'jayev F. Buxorodagi inqilob va O'rta Osiyoning milliy chegaralanishiga doir // Tanlangan asarlar. Uch tomlik. 1-t. – T., Fan, 1978. – 98-99-b.

FRAZEOLOGIK MINIMUMLARNING MAVZUVIY-SEMANTIK UYALARI

Z.I. Radjabova (PhD),

Qarshi davlat universiteti

S.S. Akramova, magistrant,

Qarshi davlat universiteti

***Annotatsiya:** maqolada o'zbek tilshunosligida frazeologizmlarni semantik jihatdan klassifikatsiya qilish, frazeologik minimumlarni tuzishda frazemalarning mavzuviy-semantik uyalari bo'yicha joylashtirish masalalari haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

***Kalit so'zlar:** frazeologizm, klassifikatsiya, leksik ma'no, frazeologik ma'no, nominativ ma'no, paradigma.*

O'zbek tilshunosligida frazeologizmlarni semantik jihatdan klassifikatsiya qilish masalalari to'g'risida xilma-xil qarashlar mavjud. Bu esa frazeologik minimumlarning ro'yaxatlarini shakllantirishda ham turlicha yondashuvlarni yuzaga keltiradi. Frazeologizmlar ko'p hollarda so'zlarga muqobil bo'lishi bilan birga, frazeologik ma'no bilan leksik ma'no teng bo'lavermaydi. Bu o'rinda prof.A.Hojiyevning fikriga to'liq qo'shilish lozim: "frazeologizmlar o'z sinonimlari bo'lmish so'zlarga nisbatan, birinchidan, ma'noni kuchli daraja bilan ifodalasa, ikkinchidan, ular obrazlilik ottenkasiga ega"¹¹.

Demak, frazeologizmlarning semantik strukturasi frazeologik ma'no, ya'ni nominativ ma'no va qo'shimcha ottenkalardan iborat bo'ladi. Frazeologizmlarning ma'nolari ko'proq matnda va nutq vaziyatida kengroq reallashadi. Lekin ular alohida ham ma'lum nominativ ma'noda ifodalashi mumkin. Nominativ ma'no belgi,

¹¹ Хожиев А. Хозирги ўзбек адабий тили . "Фраzeология" .- Тошкент, "Ўқитувчи",1981,180-бет

harakat, predmet kabilar haqida frazeologizm ifodalaydigan ma'lumot hisoblanadi. Masalan, tilimizdagi "ko'zi to'rt bo'lmoq", "yuragiga g'ulg'ula tushmoq", "yuragi taka-puka", "oyog'i kuygan tovuqday", "toqati toq bo'lmoq" kabi ma'nodosh frazeologizmlar anglatgan "tashvishlanish", "toqatsizlanish", ma'nosi shu frazeologizmlarning nominativ ma'nosi hisoblanadi. Bular kishilarning toqatsiz harakati to'g'risida ma'lumot beradi. Yoki, tilimizdagi "ko'ngli toza", "dili toza", "yuragi toza", "qo'y og'zidan cho'p olmagan", "musichadek beoor" kabi frazeologizmlar uchun "sofdil", "halol" ma'nosi, shu frazeologizmlar uchun nominativ ma'no sanalsa, "ilonning oyog'ini sanagan", "pixini yorgan", "tulkilik qilmoq", "ichidan pishgan" kabi frazeologizmlar uchun "mug'ombirlik" nominativ sanaladi. Bu frazeologizmlar xarakterning belgilari haqida ma'lumot beradi

O'zbek tilida shaxs bilan bog'liq bo'lgan va shaxs bilan bog'liq bo'lmagan frazeologizmlar shakliy va mazmuniy strukturasi o'xshash bo'lishi mumkin. Shaxs bilan bog'liq bo'lgan frazeologik birliklar uchun shaxslik belgisi integral belgi bo'ladi va ularni modellashtirish, semantik-tematik guruhlariga ajratish uchun asos bo'lishi mumkin. Frazeologizmlarning mazmuniy iyerarxik tuzilishida eng yuqori bosqichni kategorial ma'no egallaydi. Frazeologizmlarning kategorial ma'nosi yuqori darajada abstraksiyalanishga ega bo'lib, frazeologizmlarning qaysi grammatik kategoriyaga mansublik belgisini o'z ichiga oladi. Bir xil kategorial ma'noga ega bo'lgan frazeologizmlar katta bir paradigma ostiga birlashadi va frazeologizmlarni ma'lum so'z turkumlariga mansubligini bildiradi¹².

Yuqoridagilar asosida frazeologik minimumlarni tuzishda frazemalarning quyidagi mavzuviy-semantik uyalarini bo'yicha joylashtirish lozim degan xulosaga keldik:

1. Zavqlanish, shodlik va baxtiyorlikni ifodalovchi frazeologik birliklar uyasi – "og'zi qulog'iga yetdi", "og'zi qulog'ida", "og'zining tanobi qochdi", "labining tanobi qochdi", "boshi osmonga etdi", "boshi ko'kka yetdi", "terisiga sig'may ketdi", "ko'ngil ko'tarilmoq", "ko'ngli tog'day ko'tarilmoq", "quvonchi

¹² Ш.Ганиева. Ўзбек фразеологизмларининг структур тадқиқи. Тошкент –Фан- 2013 70-бет

ichiga sig'maydi", "sevinchi ichiga sig'maydi", "quvonchi olamga sig'maydi", "do'ppisini osmonga otmoq" va boshqalar.

2. Ajablanish, taajjub, hayratni ifodalovchi frazeologik birliklar uyasi – "og'zi ochilib qolmoq", "yoqasini ushlamoq", "oyog'i ostidan chiqib qolmoq", "ko'zi olma-kesak termoq", "boshi (miyasi) g'ovlab ketmoq", "o'zini qo'yarga joy topolmay qolmoq", "hang-mang bo'lib qolmoq", "hafsalasi pir bo'lmoq", "osmondan tushgandek", "o'z ko'zlariga ishonmaslik" "yetti uxlab tushiga kirmaslik", "oyoq ostidan chiqib qolmoq", "ensasi qotmoq" kabi.

3. O'kinch, xafalik, qayg'u, ozor, hasratni ifodalovchi frazeologik birliklar uyasi – "dili siyoh bo'lmoq", "yurakka qil sig'maydi", "yig'lamoqdan beri bo'lmoq", "xo'rliqi kelmoq", "dog'da qolmoq", "yurak bag'ri qon bo'lmoq", "bag'r(i) qon bo'ldi", "yuraklar qon bo'ldi", "qon bo'lgan yuraklar", "qon qilmoq", "yuragini siqmoq", "yuragi siqildi", "o'pkasi to'lmoq", "qo'lini burniga tiqib qolmoq", "ta'bi tirriq", "tabiati tirriq bo'ldi", "ta'bini tirriq qilmoq", "ta'bi xira", "kayfi buzuk", "ta'bi xira bo'ldi", "ta'bini xira qilmoq", "kayfi buzildi", "kayfini buzmoq", "ta'bi xufton bo'lmoq", "ta'bi nomozshom bo'lmoq" kabi.

4. Hayajon, tashvish, xavotirlik kabi ma'no ifodalaydigan frazeologik birliklar uyasi – "o'tirgani joy topolmaslik", "o'zini qo'ygani joy topolmaslik", "jizg'anagi chiqmoq", "ko'ngli g'ash", "yuragi g'ash", "ko'ngli xira", "ko'nglining bir chekkasi g'ash", "yuragini tirnamoq", "ko'zi to'rt bo'lmoq", "ichi g'ash", "yuragiga g'ulg'ula tushmoq", "yuragiga g'ulg'ula solmoq", "yuragi taka-puka", "yuragi tipirchilamoq", "oyog'i kuygan tovuqday", "toqati toq bo'lmoq", "o'zini qayerga qo'yishini bilmaslik", "o'zini qo'ygani joy topolmaslik", "o'zini qayoqqa urushini bilmaslik", "sabr kosasi to'ldi", "joni xalqumiga keldi", "pichoq suyakka yetti" va hokazo kabilar kiradi.

5. Qo'rquv, vahima, dahshat ma'nolari ifodalovchi frazeologik birliklar uyasi – "yurak" somatizmi orqali yasalgan "yuragi chiqib ketdi", "yurak-puragi chiqib ketdi", "yuragi qoq yorila yozdi", "yuragi yorulguday bo'lib ketdi", "yuragi yorildi", "yuragini changallab", "yuragini hovuchlab (jonini hovuchlab)", "yuragi

orqasiga tortib ketdi”, *“yuragi orqasiga urub ketdi*”, *“yuragi shig‘ etib ketdi*”, *“yuragi shuv etib ketdi*”, *“esi chiqib ketdi*”, *“o‘takasi yorildi*”, *“kayfi uchdi*”, *“qotib qolmoq*”, *“es-xonasi yorildi*”, *“nafasi ichiga tushub ketdi*”, *“dami ichiga tushib ketdi*”, *“rangi quv o‘chmoq*”, *“o‘takasi o‘nga bo‘lindi*”, *“o‘takasi o‘ttiz ikkiga bo‘lindi*” kabi.

6. G‘azab, nafrat, qahr, jahl ma’nomlarni ifodalovchi frazeologik birliklar uyasi – “ko‘z” somatizmi asosida yuzaga kelgan *“ko‘rarga ko‘zi yo‘q”*(*ko‘rgani ko‘zi yo‘q*), *“ko‘rgani ko‘zi, otgani o‘qi yo‘q”*, *“ko‘zlarining paxtasi chiqdi*”, *“ko‘zlari qinidan chiqa yozdi*”, *“ko‘zlari kosasidan chiqa yozdi*”, *“ko‘ziga qon quyilmoq”* kabilari; *“tepa sochi tikka bo‘ldi*”, *“g‘azabi qaynamoq*”, *“g‘azabga kelmoq*”, *“qoni qaynamoq*”, *“qovog‘idan qor yog‘moq”* kabilarni o‘z ichiga oladi.

7. Qarg‘ish, so‘kish ma’nomlarini ifodalovchi frazeologik birliklar uyasi – *“diydoring qursin*”, *“yer yutkur*”, *“ko‘zimdan yo‘qol*”, *“go‘ringda to‘ng‘iz qopgur*”, *“beti qursin*”, *“go‘riga g‘isht qalamoqi*, *“uying kuysin*”, *“ko‘zing ko‘r bo‘lsin*”, *“ko‘zingga qarasang o‘larmiding*”, *“isqotlariga buyursin*”, *“padaringga ming la‘nat*”, *“buzilib o‘lsin*”, *“iloyo kosasi oqarmasin”* kabi frazeologizmlar.

CoreAFM YORDAMIDA Fe/p-Si GIBRID STRUKTURASINING SIRTI MORFOLOGIYASINI O'RGANISH

Boymirzayev O'lmas Otabek o'g'li¹,

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti magistranti¹,

e-mail: ulmasboymirzayev32@gmail.com

***Annotatsiya.** Atom kuch mikroskopi (AKM) sirt morfologiyasi va teksturasini o'rganish uchun eng yaxshi va zamoniy qurilmadir.*

***Kalit so'zlar.** Nanometr o'lchamdagi sirt topografiyasini bilish biologik jarayonlarning dinamikasi, tribologik xususiyatlari, mexanik ishlab chiqarish va asosiysi yupqa qatlamlar sirtini tadqiq etish imkonini beradi.*

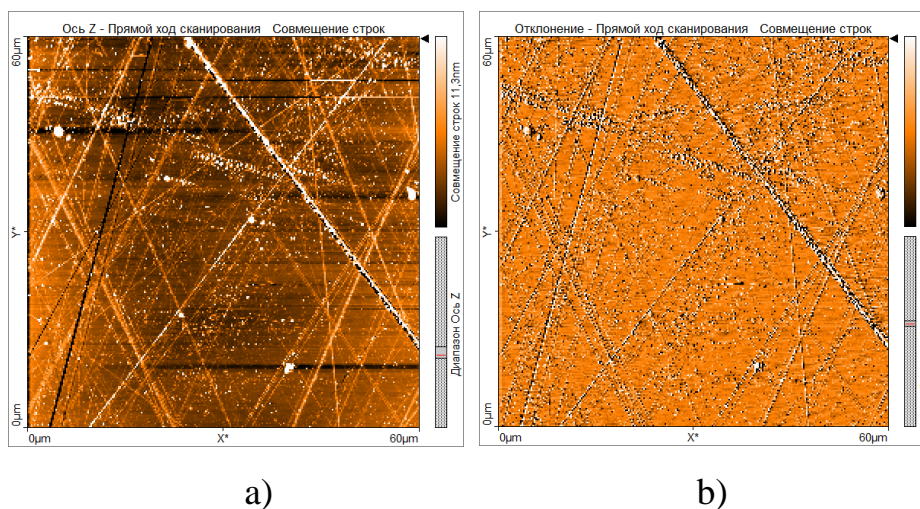
[1] AKM yordamida olingan sirt tasvirlarini tahlil qilish orqali sirt tekisligining g'adur-budurligini va hosil qilingan yupqa qatlam sirt teksturasini yuqori aniqlikda tasavvur qilish mumkin.

Hozirgi kunda spintronika kabi ko'plab sohalar jadal sur'atlarda rivojlanib borayotgani hech kimga sir emas. Bunday rivojlanish albatta yangidan-yangi materiallarga bo'lgan talabni tobora oshirmoqda. "Temir-kremniy" strukturasi axborotni saqlash va uzatish vazifasini bajaruvchi qurilmalarda ishlatilishi mumkin.[2] Ishning asosiy maqsadi yupqa qatlamning sirt teksturasi uning xossalariga qanday ta'sir qilishini aniqlashga qaratilgan bo'lib ushbu ilmiy izlanish uch bosqichda amalga oshirilgan,. Birinchi bosqich p-Si taglikning kimyoviy yo'li bilan tozalanishi, ikkinchi bosqich yuqori vakuumda toza Fe moddasining elektron nurli bug'latish yo'li bilan kremniy taglikka o'tqazilishi va uchinchi bosqich olingan Fe/p-Si tagligini AKM yordamida sirt morfologiyasini o'rganishdan iborat.

AKM yordamida aniqlanishi mumkin bo'lgan quyidagi kattaliklar tekshirilayotgan sirt morfologiyasini aniqlashga yordam beradi:

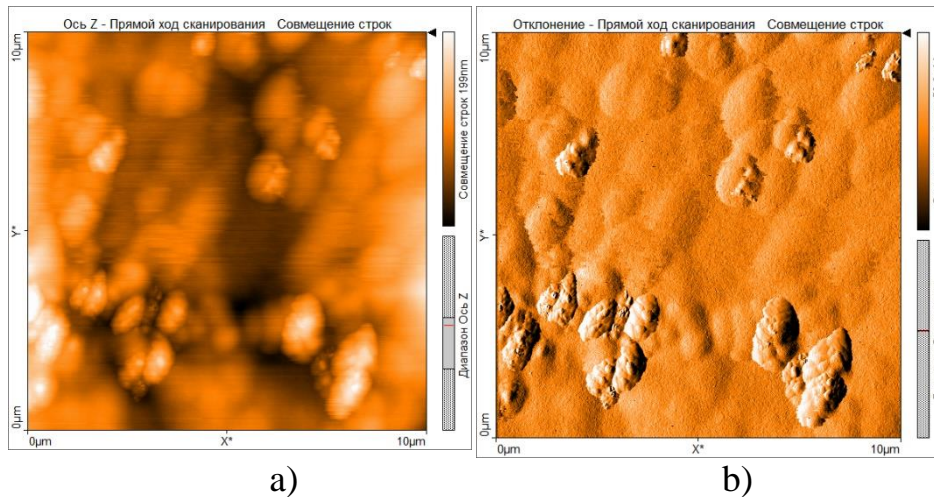
1. R_m -balandlikning o'rtacha qiymati. Bu kattalik sirtning musbat va manfiy balandliklarining o'rtacha qiymatini aniqlaydi va sirt tuzilishi haqida dastlabki oddiy xulosalar qilish imkonini beradi.
2. R_a - tanlangan chiziq yoki sirt bo'yicha hisoblangan o'rtacha balandlikni aniqlaydi. Bu kattalik asosan ishlov berilgan sirt yuzasini g'adur-budurlikni baholashga imkon beradi
3. R_q -o'rtacha kvadratik g'adur-budurlik. Bu kattalik cho'qqilarning sirt bo'ylab taqsimlanishi aniqlashga imkon beradi va sirt morfologiyasini o'rganishda o'rtacha g'adur-budurlik (R_a) ga nisbatan ancha sezgirroq hisoblanadi. Bu kattalik asosan "qiyshilik" (*skewness*) va "uchlilik" (*kurtosis*) ni hisoblashda ishlatiladi. [3]
4. R_y -namuna bo'ylab eng yuqori va eng pastki cho'qqilar orasidagi masofani aniqlaydi va vodiyning eng katta cho'qqisi deb ataladi va bu kattalik belgilangan sohadagi mavjud eng katta g'adur-budurlikni baholash imkoni beradi.
5. R_v -sirtning eng katta chuqurligini va R_p -eng katta balandligini aniqlovchi kattaliklar hisoblanadi. Bu kattaliklardan sirtning ishlov berish darajasini hamda R_y -kattalikni aniqlashda foydalaniladi.

Birinchi bosqich, ya'ni p-Si taglik sirtini kimyoviy usulda tozalangandan so'ng uning sirti AKM ning statik kuch maromida tekshirildi (1-rasm).

1-rasm. p-Si gibrilid strukturasi "statik kuch" maromida olingan Z o'qi bo'yicha (a) va XY tekislikda (b) olingan 2D sirt tasvirlari ($60\mu\text{m} \times 60\mu\text{m}$).

Ikkinchi bosqich p-Si tagligiga toza temir moddasini yuqori vakuumda elektron nurli bug‘latish yo‘li bilan olingan. [4] So‘ngi uchinchi bosqichda olingan yupqa qatlamli gibrilid strukturaning Fe o‘tqazilgan sirti statik kuch maromida qayta tekshirilgan (2-rasm).

2-rasm. Fe/p-Si gibrilid strukturasiidagi temir qatlamining sirti “statik kuch” maromida olingan Z o‘qi bo‘yicha (a) va XY tekislikda (b) olingan 2D sirt tasvirlari ($10\mu\text{m} \times 10\mu\text{m}$).

Tasvirlarni solishtiradigan bo‘lsak, kimyoviy ishlov berilgan kremniy taglikka temir o‘tqazilgandan so‘ng donadorlik oshgan, buni toza temirning bug‘lanish jarayonida sirtga o‘tirgan temir atomlarining bir jinsli joylashmagani bilan izohlash mumkin. Ammo sirt g‘adur-budurlikni AKM yordamida olingan ma’lumotlarga tayanib tahlil qilish mumkin. 1-jadvalda kimyoviy ishlov berilgan va temir o‘tqazilgandan so‘ng sirtning AKM yordamida olingan ma’lumotlari keltirilgan bo‘lib, bu kattaliklar yuqorida ta’kidlaganimizdek sirt teksturasini baholash imkonini beradi.

1-jadval. p-Si taglik va Fe qatlamlarining g‘adur-budurlik parametrlari.

Sirt	R_m , fm	R_a nm	R_q nm	R_y nm	R_v nm	R_p nm
p-Si	-41.355	1.528	3.327	145.71	104.73	-40.979
Fe	-19.009	26.446	33.783	254.31	167.74	-86.575

Jadavaldan ko‘rish mumkinki, kremniy taglikda dastlab o‘rtacha g‘adur budurlik 1.5 nm atrofida bo‘lgan ammo temir qatlami o‘tqazilgandan so‘ng bu qiymat 26.4 nm ga teng bo‘lmoqda, bu bilan temir qatlami sirtining g‘adur-budurliqi taglikka nisbatan ancha yuqori bo‘lganini aytish mumkin. O‘rtacha kvadratik g‘adur-budurlikning qiymatlarini solishtirib aytish mumkinki kremniy taglik sirtida g‘adur-budurlik Fe atomlarining kremniy taglikka bir jinsli o‘tirmaganidan ya’ni sirt donador teksturaga ega bo‘lgan. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Fe/p-Si gibrilid strukturasidagi temir qatlamining sirti baland g‘adur budurlikka va donador sirtga ega ekan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.A. Heredia, C.C. Bui, U. Suter, P. Young, T.E. Schaffer, *NeuroImage* **37**, 1218 (2007).
- 2.Istratov, A.A. Iron contamination in silicon technology / A.A. Istratov, H. Hieslmair, E.R. Weber // *Appl. Phys. A.* – 2000. – Vol. 70. – P. 489.
- 3.B.Rajesh Kumar, T.Subba Rao. AFM studies on surface morphology, topography and texture of nanostructured zinc aluminum oxide thin films. / *Digest Journal of Nanomaterials and Biostructures* Vol. 7, No. 4, October-December 2012, p. 1881-1889
- 4.Arzikulov E. U., Axrorov S. Q., Nurimov A. D., Quvondiqov Sh.J. /Fotoenergetikada nanostrukturali yarimo‘tkazgich materiallar. B 351-354 // II Xalqaro ilmiy anjumani. 19-20 noyabr 2021 yil. Toshkent-2021

УЎТ:633.11/37;631.52

БАҲОРГИ БУҒДОЙ НАВ НАМУНАЛАРИНИНГ БИОМЕТРИК КЎРСАТКИЧЛАРИ

Азизов Бекзод Ғайрат ўғли

Таянч докторант, Жанубий дехқончилик илмий тадқиқот институти

Жўраев Диёр Турдикулович

Қишлоқ хўжалиги fan доктори (DSc) катта илмий ходими

***Аннотация:** Мазкур мақолада суғориладиган майдонлар учун баҳорги юмшоқ буғдойнинг 25 та нав ва тизмаларининг биометрик кўрсаткичлари андоза навлар билан таққосланган ҳолда ўрганилди. Илмий тадқиқотимда ўсимлик бўйи, бошоқ узунлиги ҳамда 1000 дон дон вазни юқори бўлган нав ва тизмалар келтирилган.*

***Калим сўзлар:** Баҳорги юмшоқ буғдой, ўсимлик бўйи, 1000 дон дон вазни, андоза, нав ва тизмалар.*

***Abstract:** In this article, the biometric indicators of 25 varieties and lines of spring soft wheat for irrigated fields were studied in comparison with standard varieties. In my scientific research there are varieties and varieties with high plant height, ear length and 1000 grain weight.*

***Keywords:** Spring soft wheat, plant height, 1000 grain weight, template, variety and ridges.*

Аннотация: В данной статье изучены биометрические показатели 25 сортов и линий яровой мягкой пшеницы для орошаемых полей в сравнении со стандартными сортами. В моих научных исследованиях есть сорта и сорта с высокой высотой растения, длиной колоса и массой 1000 зерен.

Ключевые слова: Яровая мягкая пшеница, высота растения, масса 1000 зерен, шаблон, сорт и гребни.

Олимларнинг тақидлашича буғдойнинг қимматли хўжалик белгиларининг корреляцион боғлиқлигини ўрганиш мақсадида уларни икки гуруҳга бўлиб ўрганилган ва биринчи гуруҳга: бошоқ узунлиги, бошоқдаги бошоқчалар сони, бошоқдаги дон сони ва вазни, бошоқ зичлиги ҳамда ҳосил элементлари, иккинчи гуруҳга асосий поя узунлиги, 1000 дон дон вазни белгилари ўрганилган деб тақидлашган.

Баҳорги юмшоқ буғдойнинг бази навларида бошоқ узунлигининг ўртача қиймати (2011-йилда) 6.4см бўлган бўлса 2013-йилга келиб бу кўрсаткич 8.2 см га етган деб тақидлайдилар. Людмила Владиславовна Волкова.

Таdqикот ишимизда Жанубий дехқончилик илмий таdqикот институтининг Қарши тумани ҳудудида суғориладиган майдонда тажриба олиб борилди. Тажриба объекти сифатида жаҳон генофондидан келтирилган ва маҳаллий шароитда яратилган баҳорги юмшоқ буғдойнинг 25 та нав ва тизмалари олинди. Андоза навлар сифатида Республикамизнинг суғориладиган майдонларида жорий қилинган Ж.Гавхар, Наврўз, Парвоз навлари олинди. Тажрибалар 3-қайтариқда, 10м² қилиб жойлаштирилди.

Ўсув даври давомида суғориладиган майдонларда ғалла етиштириш учун тавсия этилган оптимал агротехник тадбирлар қўлланилди.

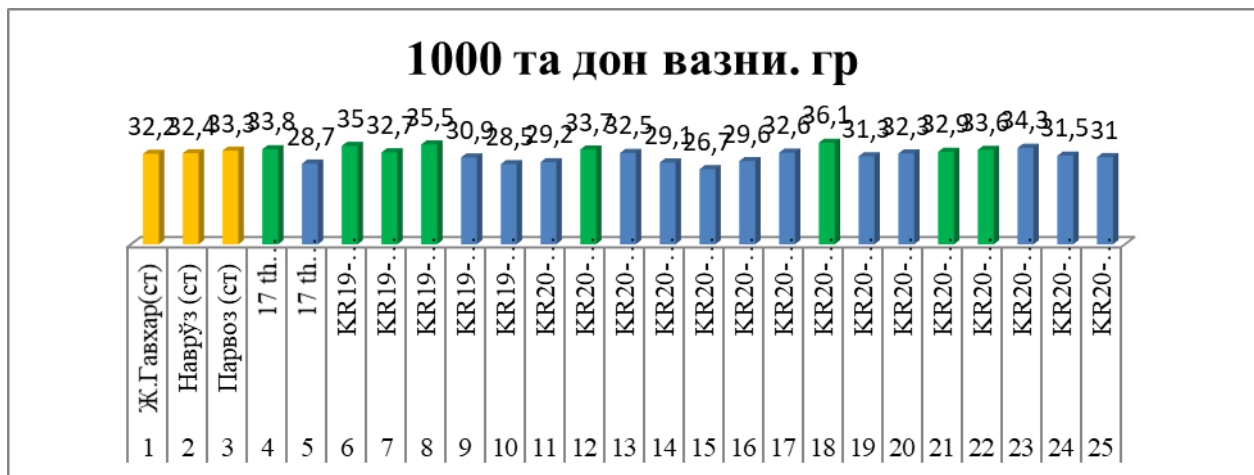
Олиб борилган таdqикот натижаларига кўра июн ойида биометрик ўлчов ишлари олиб борилди, (3.9.1-жадвалда).

3.9.1-жадвал

**Баҳорги юмшоқ буғдой нав ва тизмаларнинг биометрик кўрсаткичлари
(Қарши 2022 й)**

№	Нав номи	Ўсимлик бўйи. см	Охирги бўғин узунлиги. см	Бошоқ узунлиги. см	Бошоқчалар сони. дона	1000 га дон вазни. гр
1	Ж.Гавхар(ст)	64	31	11	15	32,2
2	Наврўз (ст)	75	35	12	15	32,4
3	Парвоз (ст)	66	32	11	13	33,3
4	17 th SBWYT-2017-P-6 (New V)	75	38	11	15	33,8
5	17 th SBWYT-2017-P-72	67	34	11	14	28,7
6	KR19-19thDSBWYT-29639	67	34	11	16	35
7	KR19-19thDSBWYT-29782	62	31	10	13	32,7
8	KR19-19thDSBWYT-29872	79	37	10	14	35,5
9	KR19-19thDSBWYT-29979	75	40	12	14	30,9
10	KR19-19thDSBWYT-30140	68	34	12	14	28,5
11	KR20-20thDSBWYT-04	70	32	10	14	29,2
12	KR20-20thDSBWYT-05	64	32	11	13	33,7
13	KR20-20thDSBWYT-07	68	36	10	12	32,5
14	KR20-20thDSBWYT-26	67	33	10	14	29,1
15	KR20-20thDSBWYT-44	67	35	11	13	26,7
16	KR20-20thDSBWYT-49	72	36	11	15	29,6
17	KR20-20thESBWYT-05	73	39	11	13	32,6
18	KR20-20thESBWYT-12	65	31	10	13	36,1
19	KR20-20thESBWYT-39	68	36	11	13	31,3
20	KR20-20thESBWYT-46	73	38	13	18	32,3
21	KR20-20thHTSBWYT-35	70	35	10	15	32,9
22	KR20-20thHTSBWYT-38	69	33	12	13	33,6
23	KR20-20thHTSBWYT-41	68	34	10	12	34,3
24	KR20-20thHTSBWYT-45	71	38	11	15	31,5
25	KR20-20thHTSBWYT-48	68	34	11	15	31
	Энг юқори кўрсаткич	79	40	13	18	36,1
	Ўртача	69	35	11	14	31,9
	Энг паст кўрсаткич	62	31	10	12	26,7

Натижаларга кўра андоза Ж.Гавхар, Наврўз, Парвоз навида ўсимлик бўйи 66 дан 75см, охирги бўғин узунлиги 31 дан 35 см, бошоқ узунлиги 11 дан 12 см, бошоқчалар сони 13 дан 15 дона, 1000 дона дон вазни 32 дан 33 грни ташкил қилган бўлса.

Андоза навига нисбатан эса 17 th SBWYT-2017-P-6 (New V) тизмасида ўсимлик бўйи 75 см, охири буғин узунлиги 38см, бошоқ узунлиги 11 см, бошоқчалар сони 15 дона, 1000 дона дон вазни 33.4 гр, KR19-19thDSBWYT-29872, тизмасида ўсимлик бўйи 79 см, охири буғин узунлиги 37 см, бошоқ узунлиги 10 см, бошоқчалар сони 14 дона, 1000 дона дон вазни 35.5 грни ташкил қилиб энг юқори эканлиги қайд қилинди.

Хулоса

Тадқиқот натижаларига кўра биометрик ўлчовлардан сўнг 8 та тизмаларимизда андоза навимиздан устун келди, булар яшил билан белгиланганлари 17 th SBWYT-2017-P-6 (New V), 17 th SBWYT-2017-P-72, KR19-19thDSBWYT-29872, KR19-19thDSBWYT-29979, KR20-20thDSBWYT-04, KR20-20thESBWYT-05, KR20-20thHTSBWYT-35, KR20-20thHTSBWYT-45 ўсимлик бўйи 75-79 см, охири буғин узунлиги 34-35 см, бошоқ узунлиги 12-15 см, бошоқчалар сони 14-15 дона, 1000 дона дон вазни 33.4 дан 36.1 грни ташкил қилиб андоза навларига нисбатан ўсимлик бўйи ва 1000 дона дон вазни курсагичлари бўйича юқори эканлиги аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. (Брежнев Д.Д, Дорофеев В.Ф 1976, Василенко И. 1975, Лофенко С.Ф, Кириченко Ф.Г ва бошқалар 1980)
2. Dilmurodovich D. S., Bekmurodovich B. N., Shakirjonovich K.N. Winter bread wheat grain quality depends on different soil-climate conditions //International journal of discourse on innovation, integration and education. – 2020. – Т. 1. – №. 5. – С. 377-380.
3. ShK N.et al. Selection of early bread wheat lines based on studying the time of development //International scientific and technical journal
4. “Innovation technical and technology” – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 69-71.
5. Dilmurodov S. D., Tukhtayeva U. A. Selection of high-yielding and grain-quality donors of winter bread wheat for irrigated areas //Наука и образование: сохраняя прошлое, создаём будущее. – 2020. – С. 92-95.
6. Dilmurodov S. D., Toshmetova F. N., Fayzullayeva D. Selection of high-quality donor varieties of bread wheat for hybridization //МОЛОДЫЕ УЧЁНЫЕ РОССИИ. – 2020. – С. 55-58.

СОПЫЛЫҚ ДҮНИЕТАНЫМНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫЛАРДЫҢ БІРІ ҚОЖА АХМЕТ ЙАССАУИ. ДИУАНИ ХИКМЕТ ШЫҒАРМАСЫ

Миралиева Диана Нұрмуханқызы

Шыршық мемлекеттік педагогикалық университеті

Қазақ тілі және әдебиеті бағытының 1-курс студенті

E-mail: diananurmuxan2@gmail.com

Ғылыми жетекшісі: **Байзаков Жандос Абдазимович**

Аннотация: Қазақ еліне, жалпы Орта Азия халықтарына ислам дінін дәріптеуші, сопылық дүниетанымның негізін қалаушы, атақты ғұлама-ғалым Қожа Ахмет Йассаудің өмірі, ислам дінін дәріптеу мақсатында жасаған амалдары, көпшілікке қызық әрі сенімсіздік, күмән тудырып жүретін ақынның өміріне байланысты деректер. Сондай-ақ, ақын-жазушының сопылық дүниетанымның, философиясының негізі болып табылатын, ақынның дүниетанымының жалпы желісін айқындайтын, Қожа Ахмет Йассауи есімін әлемге мәшһүр еткен туындылары, шығармашылығы жайында сөз өрбиді.

Кілімті сөздер: Дәріптеуші, сопылық дүниетаным, мәшһүр, діни мистика, ғұлама-ғалым, идеология, уағыздау, хикмет, хақ жолы.

THE SONG OF THOSE WHO WANT THE FOUNDATION OF THE SUFI WORLD RELIGION WORKS OF KOJA AHMET PASSAVI, DIWANI HIKMET

Abstract: The life of the famous scholar-scientist Kojah Ahmet Iassauvi, the founder of the Sufi worldview, who introduced Islam to the peoples of Central Asia in general, is interesting to Kopol, and the actions he took to glorify the Islamic religion are related to the poet's exp. Also, it defines the general line of the poet's worldview, which is the essence of the Sufi worldview philosophy of the poet-writer. You can feel about the creativity of the works of Khojah Ahmet Yassauvi.

Key words: Daristeuip, Sufi worldview, popular mysticism, scholar-scientist preaching ideology, the path of wisdom.

Ертелі кеш бұл дүние,
Барша жаннан өтпес пе?
Дүние малың бір күні,
Қолдарыңнан кетпес пе?

(Қ. А. Йассауи)

Кіріспе бөлім: Кезінде «Диуани хикметті» зерттеуге ұзақ уақыт жұмсаған, көрнекті ғалым Е. Э. Бертельс бұл дидактикалық сарындағы туындының ежелгі түркі поэзиясымен дәстүрлі байланысы бар екенін дәлелдеп, төмендегәдей пікір айтқан болатын: «Ахмет Йассауидің жырлары күні бүгінге дейін қазақ даласынан Азияға дейін кеңінен тараған фольклорлық лириканың түрлерімен сырттай ұқсас бодып отырады. Бұл ерекшелікті сопылық әдебиетті алғаш рет Йассауи бастап тұрақтандырды. Осыдан кейін, өзге елдердің дәруіштік поэзиясында да бұл үрдіс жалғасын тапты, сөйтіп, жазба поэзиямен мен фольклордың байланысы бұдан былай жаңа сипат алды»

Негізгі бөлім: Ислам жолын уағыздаушы-Қожа Ахмет Йассауи Испиджаб (Ақсу, Ақшаһар, Ақтұрбат) қаласында дүниеге келген. Қазіргі Оңтүстік Қазақстан, Түркістан қаласы, Сайрам қаласы. Басқада ақындарымыз секілді Ахмет Йассауидің де туылғаны жайлы анық мәлімет жоқтың қасы. Дегенмен, 1166 жылы қайтыс болған деген мәліметтер бар. Оның Йассауи атанып кетуінің мәнісі, қазіргі Түркістан қаласы сол кезеңде Йассы деп аталатын болғандықтан, ал ақын Йассыда өмір кешкендіктен Йассауи атанған. Ақынның әкесі Шейх Ибрахим түркі тектес тайпалардан шыққан, өз дәуірін көрнекті тұлғалардың бірі болған. Анасы Айша қазақтар оны Қарашаш ана деп атаған. Шейх Мұсаның қызы болған. Әке-анасының күмбездері Шымкент облысы, Сайрам қаласына жақын жердегі ескі қауымда.

Ахмет Йассауи алғаш өз сауатын әкесінің тәлімән алып ашқан, онан соң, өз ауылында білім алған. Ал ақынға алғаш ислам дінінен Бахаул-дин Испиджаби денен ғұлама сабақ берген. Кейіннен ақын Түркістан қаласынан келіп, өмірінің соңына дейін сонда болады. Ахмет Йассауидің болашақ ақын, ғұлама-ғалым

болып қалыптасуына бұл қаланың үлесі орасан. Өйткені Түркістан қаласына келіп, атақты Арыстан Баб, Жүсәп хамадани сияқты ғұламалардан дәріс алып, өз өзін таниды. Бұл жайлы ақын өз сөзінде былай дейді:

Жетіде Арыстан Бабқа арнап келдім,
Мұстафа өсиетіне қаңбақ болдым.
Сол шақта мың бір зікір сарнап бердім,
Алаңсыз Аллаға бет бұрдым міне,-

Сондай-ақ, Түркістан қаласы сол кезеңде Ұлы Жібек жолының тоғысқан торабына орналасып, бүкіл әлеммен қарым-қатнас жасап отырғандықтан, білім, өркениеттің Шығыс орталықтарының біріне айналған. Ақынның есімін әлемге мәшһүр еткен «Диуани хикмет» («Ақыл кітабы»), «Мират-ул Қулуб» («Көңілдің айнасы») және «Пақырнама» атты шығармалары болып табылады. Ал енді осы шығармалардың ішінде атақты «Диуани хикмет» шығармасына тоқтала өтсек. Сопылық дүниетанымның негізін салушы, жұртшылықты хақ жолына, хақ тануға уағыздайтын туынды. Өлеңдер жинағы ретінде жазылған бұл еңбегі көп замандар бойы қолжазба күйінде тарап келген. Сонымен қатар, әрбір діншіл адамның бала жасынан, жаттап айтып жүретін үйреншікті, сүйікті туынды болып табылған. Ақын он төртінші, он бесінші, он алтыншы, он жетінші, он сегізінші, он тоғызыншы хикметтерінде негізінен өз өмірбаянынжырға қосқан. Соның өзінде ақын «Диуани Хикметтің» басты идеясын айтудан ауытқып кетпеген. Қайта ақынның ғұмырнамасы «Даналық кітабының» философиялық мәнін, көркемдік көрінісін жетәлдәре түскен.

Қорытынды бөлім: Ислам дінін дәріптеуші, данышпан ақын, ғұлама ғалым атақты Қожа Ахмет Йассауи пайғамбар жасына жетіп, Аллаға шүкіршілік етеді, одан әрі, яғни алпыс үш жастан асып, тірі пенделер арасында жүруді өзіне үлкен күнә санайды. Сол үшін ол жер астына арнайы салынған орынға хилуетке түсіп, қалған өмірін сонда өткізеді, Бұл туралы ақын өзінің «Даналықкітабында»

Таң сәріде дүйсенбі күн жерге кірдім,
Мұстапаға қайғы тұтып кірдім міне.
Алпыс үште сүндет деді естіп білдім.
Бақыл айтып жер астына қадам қойдым,
Жарық дүниені талақ етіп, хақты сүйдім.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ (REFERENCES)

1. Н. Келімбетов «Ежелгі дәуір әдебиеті» Алматы өаласы, Атамұра баспасы, 2005 жыл, 225-238 бет
2. Қ. Сүйіншалиев «Қазақ әдебиетінің тарихы» Алматы қаласы, Санат баспасы, 2006 жыл 117-134 бет

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ НЕГІЗІН
ҚАЛАУШЫЛАРДЫҢ БІРІ, АТАҚТЫ АҚЫН, ДАРЫНДЫ
ДРАММАТУРГ – СӘКЕН СЕЙФУЛЛИН**

Оразалиева Айдана Нұрлан қызы

Шыршық мемлекеттік педагогика университетінің
Қазақ тілі және әдебиет бағытының 1-кур студенті

Ғылыми жетекшісі: **Байзаков Жандос Абдазимович**

***Аннотация:** Сәкен Сейфуллин қарапайым отбасында өмірге келіп, өзінің қайтпас қайсар мінезділігімен ақындық дәрежесіне жеткен тұлғалардың бірі. Қазақ елінің қазақ болып жүргендігі осы дара тұлға Сәкенн Сейфуллиннің арқасында. Соншалықты пәк адам болғандығы абақтыда тергеуде жатқан кезінде: «Мен ақын, тазамын, сол үшін жан беруге даярмын», - деп бостан босқа тұтқындалса да елін жерін сатқан ақын емес. Көріп отырғанымыздай өлімге дейін барады. КСРО Жоғары атқару комитетінің жарлығы бойынша Сәкен Сейфуллин қазақ жазушыларының ішіндегі тұңғышы болып, «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталады.*

***Кілт сөздер:** әдебиет классигі, зорлық, құрбан, қара тырпаныгна, педагогикалық семинария, волга көлігімен, құнды, мемуралық.*

**ONE OF THE WISHERS, FAMOUS POET, TALENTED DRAMATURG -
SAKEN SEIFULLIN**

***Abstract:** Saken Seifullin was born in a simple family and became a poet with his indomitable character. The fact that the Kazakh country is Kazakh is thanks to this unique person Sakenn Seifullin. He is not a poet who sold his country even though he was arrested for nothing, saying: "I am white, clean, I am ready to give my life for that" while being investigated in prison for being such a pure person. As we can see, it goes to death. According to the decree of the Supreme Executive Committee of the USSR, Saken Seifullin became the first Kazakh writer to be awarded the Order of the Red Banner of Labor.*

***Key words:** literary classic, violence, victim, black tyrpanygna, pedagogical seminary, Volga transport, valuable, memorial.*

*Жырламасқа теңіздей,
Қуаныштың шегі жоқ.
Ардақталған өзіңдей,
Қазақта ақын тегі жоқ.
(Илияс Жансүгіров)*

Кіріспе: Қазақтың атақты ақыны Сәкен Сейфуллин өзінің қиын өмір жолы барысында өшпестей мұра қалдыра алған дара тұлғалардың бірі де бірегейі. Сәкеннің сондай асқақ тұлға болғандығы ақын қайтыс болмай оның есімі көшелерге берілген. Сәкен көп балалы отбасының тұңғышы болып, анасының жүзіндегі күлкісі, жүрегіндегі үміті, сенім артар тұла бойы тұңғышы, бауырларына үлгі болып өсіп жетіледі. Оқуда озат болып, жас кезінен ертегілер тыңдауға әуес болған Сәкен жоғары оқу орындарын бітіріп, мұғалімдік қызмет атқарады. Мағжан Жұмабаевпен бірге бір жерде оқып, қатарласа білім алып, екеуі де бір қызға ғашық болып қалады.

Негізгі бөлім: Сәкен Сейфуллин 1884 жылы 15 қазанда Жезқазған өңіріндегі Қарашілік деген қыстақта қарапайым отбасында өмір есігін ашады. Әкесі – Сейфолла, анасы – Жамал тұңғыш ұлдарының есімін Сәдуақас деп қояды. Бірақ кейіншелік Сәкен деп аталып кетеді. Әкесі баласынан көрер үміті көп еді. Сәкен жеті баланың тұңғышы үлгі болар ағасы еді. Үш інісі, үш қарындасы болғанымен Сәкеннің айдай сұлу қарындастары 11-13 жастарында көз тиіп дүниеден өтіп кетеді. Одан қалмай бір інісі де көп ұзамай көз жұмады. Сәкен жастайынан ерке тотай болып, жылауық болып өспеген. Керісінше ауыл молдаларынан сауатын ашып анасының айтқан ертегілерін жалықпай тыңдай берген. Өз бетінше қисса-дастандарды оқи алатын болған. Анасын қатты жақсы көргендігі сонша ана демей Жәмеке деп еркелетіп айтқан. Сәкен Арғын тайпасының Қуандық руының Есентемір деген бөлімінен шыққан. Сәкен мектепті үздік бағалармен оқып бітіріп, одан соң Ақмоладағы прихотская мектебіне оқуға түседі. Одан соң, Омбы педагогикалық семинариясына оқуға түседі. Ол жерде өзімен замандас, қатарлас Мағжан Жұмабаевпен бірге білімін

шындайды. Сол кезде қос тұлғаның бірі әдебиет классигі атанса екіншісі Абайдан кейінгі ақын болған. Екеуді қатал тағдырдың ілуіне ілініп қуғын-сүргін құрбандары болады. Сәкеннің суреттерін әлеуметтік желілерден көргенімізбен оның шынайы бейнесін көрген жандар қазіргі кезде жоқта шығар. Солардың бірі Ғабиден Мұстафин былай дейді: «Есіме түскен сайын орта бойлы, толқынды қара шашты, өткір ойлы көзді, сымбатты, көрікті, түсі ақ пен қараның аралығындағы қоңырқай кісі көз алдыма келеді. Қадала қарағанда сыртыңды түгіл ішінді көріп тұрғандай. Ал, оған қадалған көздер, әсіресе, әйел көздері оңай арыла алмайтын. Сырты өте сұлу, кербез, тәкаппар, іші өте қарапайым, кішіпейіл еді». Осылайша Сәкеннің сыртқы бейнесі мен ішкі жан дүниесін кереметтей етіп сыйпаттап береді. «Сәкеннің еңбегіне сыншы да, тарихшы да емес, жай қатардағы оқушы есебінде көз жіберсек, өзгеде жоқ екі түрлі қасиеті басымдап айқындала шығады. Мұның біріншісі – жалтағы жоқ шыншылдығы, екіншісі – ақындық тәкаппарлығы», - деп Мұхтар Әуезов Сәкенді өте шыншыл бір беткей ақындық жолда еш бір қиындыққа мойымайтын тәкаппарлығына арнап пікір қалдырады. Осылайша Сәкеннің шынайы мінезін бейнесін көру үшін Ғабит Мүсіреповтің пікіріне назар аударсақ: «Тұла бойы тұнып тұрған ақындық еді: қара тырнағына шейін ақындық үшін жаратылған. Сәкен қазақ совет әдебиетінің негізін бірден-бір қалаушы, көшбасшы болды. Тарих оған жүктеген міндетті ешқайсымыз атқарған жоқпыз. Тарихқа зорлық жүрмейді», - деп Сәкеннің тұла бойы тек ақындық жолында құрбан болғанын көре аламыз.

Сәкеннің шығармашылық, еңбек жолы Мағжан Жұмабаевпен бірге оқуға түсуінен басталады. Осылай екеуі білім алып жүріп Сәкен 1914 жылы тырнақ алды туындысы «Өткен күндер» атта өлеңдер жинағы Қазан қаласында жарыққа шығады. Сәкен тек ұстаздық жолымен ғана шеклетіп қалған тұлға болмаған. Түрлі салаларда өзін сынап, жоғары жетістіктерге жетіп, халықтың сүйікті ақыны болады. Кедей-кепшіктерге, жұмысшыларға, жалшыға күш беру әлеуметтік істерге саяси шаруларға қызу араласады. Атап айта кетер

жәйттердің бірі қазақтарды қырғыз деп атап кеткенде, Сәкен өзінің ақылдылығымен, күш-қайраттылығымен қазақ деген атымызды қайтарып алған. Қазіргі таңда құжаттағы қазақ деген жазу, қазақ елінің Қазақстан болғаны Сәкен Сейфуллиннің арқасында. Осылай құжат айналымы барлығы қазақ тілінде жүргізілсін деген саясат жүргізбек болады. М.Жұмабаев, Н.Нұрмақов, А.Біржақсынов және Сәкен Сейфуллин болып «Бірлік» жастар ұйымын құрып, халық арасында мәдениет пен білімді күшейтуге бағытталады. Сәкен тек саяси әлеуметтік жұмыстармен ғана шұғылданбай шығармашылық жолына да басын бұрады. Ең атақты туындыларының бірі «Тар жол тайғақ кешу» мемуралық-романы. Оның түпнұсқасын оның әйелі Гүлбахрам алып, оны көзінің қарашығындай сақтаған. Кезінде сол кітаптың құны Волга көлігімен бірдей бағаланған. Одан басқа да бір шама поэмалар, романдар, повестер жазып мұра ретінде қалдырған. Оларды тізбектеп отырудың өзі болмас, бізге жетіп келмей қалған туындылары қаншама.

Қорыта айтқанда Сәкеннің шығармашылық жолы қиын болсада басын еш түсірмей қазақ даласына деген айтарлықтай пайдасын тигізген ақын, қайталанбас тұлға. Қазіргі біздің мақтаныш етіп, көкірек керіп біз қазақпыз деп өз ұлтымыз бен мақтанып, өз мемлекетіміздің ұлттық тілі қазақ тілі болуына аянбай еңбек еткен Сәкенді қанша ардақтап, қастерлесекте аз болмақ. Осыған орай Ұ.Есдаулеттің мақаласында: -Қазақты қазақ дейік, қатені түзетейік,- деп ащы сөздермен соған қозғау салып – «Киргиз, КирЦирк» деп келген ел едік «Қазақстан» деген атқа ие болдық. Сәкеннің осы еңбегі үшін есімін алтынмен жазып, ардақтауымыз керек,- деп Сәкенге деген құрметтің қандай болуын көрсетіп береді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. А.Байтұрсынов «Ақ жол» Алматы, 1991 жыл.
2. Ж.Тілепов «Тарих және әдебиет» Алматы, 2001 жыл.
3. Е.Ысмайлов «Ақындар» Алматы, 1959 жыл.

TA'LIM TIZIMI ISLOHI, MODERNIZATSIYALASH VA INSONPARVARLIK TAMOILI ASOSIDAGI SIYOSIY YETAKCHINING TENDENSIYALARI

M.Z. Ahmadxojayev

Namangan davlat universiteti doktoranti

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonning asosi hisoblangan talim tizmi, unda yurtboshimiz olib borayotgan siyosiy o'zgarishlar va bu jarayonda malakali kadr tayyorlash va xalqaro standartlarga mos raqobatbardosh iteligent resrusga ega bo'lish maqsadlari ochib beriladi.*

***Kalit so'zlar:** Rezolutsiya, siyosiy lider, umum e'tirof etilgan qadriyatlar, Erasmus, xalqaro talim standarti (International education degree).*

ТЕНДЕНЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА, ОСНОВАННЫЕ НА ПРИНЦИПЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ, МОДЕРНИЗАЦИИ И ГУМАНИЗМА СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

М.З. Ахмадхожайев

Докторанти Наманганского государственного университета

***Аннотация.** Отчет показывает нам, что многие данные относятся к нашей системе образования. Новую систему образования Узбекистана заменит наш президент. Этот процесс создает новые возможности и ресурсы работодателей. Но с другой стороны, наиболее важным фактом является поведение подростков, система предлагает нам сохранить хорошую точку в гуманитарно-нафосном и уважительном смысле. В конце отчета новая система образования Узбекистана состоит из правильной, умной, измеримой, достижимой и квалифицированной.*

***Ключовые слова:** Резолюция, политический лидер, общепризнанные ценности, Эразмус, международный образовательный стандарт (Международная образовательная степень).*

THE TENDENCIES OF THE POLITICAL LEADER BASED ON THE PRINCIPLE OF REFORM, MODERNIZATION AND HUMANITARIANISM OF THE EDUCATIONAL SYSTEM

Abstract. *The report show us same many information belong to our education system. New Uzbekistan education system will be exchanged by our president. This process make new opportunity and resource of employers. But another hand most important fact is teenagers behavior, the system would offer us keep a good point in humanitarian pathetic and respectfully senses. At the end of report New Uzbekistan education system consist of righthouse, smart, measurable, achievable and skilfull.*

Key words: *Resolution, political leader, generally recognized values, Erasmus, international education standard (International education degree).*

Bilamizki dunyoda qaysi davlat bo'lmagin unda kadr salohiyati va intelligent bazasi uni shakllantirish jarayoni butun bir tizimdir. Bunda har bir siyosiy rahbar kuchli o'zgarish va mustahkam legitimlik yaratishga harakat qiladi. Yangi O'zbekistonda yangi ta'lim tizimiga doir qarorlar ishlab chiqilishi zamirida yuksak intellektual salohiyatli yoshlarni tarbiyalash, iqtisodiyot va xalq farovonligini oshirish maqsadi mujassamdir. Yangi O'zbekistonda yangi ta'lim tizimidagi muammolarni kreativ echim topish orqali muhim yangilanishlarga erishiladi. Bu borada Shavkat Mirziyayevning 2 ta siyosiy doktrinasi va bu dasturlar orqali qo'yilgan maqsadlar zamirida katta o'zgarish sodir bo'lishi kutilmoqda. Har qanday dastur faqat uni yaratuvchisiga emas uning bajaruvchi rijaglari va jamiyat faolligidan kelib chiqib mahsuldorligi ortadi.

Yangi O'zbekistonda yangi oliy ta'lim tizimi davlat standartlari ish beruvchining ehtiyoji orqali belgilanishi maqsadga muvofiq. Ta'lim mazmuni hukumat tomonidan nazorat qilinmay, oliy o'quv yurtlari ixtiyoriy ta'lim darajasi bo'yicha asosiy ta'lim dasturi va fan dasturini mustaqil qabul qilishi, talabaga semestr boshida har bir fan bo'yicha fanning maqsad-vazifalari, kiritilgan mavzular, baholash tizimi haqida aniq ma'lumot berilishi, fanlardan dars o'tadigan professor-o'qituvchi haqida ma'lumotga ega bo'lishi va talaba o'qituvchini o'zi tanlashini yo'lga qo'yish lozim. Bu talabaning

ham, o'qituvchining ham mas'uliyatli bo'lishini ta'minlaydi. Ilmga intiluvchi fidoyi yoshlar ko'p. Shu bilan birga, uzluksiz ta'lim tizimidagi nomuvofiqlik, ya'ni ta'lim tizimida maktabning o'rni yo'qolishi, muallimning mavqei tushib ketishi, maktabning zaif bo'g'inga aylanishi, oliy ta'limga ana shu zaif bo'g'inlardan bilim va dunyoqarashi o'ziga yarasha bo'lgan yoshlar kirib kelishi, oliy o'quv yurtlari ham ular darajasiga moslashishi, eng achinarlisi, qo'shni davlatlar oliy ta'lim tizimida kirish istihonlarisiz o'qishga qabul qilingan talabalarning O'zbekiston oliy ta'lim muassasalariga o'qishlarini ko'chirishlari natijasida jamiyatga o'z sohasi bo'yicha zamonaviy ilmlardan bexabar, diplomi boru mutaxassislik ko'nikmasiga ega bo'lmagan kadrlar tayyorlanishiga yo'l qo'yilmoqda. Kirish imtihonlarida shaffoflikka erishish va bu jarayonni yanada takomillashtirish orqali yo'qotilgan mavqeni tiklash, jamiyatni etuk, har jihatdan mukammal, tashabbuskor, ilg'or fikrli mutaxassislar bilan ta'minlashga erishiladi. Yangi O'zbekiston va xorij mehnat bozorida har qanday raqobatni yenga oladigan mutaxassis bo'lish uchun sifatli ta'lim muhimdir. Yangi O'zbekistonda yangi ta'lim tizimi uchun mustaqil fikr hamda keng dunyoqarashni shakllantirish, ta'lim tizimiga tatbiq etilayotgan yangi usullar, so'nggi axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish, talabaning ochilmagan qirralarini kashf etib, yangilik va ixtirolar yaratishga ruhlantirish maqsadga muvofiq ish ekanligi yurtboshimiz tomonidan ilgari surilganligi dasturning to'laqonli ta'limning barcha shakllarini qamrab olmoqda. Yangi O'zbekistonda yangi oliy ta'lim tizimida asosiy e'tibor sifat, sifat va yana sifatga qaratilishi shart. Talaba sifatli bilim olmasa, ta'lim sifatidan qoniqmasa, bu ta'lim jarayoni ishtirokchilari bo'lgan ta'lim muassasasi, o'qituvchi, talaba, ota-onalar, jamiyat uchun jiddiy yo'qotishdir. Uning o'rnini qog'oz va jadval bilan to'ldirib bo'lmaydi. Qog'ozbozlik ta'lim sifati va samaradorligiga eng katta to'siqdir. Talabalar bilimini baholashning reyting tizimini qayta ko'rib chiqish lozim. Test talabaning malaka va ko'nikma darajasini aniqlaydigan usul emas, lekin bugungi kunda test talabalar bilimini baholashning asosiy usuliga aylantirilgan. Qabul imtihonlarida test tizimidan voz kechish vaqti keldi. Talabaning amaliy mashg'ulot va ma'ruzada olgan bilimlari joriy va oraliq

baholarda mujassamlashadi. Nizomga muvofiq, faqat yakuniy baho (joriy va oraliq jamlanmasdan) onlayn test orqali qo'yiladi. Bu tizim o'zini oqlamaydi. Test va nazorat ishlari, asosan, talabalarning yodda saqlash qobiliyatini tekshiradi. Haqiqiy bilimni emas. Talaba egallashi lozim bo'lgan bilimlar jamlanmasi, malaka va ko'nikmalari joriy, oraliq va yakuniy baholarning umumlashmasi bo'lishi kerak. Nazorat savollari shunday tuzilishi kerakki, talaba qo'shimcha ilmiy adabiyotlar bilan mustaqil ishlashi, fanda o'rgangan tushunchalarini amaliyotga tatbiq qilishi, tanqidiy fikrlashi lozim. Talaba professor-o'qituvchilarning bevosita ilmiy rahbarligida o'z ustida ishlashi va ilmiy-tadqiqotlar olib borish malakasini shakllantirishi, ilmiy maqolalar yozish ko'nikmasiga ega bo'lishi lozimligi va eng asosiysi xo'jasizlik bemani byurokratik muhitlar va jarayonlar yuz bermasligi uchun shu jarayonlarni keltirib chiqaruvchi muhitning ildizi qir qilishi uchun qabul qilinayotgan qarorlar eng bu tizimning yangilanishi uchun katta asosdir.

Prezident Shavkat Mirziyoev farmoni bilan 22.06.2020 yil "Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" 6012-sonli farmonini imzolanishi, inson huquqlari sohasida yoshlarni xalqaro hamjihatlik, hamkorlik, totuvlik va inson huquqlari va asosiy erkinliklariga hurmat, mas'uliyat ruhida tarbiyalash, inson huquqlarini himoyalash va kafolatlash, inson huquqlari umumiy madaniyatini taraqqiy toptirish farmonini asosiy yo'nalishlaridan xisoblanadi. Shunga ko'ra, yoshlar orasida inson qadr-qimmatini hurmatlash va tenglikni targ'ib etuvchi ta'lim dasturlari va tadbirlarini amalga oshirish muhim sanaladi. O'zbekiston Respublikasi dunyoda yoshlar huquqi targ'ibotida faol ishtirok etmoqda, xususan, mamlakat globallashuv sharoitida yoshlarga oid siyosatni amalga oshirishga yo'naltirilgan yoshlar huquqi to'g'risidagi BMT Konvensiyasini tayyorlash, shuningdek, BMT Bosh Assambleyasining asosiy maqsadlaridan biri bag'rikenglik va o'zaro hurmatni mustahkamlashga bosh qo'shish, diniy erkinlik, e'tiqodlilar huquqlari himoyasi, "Ma'rifat va bag'rikenglik" Maxsus rezolyusiyasini ishlab chiqishning tashabbuskori bo'ldi. Yuqoridagi asoslarning bari ta'lim modernizatsiyasi uning xalqaro standartlarga mos bo'lishi va raqobatbardosh kadr

masalasini hal etib, uni inson huquqlari, milliy va diniy mentaliteti asosidagi qadriyatlarni hurmat qiluvchi manaviy dunyosi butun bo'lishi uchun katta yordam beradi. Hozirgi rivojlangan zamonda inson o'rniga suniy intellekt ustuvor ishchi kuchiga aylanmoqda ammo hech bir yaratilgan uskuna yoki dastur insonni insonchalik tushuna olmasligi tayin. Siyosiy yetakchi o'z xalqi uchun hech qachon bugunni vada bermaydi, chunki kelajak, ertangi kun bugun amalga oshirilgan qabul qilingan to'g'ri qaror va aniq ishlab chiqilgan dasturga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси
2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV қурултойидаги нутқи
3. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис палаталари, сиёсий партиялар ҳамда Ўзбекистон Экологик ҳаракати вакиллари билан видеоселектор йиғилишидаги маърузаси

VALYUTA KURSI REJIMLARI

Alimurodov Temur Bahodir o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida jahonga tanilgan birinchi kunidanoq tashqi iqtisodiy aloqalarga katta e'tibor berib kelindi. Hech bir davlat tashqi iqtisodiy aloqalarsiz mukammal rivojlana olmaydi. Shu sababli xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish, qo'shma korxonalarini barpo etish va iqtisodiyotga chet el sarmoyalarini jalb etish uchun O'zbekiston Respublikasida keng imkoniyat hamda sharoitlar yaratib qo'yildi. Mustaqillikning birinchi kunidanoq ushbu masala Respublika Prezidenti va hukumatining diqqat e'tiborida bo'ldi. Dastlab O'zbekiston Respublikasi milliy pul birligi "so'm"ni muomalaga kiritish va hozirgi kun orasidagi davr mobaynida respublikada valyuta tizimini barpo etish, uni rivojlantirish bilan bog'liq bir talay ishlar amalga oshirildi. Natijada Respublikamizda valyuta birjasi shakllandi va u valyutalar oldi-sotdisi bilan bog'liq operatsiyalarni muvafaqqiyatli amalga oshirib bormoqda.

Kalit so'zlar. Spot kurs, kross kurs, forvard kurs, valyuta kursi forvard bitim.

EXCHANGE RATE REGIMES

ANNOTATION

Since the first day when the Republic of Uzbekistan became known to the world as an independent country, great attention has been paid to foreign economic relations. No country can develop perfectly without foreign economic relations. For this reason, ample opportunities and conditions have been created in the Republic of Uzbekistan for economic entities to develop foreign economic relations, establish joint ventures and attract foreign investments to the economy. From the first day of independence, this issue has been in the attention of the President of the Republic and the government. During the period between the initial introduction of the national currency of the Republic of Uzbekistan "soum" and the present day, a number of works related to the establishment and development of the currency system in the republic were carried out. As a result, a currency exchange was formed in our Republic and it is successfully carrying out transactions related to currency trading.

Key words. Spot rate, cross rate, forward rate, exchange rate forward contract.

KIRISH

Keyingi yillarda valyuta siyosati va tashqi savdo faoliyati sohasini takomillashtirish bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, eksport salohiyatini oshirish, zamonaviy, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishlarni hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subektlarini barqaror rivojlantirishga xizmat qilgani qayd etildi.

Valyuta kursi va uning turlari. Tashqi iqtisodiy munosabatlar taraqqiyoti turli mamlakatlarning valyutalari qiymatining o'zaro nisbatini o'lchashni talab etadi. Shu sababli valyuta kursi valyuta tizimining muhim elementi hisoblanadi.

Valyuta kursi – bu bir mamlakat pul birligining boshqa mamlakatlar pul birliklarida yoki xalqaro valyuta birliklarda ifodalangan bahosidir. Tashqi valyuta kursi almashuv qatnashchilari uchun valyuta bozoridagi talab va taklif nisbati orqali aniqlanadigan bir valyutani boshqasiga qayta hisoblash koefitsientidir. Biroq valyuta kursining qiymat asosi bo'lib valyutaning xarid qobiliyati hisoblanadi. Valyutaning xarid qobiliyati investitsiya, tovar va xizmatlarning o'rtacha milliy narxlari darajasini ifodalaydi. Bu iqtisodiy (qiymat) kategoriyasi tovar ishlab chiqarishga tegishli bo'lib, u tovar ishlab chiqaruvchilar va jahon bozori o'rtasidagi ishlab chiqarish munosabatlarini ifodalaydi. Qiymat tovar ishlab chiqarish iqtisodiy shartlarining keng ko'lamli ifodasi bo'lgani uchun, turli mamlakatlarning milliy pul birliklarining taqqoslanishi qiymat munosabatiga asoslanadi va u ishlab chiqarish va almashuv jarayonlarida yuzaga keladi. Tovlar va xizmatlarni ishlab chiqaruvchilar hamda sotib oluvchilar valyuta kursi yordamida milliy narxlarni boshqa mamlakat narxlari bilan solishtiradilar. Taqqoslash natijasida mazkur mamlakatlarda ishlab chiqarish yoki xorijda investitsiyani rivojlantirishning foydaliligi darajasi ko'rinadi. Qiymat qonuniga qanchalik amal qilinmasin, oxir oqibat valyuta kursi uning ta'siriga bo'ysinadi. Valyuta kursi valyutaning real kurs nisbatlari ko'rinadigan milliy va jahon iqtisodiyotlarining o'zaro aloqasini ifodalaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tovarlar jahon bozorida sotilayotganida milliy mahsulot qiymatini internatsional o'lchovlari asosida jahon talabiga ega bo'ladi. Shuningdek, ushbu tovarlarning jahon xo'jaligi doirasida almashinishida valyuta kursi vositachi bo'ladi.

Valyuta kursining qiymat asosi shu bilan shartlanadiki, oxirgi navbatda jahon narxlariga asoslangan ishlab chiqarishning internatsional bahosi jahon bozoriga asosiy tovar etkazib beruvchi mamlakat ishlab chiqarishning milliy baholariga tayanadi.

Xalqaro kapital harakatining tez o'sishi bilan tovarlarga, shuningdek, moliyaviy aktivlarga nisbatan valyutaning xarid qobiliyati valyuta kursiga ta'sir ko'rsatadi.

- Turli mamlakatlarning valyutalari va halqaro pul birliklari tuzilgan xalqaro bitimlariga xizmat ko'rsatish jarayonida valyuta kursi aniqlanadi.

Kapitalning xalqaro xarakatining tez o'sishi bilan bog'liq ravishda valyuta kursini o'zgarishiga valyutaning tovarlarni xarid qilish qobiliyati bilan birga moliyaviy aktivlarni xarid qilish qobiliyati ham ta'sir ko'rsatadi.

1-jadval

Valyuta kursini O'rganish mezonlari va turlari

Kurs o'rnatish mezonlari	Valyuta kursining turlari
1. Belgilash turi bo'yicha	Suzuvchi, Qat'iy belgilangan, aralash
2. Hisoblash usuli bo'yicha	Paritet, haqiqiy kurs
3. Nisbat bo'yicha	Kross kursi, to'g'ri, egri (teskari), fiksing
4. Bitim turi	Spot – kurs, muddatli bitim (forvard) kursi
5. O'rnatish joyi	Rasmiy (MB), tijorat (banklar), qora bozor
6. Valyutaning xarid qobiliyati paritetiga nisbatan	Paritetli, oshirilgan, kamaytirilgan kurs
7. Bitim qatnashchilari bo'yicha	Sotib olish kursi (sotib oluvchi uchun), sotish kursi (sotuvchi uchun)
8. Inflyasiyani hisobga olish bo'yicha	real kurs, nominal kurs, o'rtacha

Manba: Boboqulov T., Abdullaev U. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari –

T.: 2014 y

Qonuniy normalarga va amaliyotga mos holda birjada chet el valyutasining kursining qimmatli qog'ozlar kursini yoxud tovarlar bahosini o'rnatilishi katirovkalash deb ataladi. Yoki qisqacha qilib aytganda valyuta kursini o'rnatish katirovkalash deb ataladi. Jahon amaliyotida katirovkalashning 2 xil usuli mavjud;

1) to'g'ri katirovkalash. Agar xorijiy valyuta birligining baxosi milliy valyutada ko'rsatilsa, ya'ni milliy valyutada xorijiy valyutaning bir birligiga to'g'ri keladigan miqdor ko'rsatilsa, bu to'g'ri katirovkalash deb ataladi. Masalan, Hozirgi vaqtda 1 AQSh dollariga nisbatan o'zbek so'mining kursi 11340 so'mni, 1 Rossiya rubliga nisbatan 139,97 so'mni tashkil etdi. Bu to'g'ri katirovka bo'lib, bunday katirovkalash hozirgi vaqtda jahondagi ko'pchilik mamlakatlarda qo'llanilib kelinmoqda.

2) Egri (teskari) katirovkalash. Bunda bir birlik milliy valyutaning xorijiy valyutalardagi miqdori o'rnatiladi, ya'ni bir birlik milliy valyutaning xorijiy valyutadagi baxosi ko'rsatiladi, masalan;

$$1 \text{ so'm} = \frac{1}{11340} \text{ AQSh dollari yoki (1)}$$

$$1 \text{ AQSh dollari} = 11340 \text{ so'm}$$

$$1 \text{ so'm} = \frac{1}{139,97} \text{ Rossiya rubli yoki (2)}$$

$$1 \text{ Rossiya rubli} = 139,97 \text{ so'm}$$

Agarda ikki valyuta o'rtasidagi nisbat qandaydir uchinchi valyutaga nisbatan olingan kurslarida aniqlansa, bunday nisbatni «kross-kurs» deb ataladi.

Masalan: $1/11340 \text{ \$ AQSh dollari} = 1/139,97 \text{ Rossiya rubli}$

Kross-kursdan foydalanish ancha og'ir va risklidir. Ammo ularni qo'llash quyidagi 2 xolatda zarur va foydalidir;

-sizning talabingizdagi valyutaga ega bo'lgan sotuvchilarda sizning valyutangizga talab mavjud emas. (Masalan, frank Yaponiya ienasiga almashtirish kerak. Bu yerda

uchinchi valyuta AQSh dollari bo'lsin. Yaponiya ienasi sotayotganlar ichida frank sotib olishni xoxlaydiganlar yo'q).

Oldi-sotdi bitimlarini amalga oshirishda valyuta bozorida quyidagi valyuta kurslarining ko'rinishlaridan foydalaniladi;

«Spot-kurs» bu naqd (kassa) bitimlarining kursidir. Spot-kurs bu bir mamlakat pul birligining shartnoma tuzilgan vaqtda o'rnatilgan baho bo'yicha boshqa mamlakatlar pul birliklarida ifodalangan bahosidir. Bunda valyutani valyuta bitimi tutilgan kundan boshlab 2 ish kunida almashtirib berish shart hisoblanadi. «Forward» kurs-bu muddatli valyuta bitimlarining kursidir.

Forward kursi valyutani kelajakda aniq bir kunga yetkazib berish sharti bilan sotilish va xarid qilish bahosini o'zida ifoda etadi.

Forward bitimlari odatda valyuta kurslarining o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan risklarni bartaraf qilish maqsadida ishlatiladi. Bitim tuzilayotgan paytda forward kursda aniqlanadi va ana shu kurs bo'yicha valyuta sotiladi yoki sotib olinadi. Agar shartnoma muddati tugagan kunda kurs shartnoma kursidan farq qilsa, unda bir tomon foyda ko'radi va bir tomon zarar ko'radi.

Muddatli bitimlar buyicha valyuta kurslari (report) ustama yoki diskont metodi bo'yicha kapiroovka qilinadi va «autrayt» kurslari deb ataladi.

Forward kurs = Spot kurs + Forward kurs ustamasi = Spot kurs - Diskont.

Misol. Bitim summasi - 1 mln. dollar

Bitim muddati - 90 kun

Bitim valyutasidagi kreditning foiz stavkasi (USD) - 3,5 % Baxolovchi valyutadagi depozitlarga to'lanadigan foiz stavkasi - 5,5 % Cpot kurs 1 = 1,5210 - 1,5220 yevro

$$\text{Ust/Dis} = \frac{1,5210 \times (5,5 - 3,5) \times 90}{(360 \times 100) + (3,5 \times 90)} = \frac{273,78}{36315} = 0,0075$$

Forward kurs = 1,5210 + 0,0075 = 1,5285 (ustama) Foiz

Ustama yoki diskont ekanligi foiz stavkalari o'rtasidagi farqdan bilish mumkin. Agar valyuta bitimi bo'yicha foiz stavkasi baholovchi valyutaning foiz stavkasidan past bo'lsa, bu valyuta yuqori kurs kotirovka qilinadi va chiqqan ko'rsatkich ustama sotiladi. Agar valyuta bitimining foiz stavkasi yuqori bo'lsa, bu ko'satkich diskont bo'ladi. Agar milliy valyutadagi depozitlarning foiz savkasi bitim valyutasidagi kreditlarning foiz stavkasidan yuqori bo'lsa, olingan natija diskont hisoblanadi va aksincha bo'lsa ustama hisoblanadi.

Banklar valyuta operatsiyalarini amalga oshirishda valyutani sotish va sotib olish kursini o'rnatadi. Bu kurslar sotuvchining kursi va xaridorning kursi deb ataladi.

Sotuvchi kursi - bankning valyutani sotish kursi.

Xaridor kursi - bankning valyutani sotib olish kursi.

Bu kurslar o'rtasidagi farq marja deb ataladi va u xizmat xarajatlarini qoplashga va ma'lum darajada foyda olishga sarflanadi.

Valyutaaning eng muhim xarakteristikasi uning konvertirlanganligidir.

Konvertirlanganlik - darajasiga ko'ra valyuta kursi 3 ga bo'linadi.

Erkin «suzib» yuruvchi cheklangan darajada «suzib»yuruvchi.

Qayd etilgan valyuta kurslari.

Erkin «suzib» yuruvchi valyuta kursi ma'lum valyutaga bo'lgan bozor talabi va taklifi ta'sirida o'zgarib turishi mumkin. Masalan. AQSh dollari, Yaponiya ienasi, Angliya funt sterlingi; yevro kabi valyutalar jahon valyuta ayirboshlashida keng ishtirok etadi.

Cheklangan darajada «suzib» yuruvchi valyuta kurslarining o'zgarishi ayrim valyutalar yoki bir guruh valyutalar (valyuta savati) kursi o'zgarishiga bog'liq. Misol uchun «Uchinchi dunyo»ning ko'pchilik mamlakatlari o'z valyutalarini AQSh dollariga, yevropa mamlakatlarining «EURO»siga va boshqa boshqa xorijiy valyutalarga bog'laydilar. Cheklangan darajada «suzib» yuruvchi valyuta kurslari kiritilgan mamlakatlar o'z valyutalarining tebranish chegarasini o'zlari hamkorlik qilayotgan mamlakatlar bilan kelishib oladilar. Qayd etilgan valyuta kursi-bu xorijiy valyutada ifodalangan milliy pul birligining davlat tomonidan rasmiy o'rnatilgan

bahosi bo'lib, unga valyuta bozorlaridagi talab va taklifning o'zgarishi ta'sir qilmaydi. Hozirgi vaqtda qayd etilgan valyuta kursi kam rivojlangan mamlakatlarda yoki iqtisodiy tashqi bozorga yetarli darajada kirib bormagan mamlakatlarda, ularning moliya tizimini va milliy ishlab chiqarishini kuchli xorijiy raqabatchilaridan himoya qilish va quvvatlash maqsadida qo'llaniladi.

Real kursi = nominal kursi - o'z mamlakatida ishlab chiqarilgan tovarlar bahosi, xorijiy tovarlar bahosi. Bu tenglikni umumiy ko'rinishda shunday yozish mumkin; Real valyuta kursining nominal valyuta kursi baholar darajasi nisbatlari past valyuta kursida milliy tovarlar nisbatan arzonroq, xorijiy tovarlar esa nisbatan qimmatroq turishni ko'rsatadi.

Valyutalari erkin konvertatsiya qilinadigan iqtisodiy tizimlarda valyuta kurslarining ayirboshlanish darajasi milliy eksport tarmoqlarining muvaffaqiyatini va boshqa mamlakatlardan import qilinadigan tovar hamda xizmatlar baholari darajasining hal qiluvchi omili bo'lib hisoblanadi. Valyuta kurslarining muvozanatsizligi sharoitida banklar va tadbirkorlar ushbu muvozanatsizlik bilan bog'liq xavf-xatarlarni boshqarishda katta qiyinchiliklarni o'z boshidan kechiradi.

Valyuta savdosi bilan bog'liq bazis operatsiyalarni quyida ko'rib chiqish va ularni to'g'ri tushunish uchun ba'zi bir tushunchalarni o'rganib olishimiz lozim.

Valyuta sifatida banklarning xorijda xorijiy valyutada joylashtirilgan aktivlari hamda xorijda to'lovi amalga oshiriladigan xorijiy valyutadagi cheklar va veksellar tushuniladi. Bunda gap faqat naqdsiz pullar haqida boradi. Valyutaning qiymati tovarlar bilan savdodagi singari talab va taklifga bog'liq bo'lgan bahoda ifodalanadi. Ma'lum bir miqdordagi valyutaning bahosi boshqa bir valyutaning nisbiy birliklarida belgilanadi (milliy yoki xorijiy). Xorijiy valyutaning bahosi valyuta kursi deb ataladi.¹³

Valyuta kursi - bu, bir valyutani boshqa bir valyutadagi ifodasi yoki bahosidir. Masalan, 1 AQSh dollari = 970 O'zbekiston Respublikasining so'mi yoki 1 AQSh dollari = 31,75 Rossiya Federatsiyasining rubli.

¹³ Vohobov A.V., Rasulov T.S. Valyuta munosabatlari nazariyasi. T.: 2017 280 b

MUHOKAMALAR

Har qanday baho kabi valyuta kursi valyutaga talab va taklif ta'sirida asosiy qiymatidan (ya'ni valyutaning xarid qilish qobiliyatidan) nari-beri siljiydi. Bunday talab va taklifning o'zaro mosligi bir qator omillarga bog'liq. Valyuta kursining ko'p omilliligi uning boshqa iqtisodiy kategoriyalar bilan bog'liqligini, jumladan, qiymat, narx, pul, foiz, to'lov balansi va boshqalar bilan bog'liqligini aks ettiradi. Shuningdek, ularing murakkab bir turi va ba'zi omillarning eng muhim omil sifatida yuzaga chiqishiga olib keladi. Bu omillar ichida quyidagilarni ko'rsatish mumkin.

1. Inflatsiya sur'atlari. Valyutalarning xarid qobiliyatlari bo'yicha ularning o'zaro nisbati o'zida qiymat qonunini aks ettirib, valyuta kursini aniqlash vositasidir. Shu sababli valyuta kursiga inflatsiya sur'atlari ta'sir ko'rsatadi. Mamlakatda inflatsiya darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, milliy valyuta kursi shunchalik past bo'ladi, (agar boshqa omillar qarshi tasir ko'rsatmasa).

Mamlakatimizda valyuta kursi o'zgarishini dinamikasi taxlili.

Keyingi yillarda valyuta siyosati va tashqi savdo faoliyati sohasini takomillashtirish bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, eksport salohiyatini oshirish, zamonaviy, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishlarni hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini barqaror rivojlantirishga xizmat qilgani qayd etilsin.

Maqbul miqdorda tashqi qarzlarni jalb qilish bo'yicha izchil amalga oshirilayotgan siyosat O'zbekistonning majburiyatlarini o'z vaqtida bajaradigan ishonchli, to'lovga layoqatli xalqaro sherik sifatidagi imidjini ta'minladi, keyinchalik valyuta kursini liberallashtirish uchun zarur oltin-valyuta zaxirasini shakllantirish, valyuta resurslarini real iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik qayta jihozlash va diversifikatsiya qilishning ustuvor sohalariga yo'naltirish, jahon moliyaviy inqirozining salbiy oqibatlarini yumshatish imkonini berdi.

Shu bilan birga, valyuta muomalasi sohasining haddan ziyod ma'muriy tartibga solinishi alohida tarmoqlar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun imtiyoz va preferensiyalarning asossiz ravishda kam samarali bo'lgan tizimini shakllantirdi,

biznes yuritishda teng bo'lmagan shart-sharoitlarning vujudga kelishi va raqobatning bozor tamoyillari buzilishiga olib keldi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda, tovarlar va xizmatlar eksportini oshirishda, umuman, mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishida to'sqinlik qiluvchi omilga aylandi.

2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasiga muvofiq hamda valyuta sohasini tartibga solishning bozor mexanizmlarini joriy qilish, respublika eksport salohiyatini oshirishni rag'batlantirish, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning tashqi va ichki bozordagi raqobatdoshligini oshirish, mamlakatimizda investitsiya va ishbilarmonlik muhitini yaxshilash maqsadida quyidagilar ko'zda tutilgan:

birinchidan, yuridik va jismoniy shaxslarning chet el valyutasini erkin sotib olish va sotish hamda o'z mablag'larini o'zining xohishiga ko'ra erkin tasarruf etish huquqlarini ro'yobga chiqarishni to'liq ta'minlash;

ikkinchidan, milliy valyutaning chet el valyutasiga nisbatan kursini belgilashda faqatgina bozor mexanizmlarini qo'llash;

uchinchidan, valyuta resurslaridan foydalanishda bozor instrumentlarining rolini oshirish, valyuta bozorida barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun teng raqobat sharoitlarini yaratish, valyuta siyosatining noan'anaviy tarmoqlarda eksportni rivojlantirishda, mintaqaviy va xalqaro iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlashda rag'batlantiruvchi rolini oshirish;

to'rtinchidan, sifatli ish o'rinlari va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni bevosita rag'batlantirish uchun iqtisodiyotning barcha sektorlariga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, bilim va texnologiyalar jalb etishga xizmat qiladigan ishbilarmonlik va investitsiya muhitini yaxshilash;

beshinchidan, milliy valyutaning barqarorligini ta'minlashga qaratilgan qat'iy monetar siyosatni amalga oshirish, bu borada monetar instrumentlardan faol va moslashtirilgan holda foydalanish, davlat qimmatli qog'ozlari bozorini rivojlantirish, shuningdek, ochiq bozorda operatsiyalar hamda davlat qimmatli qog'ozlarini banklar

likvidligiga garovga berish bo'yicha operatsiyalarni amalga oshirishni amaliyotga joriy qilish;

oltinchidan, monetar va fiskal siyosatni muvofiqlashtirish hamda Davlat byudjetining mutanosibligini ta'minlash orqali pul massasi haddan ziyod o'sishining oldini olish;

yettinchidan, bank tizimining barqarorligini ta'minlash va uning tavakkalchiliklarga bardoshliligini, shu jumladan, valyuta siyosatini liberallashtirishning vujudga kelishi mumkin bo'lgan salbiy ta'sirini yumshatishga qaratilgan samarali choralarni qo'llash hisobiga oshirish;

sakkizinchidan, valyuta siyosatining yangi sharoitlarida tayanch tarmoqlar korxonalarini samarali faoliyat yuritishi uchun ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha zarur chora-tadbirlar ko'rish;

to'qqizinchidan, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari turmush darajasiga valyuta siyosatini liberallashtirishning salbiy oqibatlarini kamaytirish imkonini beradigan har tomonlama ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha manzilli chora-tadbirlarni amalga oshirish.

XULOSA

O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxslari joriy xalqaro operatsiyalar (tovar, ish va xizmatlar importi, foyda repatriatsiyasi, kreditlarni qaytarish, xizmat safari xarajatlarini to'lash va boshqa savdo xarakteriga ega bo'lmagan o'tkazmalar) bo'yicha to'lovlarni amalga oshirish uchun tijorat banklarida chet el valyutasini cheklovsiz sotib olishlari mumkin.

O'zbekiston Respublikasining rezidenti bo'lgan jismoniy shaxslar chet el valyutasini tijorat banklarining valyuta ayirboshlash shoxobchalariga erkin sotishi va konversion bo'limlarida sotib olingan mablag'larni xalqaro to'lov kartalariga o'tkazish bo'yicha amaldagi tartibga asosan sotib olishi va chet elda hech qanday cheklovlarsiz ishlatishi mumkin;

➤ iste'mol tovarlari importi bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxs tashkil etmasdan faoliyat ko'rsatuvchi yakka tartibdagi tadbirkorlarga chet el valyutasini

jismoniy shaxslar uchun oʻrnatilgan tartibda, banklardagi hisobvaraqlar orqali sotib olishga ruxsat beriladi;

➤ mulkchilik shaklidan qatʼi nazar, barcha eksportchi korxonalarining chet el valyutasidagi tushumini majburiy sotish boʻyicha talab bekor qilinadi;

➤ chet el valyutasida daromad oluvchi yuridik shaxs tashkil etmasdan faoliyat koʻrsatuvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar, shuningdek, fermer xoʻjaliklari oʻz bank hisobvaraqlaridagi chet el valyutasini naqd koʻrinishida olishi mumkin.

➤ tovar (ish va xizmat)lar uchun toʻlovlarni chet el valyutasida amalga oshirish taqiqlanadi, xalqaro tajribaga muvofiq xalqaro toʻlov kartalari orqali toʻlovlar bundan mustasno;

➤ tovar, ish va xizmatlar uchun narx va tariflar, shuningdek, jamiyatlarning ustav kapitaliga qoʻyiladigan minimal talablar faqat milliy valyutada belgilanadi;

➤ davlat bojlari, yigʻimlari va boshqa majburiy toʻlovlar faqat milliy valyutada undiriladi, konsullik yigʻimlari bundan mustasno.

➤ xorijiy valyutada kreditlar berish va undirish shartlari kredit siyosatidan kelib chiqqan holda tomonlarning oʻzaro kelishuviga asosan tijorat banklari tomonidan mustaqil belgilanadi;

➤ tijorat banklariga xorijiy valyutada operatsiyalarni amalga oshirish boʻyicha litsenziya berish amaliyoti bekor qilinadi. Tijorat banklarining xorijiy valyuta bilan operatsiyalari bank faoliyatini amalga oshirish huquqini beruvchi litsenziya asosida amalga oshiriladi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 23 iyundagi PQ-3082-sonli qarori bilan tuzilgan ijtimoiy ahamiyatga ega oziq-ovqat tovarlarining asosiy turlariga narx-navoni monitoring va nazorat qilish respublika va doimiy faoliyat yuritadigan hududiy komissiyalari narxlar barqarorligini taʼminlash boʻyicha taʼsirchan choralar koʻrsin, shu jumladan, quyidagilar orqali:

➤ huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlikda ijtimoiy ahamiyatga ega tovar va xizmatlar uchun narx va tariflar asossiz oshishining oldini olish va bunga chek qoʻyish, ularning taqchilligi va ularga boʻlgan ajiotajli talab

yuzaga kelishining oldini olish bo'yicha chora-tadbirlarni, shuningdek, ularni sotish jarayonida korrupsiyaga va suiiste'mollikka qarshi kurashish choralari kuchaytirish;

- iqtisodiyot va aholini energiya resurslari bilan uzluksiz ta'minlashga, xorijiy kreditlarga o'z vaqtida xizmat ko'rsatishda davlat tomonidan moliyaviy yordam berish, soliqqa tortish mexanizmlari va tamoyillarini takomillashtirish, davlat tomonidan vaqtincha subsidiyalar ajratish, O'zbekiston tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi va tijorat banklari kreditlarini restrukturizatsiya qilishga qaratilgan iqtisodiyotning tayanch tarmoqlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari;
- import qilinayotgan tovarlar va xizmatlar ichki narxlarining o'sishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida bojxona to'lovlari stavkalarini optimallashtirish chora-tadbirlari;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi qonun, T.: "O'zbekiston", 1995.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Valyuta siyosatini liberallashtirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2017-yil 2-sentabrdagi PF 5177-son Farmoni.
3. Vohobov A.V., Rasulov T.S. Valyuta munosabatlari nazariyasi. T.: 2013 280 b
4. Xudoyberdiev Z. va boshqalar. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari. T.: "IQTISOD-MOLIYA" 2012 y
5. Bobokulov T., Abdullaev U.A. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari. T.: "Sano-standart" 2014y
6. Jumaev N.X. O'zbekistonda valyuta munosabatlarini tartibga solish metodologiyasini takomillashtirish. T.: "FAN VA TEHNALOGIYA" 2007y.

IV. Internet saytlari.

- 1.1. <http://www.cbu.uz> - O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti
- 1.2. <http://www.stat.uz> - O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti

O‘ZBEKISTON HAMDA O‘RTA OSIYONING XALQARO TRANSPORT KORIDORLARI

Odinayev Nuriddin Ramozon o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

O‘zbekiston Respublikasi uchun Markaziy Osiyo mintaqasida muhim transport-kommunikatsiya kompleksini rivojlantirish va xalqaro tranzit tizimiga samarali integratsiyalashuvini ta’minlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy aloqalarining faol rivojlanib borishi ko‘p hollarda tashqi savdo yuk tashish tizimini rivojlantirish borasida butun Markaziy Osiyo to‘qnashadigan mavjud muammolar hal etilishiga bog‘liq.

***Kalit so‘zlar:** Avtomobil transporti, Temiryo‘l transporti, dengiz transporti, havo transporti.*

INTERNATIONAL TRANSPORT CORRIDORS OF UZBEKISTAN AND CENTRAL ASIA

ANNOTATION

It is important for the Republic of Uzbekistan to develop an important transport and communication complex in the Central Asian region and ensure its effective integration into the international transit system. The active development of the foreign economic relations of the Republic of Uzbekistan in many cases depends on the solution of the existing problems faced by the entire Central Asia regarding the development of the foreign trade cargo transportation system.

***Keywords:** Road transport, Railway transport, sea transport, air transport.*

KIRISH

Mustaqil bo'lishdan avval O'zbekiston o'z tashqi iqtisodiy aloqalarini quyidagi uchta dengiz porti - Ilichevskdagi (Qora Dengizga chiqish), Sankt-Peterburgdagi (Boltiq dengiziga chiqish) va Vladivostokdagi (Uzoq Sharq portlariga chiqish) portlar orqali amalga oshirishi mumkin edi, respublikadan ushbu portlargacha bo'lgan masofa 3000, 4300 va 8000 km.ni tashkil etib, yuk tashish qiymati oshib ketar edi. Biroq, mamlakatning mustaqil rivojlanib borishi yillari davomida, davlat rahbariyatining maqsadga yo'naltirilgan siyosati sharofati bilan ushbu yo'nalishdagi holat tubdan o'zgardi.

O'zbekistonda ham mamlakatning tranzit salohiyatini oshirish maqsadida magistral temir yo'l kommunikatsiyalarini shakllantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. 2001 yilda masofasi 341 km.ni tashkil etgan "Navoiy – Uchquduq – Sulton Uvaystog'" temir yo'l liniyasi qurilishining yakunlanishi hamda 2007 yilda masofasi 220 km.ni tashkil etgan "Toshguzar - Boysun - Qumqo'rg'on" temir yo'l liniyasi qurilishining yakunlanishi buning tasdig'idir.

Tashqi savdo yuklarini tashish uchun muqobil transport yo'laklarini izlash va ulardan samarali foydalanish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Hukumatining faol

chora-tadbirlari hamda mutasaddi vazirlik va idoralarning muvofiqlashtirilgan ishi natijasida xalqaro transport yo‘laklari tarmog‘i tashkil etildi va takomillashtirib borilmoqda.

BMT ekspertlarining hisob-kitoblariga ko‘ra, Markaziy Osiyo mamlakatlarining kooperatsiya aloqalarini samarali yo‘lga qo‘yish natijasida mintaqa yalpi ichki mahsuloti o‘n yilda kamida ikki barobar ko‘payishi mumkin.

Shuni hisobga olib, biz Ashxobod bitimi doirasida Rossiya – Qozog‘iston – O‘zbekiston – Turkmaniston – Eron – O‘mon – Hindiston submintaqaviy transport yo‘lagini shakllantirishni boshladik.

Biz O‘zbekiston – Qirg‘iziston – Xitoy temir yo‘li qurilishi tez fursatda boshlanishiga katta umid bildiramiz. Istiqbolda bu yo‘l “Sharq-G‘arb” loyihasi doirasida Xitoydan boshlanadigan, Qirg‘iziston va O‘zbekiston orqali o‘tadigan, keyinchalik yangi barpo etilgan Boku – Tbilisi – Kars temir yo‘l magistrali orqali Janubiy va Sharqiy Yevropa, Yaqin Sharq mamlakatlari va O‘rta yer dengizi portlariga olib chiqadigan yangi transport yo‘lagining muhim bo‘g‘ini bo‘lib qoladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

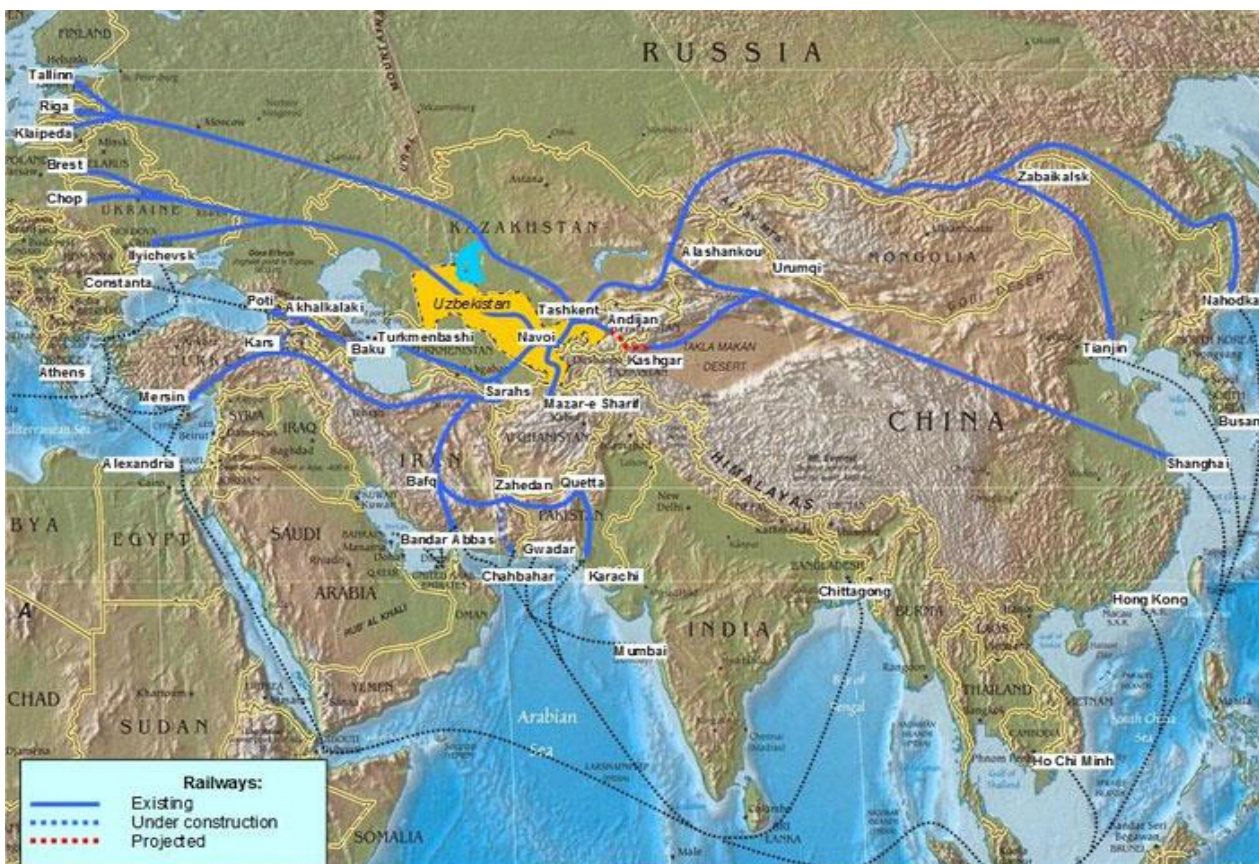
Mintaqaviy yo‘laklarni rivojlantirish haqida so‘z borganda, ushbu jarayonga Afg‘onistonni jalb etish muhim ekanini qayd etmasdan o‘tolmaymiz. Qurib bitkazilgan Hayraton – Mozori Sharif temir yo‘li va loyihalashtirilayotgan Mozori Sharif – Hirot magistrali “Shimol-Janub” loyihasi doirasida Eron, Pokiston va Hindiston temir yo‘llariga hamda Choxbahor va Gvadar portlariga olib chiqadigan yangi transport yo‘lagini shakllantirish imkonini beradi.

1996-yilning 12-mayida O‘zbekistonning faol ishtirokida masofasi 320 km.ni tashkil etgan Tejon – Seraxs – Mashhad temir yo‘l magistralining (Seraxs bekatida g‘ildirak juftligi 1520 mm.dan 1435mm. temir yo‘lga o‘zgartirilgan holda) amalga kiritilishi xalqaro transport yo‘laklarini rivojlantirishda sezilarli yutuq bo‘lib, u Markaziy Osiyo mamlakatlari Eron va Turkiya hududlari orqali dunyo bozoriga chiqishi uchun yangi Transosiyo yo‘lagini ochib berdi. Shu yili Seraxsda O‘zbekiston, Ozarbayjon, Gruziya va Turkmaniston rahbariyati “Temir yo‘l

transporti faoliyatini muvofiqlashtirish to‘g‘risida shartnoma” va “Ishtirokchi mamlakatlar o‘rtasida tranzit yuklarni tashishni tartibga solish sohasida hamkorlik to‘g‘risida Bitim” imzoladi.

2005-yilning may oyida Eron hududida Mashhad - Bandar Abbas yo‘nalishida (Tehronni aylanib o‘tgan holda) Bafk - Mashhad temir yo‘lining qurilishi tugatilganligi munosabati bilan Bandar Abbas portigacha bo‘lgan masofa kamida 800 km.ga qisqardi.

1998-yilning sentyabr oyida Baku shahrida Ozarbayjon, Gruziya va O‘zbekiston tashabbusiga ko‘ra, shuningdek Yevropa Ittifoqi yordamida “TRASEKA - Tarixiy Ipak Yo‘lining qayta tiklanishi” Xalqaro Anjumani o‘tkazildi. Anjuman yakunida 12ta davlat rahbarlari, shu jumladan O‘zbekiston rahbariyati “Yevropa-Kavkaz-Osiyo yo‘lagini rivojlantirish bo‘yicha xalqaro transport to‘g‘risida asosiy ko‘ptomonlama bitim” hamda xalqaro temir yo‘l transporti, xalqaro avtomobil transporti, xalqaro savdo kemachiligi, bojxona tartibotlari va hujjatlarni qayta ishlash bo‘yicha mazkur Bitimning Texnik Ilovalarini imzoladilar.

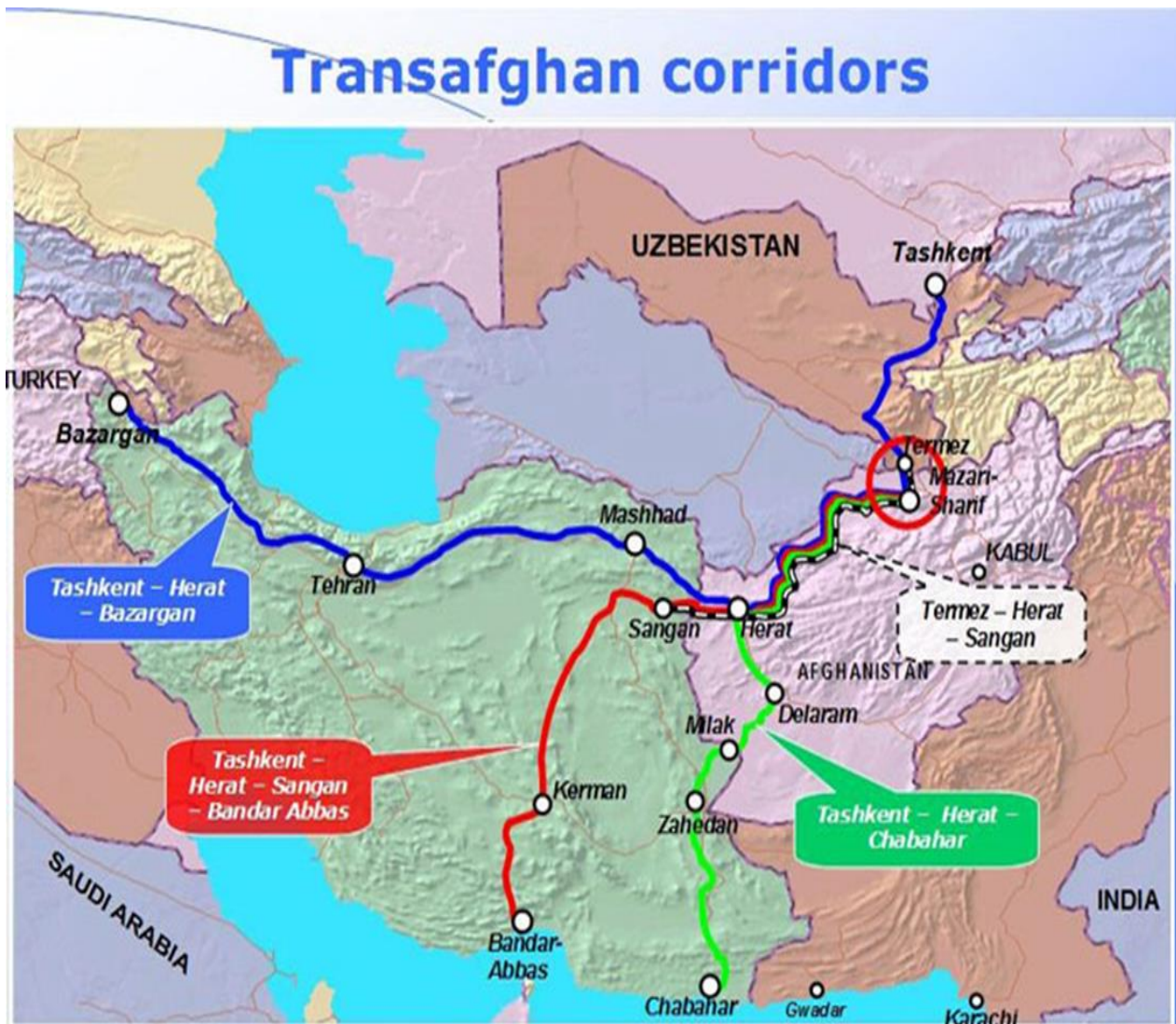
O‘zbekistonda temir yo‘l transporti sohasida mavjud koridorlar. Hozirgi vaqtda O‘zbekistonning eksport yuklarini xalqaro bozorlarga etkazib berish 9 ta yirik temir yo‘l koridorlari orqali amalga oshiriladi.

1. Afg‘oniston (Mozori-Sharif), G‘alaba (Surxondaryo viloyati) hukumatlararo ulash nuqtasi orqali. Umumiy masofa 933 km, shundan 858 km - Toshkent - Galaba - O‘zbekiston hududida, 75 km - Afg‘oniston hududida - Xayraton - Mozori Sharif. O‘rtacha transport vaqti - 4 kun.

2003-yilning 18-iyunida Tehron shahrida (Eron) O‘zbekiston Respublikasi, Afg‘oniston Islom Respublikasi va Eron Islom Respublikasi davlat rahbarlari tomonidan “Xalqaro transafg‘on transport yo‘lagini barpo etish to‘g‘risida bitim” imzolanib, mazkur Bitim respublikaning tashqi savdo yuklarini Eron portlariga tashish masofasini 1500 km.ga qisqartirish imkonini yaratadi.

2010-yilning noyabr oyida qurilgan va foydalanishga topshirilgan, masofasi 75 km.ni tashkil etgan Afg‘onistondagi birinchi “Xayraton — Mozori-Sharif” temir yo‘l liniyasi butun Markaziy Osiyo mintaqasi uchun alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. Mazkur loyiha “O‘zbekiston temir yo‘llari” Davlat aksiyadorlik temir yo‘l kompaniyasi tomonidan OTB yordamida amalga oshirildi.

2011-yilning mart oyida “O‘zbekiston Respublikasi Hukumati bilan Pokiston Islom Respublikasi Hukumati o‘rtasida transport va tovarlar tranziti sohasida hamkorlik to‘g‘risida bitim”ning kuchga kirishi hamda Afg‘onistondagi holatning barqarorlashishi munosabati bilan O‘zbekistondan yuklarni tranzit olib o‘tish uchun Afg‘oniston hududidan foydalanish yuzasidan yangi istiqbollar ochilmoqda, bu esa tashqi savdo yuklarini Eron va Pokiston portlariga tashish yo‘nalishlari diversifikatsiyasiga ijobiy ta’sir etmoqda.

2. Bandar Abbas (Eron) tranziti Turkmaniston orqali va Fors ko'rfazi (Jebel Ali (BAA), Sohar (Ummon), janub (Karachi, Pokiston), Mumbai (Hindiston), Chittagong (Bangladesh) Sharqiy Osiyo (Tailand, Malayziya, Indoneziya, Vetnam).

Yo'nalish Turkmaniston va Eron Islom Respublikasida joylashgan. Yo'nalish masofasi - 2827 km, etkazib berishning o'rtacha vaqti - 13 kun (Bandar Abbas).

Bandar Abbas porti orqali transport yo'lagi iqtisodiy jihatdan eng samarali va arzon.

3. Xitoy Xalq Respublikasi yo'nalishi. Lianyungang (XXR) hukumatlararo Do'stlik punkti orqali (Qozog'iston Respublikasi) Yo'nalish Qozog'iston Respublikasi va Xitoy Xalq Respublikasi hududlaridan o'tadi. Masofa - 5908 km, etkazib berishning o'rtacha vaqti 14 kun.

4. Uzoq Sharq rus porti Nakhodka yo‘nalishi Yo‘nalish Qozog‘iston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi hududlarini kesib o‘tadi. Masofa 8683 km, etkazib berishning o‘rtacha muddati 22 kun.

5. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari va Xitoyning Sharqiy portlari, Qozog‘iston orqali - Oltinkol / Xorgos orqali Xitoy chegarasi orqali.

Yo‘nalish Qozog‘iston Respublikasi va Xitoy Xalq Respublikasi hududidan o‘tadi. Uzunligi - Xorgosgacha 1292, etkazib berish muddati - 13 kun. Lianyunganggacha bo‘lgan masofa 4900 km. Yo‘nalish multimodal transport (konteynerlar) uchun ishlatiladi.

6. TRASEKA (Turkmaniston, Qozog‘iston va Ozarbayjon orqali tranzit) Qora dengiz Poti va Batumi portlariga Transkavkaziya yo‘lagi.

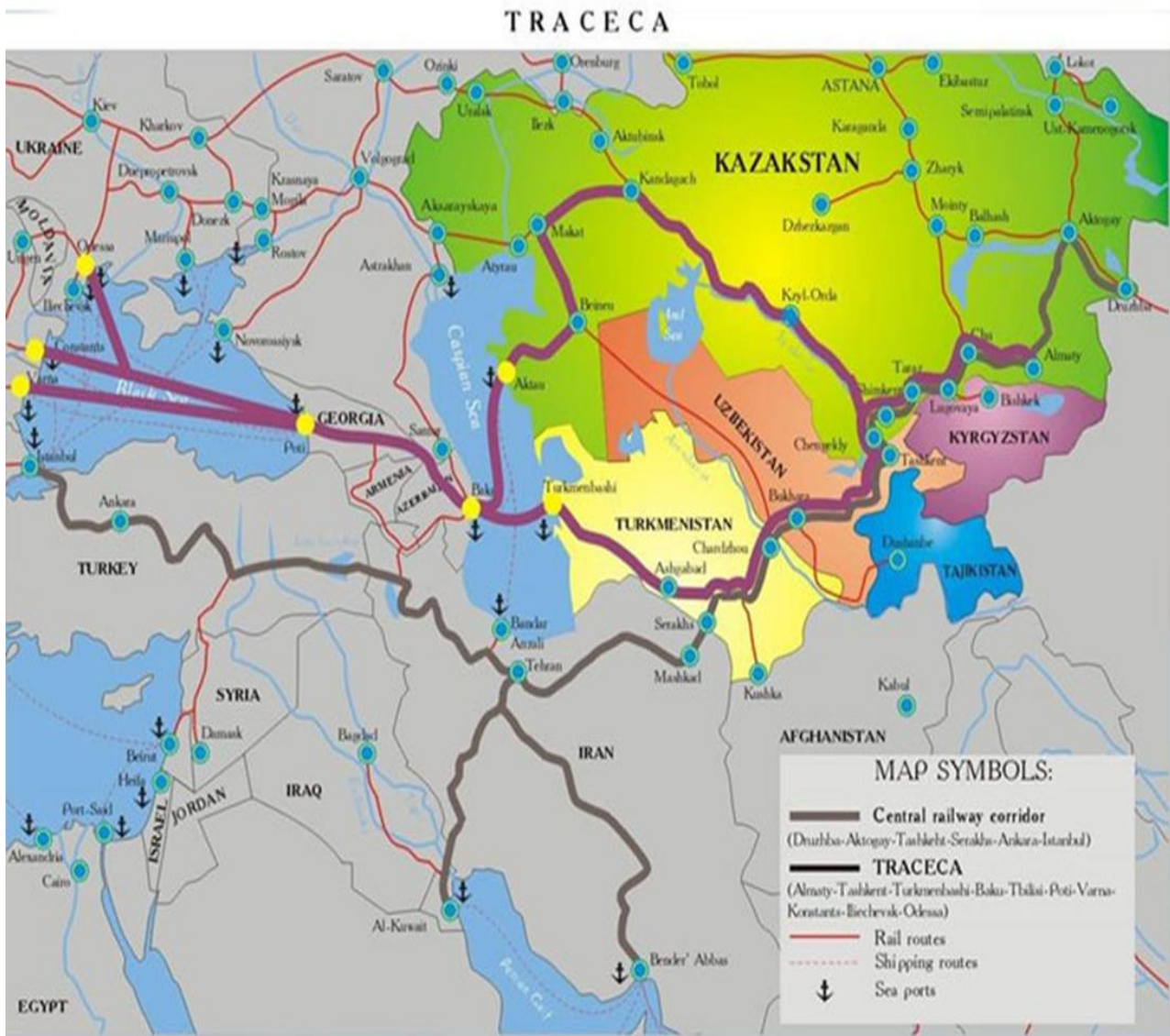
Yo‘nalish Turkmaniston, Kaspiy dengizi, Ozarbayjon Respublikasi va Gruziya hududlarini kesib o‘tadi. Masofa - 2667 km (Poti), o‘rtacha etkazib berish muddati 14 kun.

“Yevropa-Kavkaz-Osiyo” transport yo‘lagi (TRASEKA) yerusti va dengiz yo‘nalishlari tarmog‘ini ifoda etib, ular Qora dengiz orqali Yevropadan Kavkaz va Kaspiy dengizi orqali Markaziy Osiyo respublikalariga o‘tadi.

Bir tomondan Yevropa va Osiyo o‘rtasida savdo munosabatlarining rivojlanishi hamda asosiy tovar ishlab chiqaruvchilari Osiyoda, iste‘molchilar esa Yevropada joylashishi, ikkinchi tomondan yuk egalari bo‘lgan yirik mamlakatlar yuk oqimining yuzaga kelishi talqinida TRASEKA yo‘nalishini ko‘rib chiqqan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, tovarlarni Yevropaga TRASEKA transport yo‘lagi orqali yetkazib berish g‘oyat jozibador ko‘rinadi.

MUHOKAMALAR

Yokogamadan eng yirik G‘arbiy Yevropa portlarigacha (Rotterdam, Gamburg, Antwerpen va boshqalar) bo‘lgan asosiy transokean yo‘nalishi masofasi TRASEKA yo‘nalishiga nisbatan kamida 2 baravar uzoq.

7. Evropa Ittifoqi mamlakatlariga (Qozog‘iston va Rossiyaga tranzit orqali) Chop (Ukraina) va Brest (Belorussiya) chegara punktlari orqali. Brest (Belarusiya) davlatlararo tutashma punkti. Yo‘nalish Qozog‘iston, Rossiya Federatsiyasi va Belorussiya hududidan o‘tadi. Masofa - 4385 km, etkazib berishning o‘rtacha vaqti - 14 kun. Chop davlatlararo birlashma punkti (Ukraina). Yo‘nalish Qozog‘iston, Rossiya Federatsiyasi va Ukraina hududlaridan o‘tadi. Masofa - 4779 km, etkazib berishning o‘rtacha vaqti - 18 kun.

8. Boltiq portlari orqali Qozog‘iston va Rossiya orqali Klaypeda (Litva), Riga, Liepaya va Ventspils (Latviya), Tallin (Estoniya) ga transit Sankt-Peterburg porti (Rossiya Federatsiyasi). Yo‘nalish Qozog‘iston, Rossiya Federatsiyasi hududlari orqali o‘tadi. Masofa - 4263 km, etkazib berishning o‘rtacha vaqti - 14 kun.

Tallinn porti (Estoniya). Yo‘nalish Qozog‘iston, Rossiya Federatsiyasi hududlari orqali o‘tadi. Masofa - 4505 km, etkazib berishning o‘rtacha vaqti - 15 kun.

Riga porti (Latviya). Yo‘nalish Qozog‘iston, Rossiya Federatsiyasi hududlari orqali o‘tadi. Masofa - 4348 km, etkazib berishning o‘rtacha vaqti - 14 kun.

Klaypeda porti (Litva) Yo‘nalish Qozog‘iston, Rossiya Federatsiyasi va Latviya hududlari orqali o‘tadi. Masofa - 4603 km, etkazib berishning o‘rtacha vaqti - 16 kun.

9. Qozog‘iston va Rossiya orqali Il‘ichevsk (Ukraina) va Novorossiysk (Rossiya) portlariga o‘tish Il‘ichevsk porti (Ukraina). Yo‘nalish Qozog‘iston, Rossiya Federatsiyasi va Latviya hududlari orqali o‘tadi. Masofa - 4239 km, etkazib berishning o‘rtacha vaqti - 15 kun.

Xulosa

Mintaqamiz mamlakatlarini xalqaro, jumladan, dengiz orqali yuk tashish tizimiga integratsiya qilish xususida so‘z yuritar ekanmiz, ayni vaqtda ushbu ijobiy jarayonga qator omillar to‘siq bo‘layotganini qayd etish lozim.

Bu, avvalo, Markaziy Osiyoda transport qatnovini rivojlantirish, to‘siqlarni bartaraf etish, mintaqa davlatlarining viza, tranzit va bojxona tartib-taomillarini soddalashtirish, tarif siyosatini uyg‘unlashtirish, transport infratuzilmasini takomillashtirish, istiqbolli transport yo‘laklarini shakllantirish bo‘yicha yagona qarash va yondashuvlar mavjud emasligi bilan bog‘liq.

Shu munosabat bilan quyidagilarni taklif etamiz:

Birinchidan, Jahon banki, Osiyo va Islom taraqqiyot banklari, boshqa xalqaro institutlar ekspertlari yordamida Markaziy Osiyoning mintaqaviy transport yo‘laklarini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish va shu asosda Markaziy Osiyo transport tizimini barqaror rivojlantirish bo‘yicha mintaqaviy dastur qabul qilish zarur, deb o‘ylaymiz.

Ikkinchidan, mintaqa mamlakatlari Shanxay hamkorlik tashkiloti faoliyatida muhim rol o‘ynashini hisobga olib, ushbu tashkilot doirasida transportda yuk tashish jarayonlarini integratsiyalashtirgan holda boshqarish tizimini yaratish lozim.

Uchinchidan, transport-logistika sohasida mavjud muammolarni hal etishda muvofiqlashtiruvchi tuzilma bo‘ladigan Markaziy Osiyo mamlakatlari transport kommunikatsiyalari bo‘yicha mintaqaviy kengashni shakllantirish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, mintaqaning turizm jozibadorligini oshirish maqsadida transport kommunikatsiyalari va infratuzilmasini birgalikda rivojlantirish zarur. Jahon turizm tashkiloti bilan birgalikda Markaziy Osiyoda turizm xablarini rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish ayni shu maqsadga xizmat qilgan bo‘lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Xolbekov M. Afg‘onistonda transport loyihalarini amalga oshirish Afg‘onistonni mintaqaviy hamkorlik platformasi, o‘shish nuqtasi va mintaqalararo savdo aloqalarining ajralmas qismiga aylantirishi mumkin (2020-yil 29-dekabr).
2. Juraev F. Markaziy Osiyo xalqaro transport yo‘laklari tizimida: O‘zbekiston ko‘rinishi. (2018 yil 6 sentyabr).
3. Mozori Sharif-Hirot temir yo‘li loyihasini amalga oshirish. (2019 yil 3 aprel) <https://ara.gov.af/en/implementation-mazar-e-sharifheratrailway-project>
4. Buronov S.M. "Mozori Sharif - Girot" va "Mozori Sharif - Kobul - Peshovar" temir yo‘l loyihasi SWOT tahlili. // O‘zMU “Xabarlar”, 2020 yil, 6.1-son. 75-b.
5. Umurzoqov O‘. “Global iqtisodiy, transport va tranzit yo‘llari integratsiyalari O‘zbekistonga nima beradi?” (2021 yil 12 fevral) <https://xs.uz/uzkr/post/globaliqtisodij-transport-va-transit-jolaklari-integratsiyasi-ozbekistonga-nima-beradi>
6. "Mozori-Sharif - Kobul - Peshavar" temir yo‘lining ta‘minoti 573 km bo‘ldi. (2021 yil 3 fevral) <https://www.gazeta.uz/oz/2021/02/03/mazari-sharif-peshavar/>
7. Zohidov A.A. Markaziy Osiyo transport tizimi samarali boshkarish mexanizmini ta‘minlash. Ikt. muxlis. dok. (fan doktori) diss. T.; O‘zbekiston, 2018. 150-b.

RAQAMLI VALYUTALARNI HISOBGA OLIISH

Allayarov Alisher O'tkirovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mamlakatlar o'rtasidagi kriptovalyutalar dinamikasini o'rganish metodologiyasini aniqlash va optimallashtirishga qaratilgan va u almashinuv kursini zaiflashishiga ta'sir qilishi mumkin. Ushbu maqolaning maqsadi ikki xil: raqamli valyutalarni tasniflash bilan bog'liq ba'zi asosiy muammolarni o'rganish va raqamli valyutalar bilan bog'liq buxgalteriya amaliyoti va standartlarini aniqlash. Ushbu maqolada raqamli valyutalarning ikki xil turi muhokama qilinadi, jumladan: markaziy bank raqamli valyutalari (CBDC) va Bitcoin kabi xususiy ravishda chiqarilgan kriptovalyutalar. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, joriy buxgalteriya standartlari 2022 yilda kriptovalyuta bozor kapitallashuvining taxminiy qiymati 200 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa-da, raqamli valyutalarning buxgalteriya hisobini aniq qamrab olmaydi. Ushbu kontseptual hujjat raqamli valyutalarni identifikatsiya qilish, tasniflash, o'lchash va taqdim etish bo'yicha ko'rsatmalar berish uchun buxgalteriya standartiga bo'lgan yaqin ehtiyojni belgilaydi. Vaqtinchalik, mavjud buxgalteriya standartlariga nomuvofiq global buxgalteriya yondashuvlarining oldini olish uchun raqamli valyutalarni birlashtirish uchun o'zgartirilishi mumkin.

Kalit so'zlar: *Buxgalteriya hisobi, Blokcheyn, Raqamli valyuta, Markaziy bank raqamli valyuta, Kripto valyutalar, Markazlashtirilmagan texnologiya, Uch tomonlama buxgalteriya hisobi.*

ACCOUNTING FOR DIGITAL CURRENCIES

ANNOTATION

This article aims to define and optimize the methodology for studying the dynamics of cryptocurrencies between countries, which can affect the weakening of the exchange rate. The purpose of this article is twofold: to explore some of the key issues related to the classification of digital currencies, and to identify accounting practices and standards related to digital currencies. This article discusses two different types of digital currencies: central bank digital currencies (CBDCs) and privately issued cryptocurrencies such as Bitcoin. The results of this study show that the current accounting standards do not accurately cover the accounting of digital currencies, even though the estimated value of the cryptocurrency market capitalization in 2022 is 200 billion USD. This concept paper identifies the imminent need for an accounting standard to provide guidance on the identification, classification, measurement and presentation of digital currencies. In the interim, it may be modified to incorporate digital currencies to avoid global accounting approaches inconsistent with existing accounting standards.

Keywords: *Accounting, Blockchain, Digital Currency, Central Bank Digital Currency, Cryptocurrencies, Decentralized Technology, Triple Accounting.*

KIRISH.

Raqamli valyuta tadqiqotchilar, investorlar, moliya institutlari va tartibga soluvchilarning e'tiborini kuchaytiradigan misli ko'rilmagan texnologik taraqqiyotdir. Bu jismoniy yoki moddiy asosga ega bo'lmagan va faqat elektron shaklda mavjud bo'lgan ayirboshlash usuli. Biroq, uni ma'lum bir hisobda saqlanadigan va jismoniy valyutaga bog'langan naqd pul miqdorini ko'rsatadigan onlayn bank hisobi kabi elektron pullar bilan aralashtirib yubormaslik kerak. Ko'pgina korxonalar endi kengroq moliyaviy boshqaruv tizimining bir qismi sifatida raqamli valyutaga intilmoqda va bu ularning moliyaviy hisobotlarida tegishli tarzda

qayd etilishi kerak. Raqamli valyuta operatsiyalari miqdori va chastotasining tez o'sishiga qaramasdan, Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi (IASB) tomonidan aniq ko'rsatma yo'q. Raqamli valyutalarni tasniflash muhim masala bo'lib, standart o'rnatuvchilarning yo'l-yo'riqlarining yo'qligi raqamli valyutalarning buxgalteriya hisobiga ta'sir qiladi va moliyaviy hisobotlardagi ma'lumotlarni oshkor qiladi. Mavjud adabiyotlar raqamli valyutalarning buxgalteriya hisobiga e'tibor qaratilmasligini ko'rsatadi. Ushbu kontseptual hujjatda biz raqamli valyutalar bilan bog'liq operatsiyalarning buxgalteriya tasnifi va muomalasini o'rganish orqali ushbu adabiyotdagi bo'shliqni bartaraf etishni maqsad qilganmiz. Bundan tashqari, hujjat raqamli valyutalardan foydalanish va aniq tasniflarning yo'qligi bilan bog'liq bir qator potensial xavflarni muhokama qilishga qaratilgan. Raqamli valyutalarni tasniflash, hisobot berish va oshkor qilish bo'yicha asosiy savollar ushbu maqolada ko'rib chiqiladi, jumladan: Raqamli valyutalar qaysi aktivlar sinfiga tasniflanishi kerak? va joriy IFRS standartlari doirasida raqamli valyuta uchun mavjud buxgalteriya standarti mavjudmi?

Raqamli valyutalar markazlashtirilgan daftar yoki taqsimlangan daftar texnologiya platformasi orqali ishlaydi. Tarqalgan texnologiya platformasining eng mashhur namunasi bu blokcheyndir. Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS) (2020) ma'lumotlariga ko'ra, blokcheynga asoslangan raqamli valyutalar, shubhasiz, samaradorlikni oshirishga va xavfsizroq to'lov tizimlarini yaratishga yordam berishi mumkin, chunki blokcheynda ishlaydigan valyutalar butun dunyoda emas, balki bir nechta qurilmalar tomonidan boshqariladi. bitta markaziy markaz orqali. Ushbu tizim tranzaksiyaning to'g'riligini doimiy ravishda tekshiradi. Biroq, blokcheyn texnologiyasidan foydalanishni xohlovchi yoki undan foydalanmoqchi bo'lgan ko'plab shaxslar va tashkilotlar har doim ham blokcheynning ishlash usulini to'liq tushunib bo'lmaydi. Bu bilim va tushunchaning etishmasligi global miqyosda qabul qilingan buxgalteriya amaliyotini, shuningdek, raqamli valyutalar uchun soliqqa tortish va me'yoriy-huquqiy bazalarni yaratishda muvaffaqiyatga erishilmasligiga ta'sir qilishi mumkin. Ushbu maqola, shuningdek, blokcheyn haqida batafsil

ma'lumot beradi va bu texnologiyani buxgalteriya tizimlarida qabul qiladi, bu esa "uch martalik buxgalteriya hisobi" deb nomlangan yangi buxgalteriya usulini yaratdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Markaziy bank raqamli valyutaning paydo bo'lishi. CBDC ning keng tarqalgan ta'rifi hali o'rnatilmagan. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) CBDCni "markaziy bank tomonidan raqamli ravishda chiqarilgan va qonuniy to'lov vositasi sifatida xizmat qilish uchun mo'ljallangan yangi pul shakli" deb ta'riflaydi (IMF xodimlari, 2018, p.7). CBDC markazlashtirilmagan tarzda almashtirilishi mumkin. "peer-to-peer" deb nomlanuvchi, ya'ni tranzaksiyalar uchinchi shaxssiz to'lovchi va oluvchi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri amalga oshiriladi. Bu CBDC'larni elektron markaziy bank pullarining boshqa mavjud shakllaridan, masalan, hisoblar o'rtasida markazlashtirilgan tarzda almashtiriladigan zaxiralardan ajratib turadi. Markaziy bankda (Bech va Garratt, 2017). So'nggi ikki yil ichida CBDCni ishga tushirishni ko'rib chiqayotgan mamlakatlar soni ko'paydi, garchi ularning CBDC loyihalari rivojlanishning turli bosqichlarida (Atlantika Kengashi, 2021). Boar va boshqalarga ko'ra markaziy banklar raqamli valyutalar kontseptsiyasi va dizaynini tadqiq qilmoqdalar, markaziy banklarning 80% dan ortig'i hozirda CBDC prototiplarini faol ravishda ishlab chiqmoqda. Rasmiylarning CBDC chiqarishining asosiy sabablari raqamli iqtisodiyotda moliyaviy bozorlarning rivojlanayotgan ehtiyojlarini qondirish va umumiy barqaror va mustahkam moliyaviy tizimni ta'minlashdir (Xalqaro hisob-kitoblar banki, 2018). Covid-19 sog'liqni saqlash inqirozidan so'ng, markaziy banklar to'lov tizimining moliyaviy barqarorligi va barqarorligini yaxshilashga intilishdi. CBDC emissiyasi likvidlik siqilishlarini boshqarish va kriptovalyutalarga ommaviy alternativlarni taklif qilish orqali markaziy banklarning moliyaviy barqarorligini yaxshilaydi (Deloitte, 2022). BIS (2018) ma'lumotlariga ko'ra, CBDC ishlab chiqarish bozorga yangi moliyaviy xavflarni ham kiritishi mumkin, shu jumladan to'lov tizimlari va pul-kredit siyosatining o'tkazmalariga to'sqinlik qilish, kafolatlangan bank depozitlari bilan raqobatni yaratish va mablag'larni noto'g'ri

yo'naltirish. CBDC-larning maxfiyligi va xavfsizligi juda muhim. Har qanday raqamli to'lov tizimi kibernetik xavfsizlik hujumlari, ma'lumotlarning buzilishi va firibgarliklarga qarshi zaif bo'lishi mumkin, chunki u ko'p sonli tomonlar uchun ochiq bo'lib, natijada hujumning mumkin bo'lgan nuqtalarini oshiradi. Panetta (2022) ogohlantiradiki, xorijiy CBDC ning keng qo'llanilishi moliyaviy operatsiyalarni boshqa joylarda boshqariladigan va nazorat qilinadigan texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirish xavfini oshiradi, mahalliy hokimiyat organlarining nazorati ostida. Bu potentsial ma'lumotlarning buzilishiga va alohida foydalanuvchilar, biznes va hukumatlarga tegishli maxfiy ma'lumotlardan noto'g'ri foydalanish ehtimoliga olib kelishi mumkin.

Yevropa bank idorasi (EBA) kriptovalyutani (yoki "kripto aktiv"ni) "markaziy bank yoki davlat organi tomonidan chiqarilmaydigan, shuningdek, fiat valyutasiga bog'liq bo'lmagan, lekin tabiiy yoki yuridik shaxslar tomonidan foydalaniladigan qiymatning raqamli ko'rinishi" deb ta'riflaydi. shaxslar ayirboshlash vositasi sifatida va elektron shaklda o'tkazilishi, saqlanishi yoki savdosi mumkin" (EBA, 2014, p.5). Aksariyat odamlar kriptovalyutaning eng mashhur turi - Bitcoin haqida hech bo'lmaganda nomi bilan eshitgan, hatto uning qanday ishlashini to'liq tushunmasalar ham. Kriptovalyuta kompyuterlar yordamida kriptografik tenglamalarni echishni o'z ichiga olgan "kon" deb nomlangan jarayon orqali olinadi. Odatda kriptovalyutalar fenomeni birinchi marta 2008 yilda Satoshi Nakamoto deb nomlangan anonim shaxs yoki guruhning mashhur Bitcoin oq qog'ozi bilan ommaviy sohada paydo bo'lganligi aytiladi (qarang: Nakamoto, 2008). Keyinchalik Bitcoin ommaga chiqarilishi bilan ko'proq odamlar Bitcoins yaratishni boshladilar (Marr, 2017). Bitcoin eng ko'p tan olingan va eng ko'p ishlatiladigan kriptovalyuta bo'lib qolmoqda. Hozirda 12 000 dan ortiq turli kriptovalyutalar turli kripto-birjalarda sotiladi yoki ro'yxatga olinadi (EY, 2021), ammo faqat bir nechtasi sezilarli bozor kapitallashuvini qayd etgan. 1-jadvalda Coinmarketcap, 2021 ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yil 1-fevral holatiga bozor kapitallashuviga asoslangan 10 ta eng yaxshi raqamli valyutalar ko'rsatilgan.

Raqamli valyutalarning buxgalteriya tasnifi. Hozirda raqamli valyutalar uchun aniq yoki universal buxgalteriya standartlari yoki tasniflari mavjud emas. Buxgalteriya hisobida raqamli valyuta uchun aniq tasniflarning yo'qligi, albatta, u taqdim etadigan moliyaviy ma'lumotlarning foydaliligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin va shu bilan moliyaviy hisobot foydalanuvchilarining qaror qabul qilish jarayonlariga ta'sir qiladi. Qattiq bo'lmagan buxgalteriya hisobi ham buxgalteriya firmalari, ham moliyaviy bozorlar uchun noaniqlik xarajatlarini oshirishi mumkin. Yana bir masala - raqamli valyutalar bilan bog'liq bo'lgan yuqori darajadagi sub'ektivlik, bu professional mulohazalardan ko'proq foydalanishga olib kelishi mumkin. Bu potentsial muammoli, chunki buxgalteriya hisobida mulohazalardan foydalanish kompaniyalarga kompaniya foydasini yoki buxgalteriya hisobi qiymatini oshiradigan buxgalteriya hisobi usullarini tanlash imkoniyatini yaratishi mumkin. Natijada, bu manfaatdor tomonlarning kompaniya daromadlarini to'g'ri baholash qobiliyatiga putur etkazishi va daromadlarni boshqarish ehtimolini oshirishi mumkin. Daromadlarni boshqarish kompaniyaning daromadlarni boshqarish uchun buxgalteriya hisobi amaliyotidan foydalanishini anglatadi va shu bilan kompaniyaning moliyaviy holatini avvalgidan ko'ra kuchliroq qiladi. Ushbu bo'limda davlat organlari va professional buxgalterlar tomonidan taklif qilingan CBDC va kriptovalyutalarga nisbatan buxgalteriya hisobi bo'yicha ko'rsatmalar berilgan. Hozirda CBDC uchun buxgalteriya hisobi amaliyotiga aniq javob beradigan buxgalteriya standartlari mavjud emas. Raqamli valyuta buxgalteriya hisobiga qaysi Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (IFRS) qo'llanilishi haqida turlicha fikrlar bildirildi. Avstraliya Buxgalteriya Standartlari Kengashi (AASB) ma'lumotlariga ko'ra, raqamli valyuta aktivlar ta'rifiga javob beradi. UFRS tomonidan aktiv o'tgan voqealar natijasida korxonalar tomonidan nazorat qilinadigan va ushbu korxonaga kelajakda iqtisodiy foyda keltirishi kutilayotgan resurs sifatida aniqlanadi. Aktivlar ostida raqamli valyutalar uchun eng aniq tasnif "naqd pul" dir. Biroq, raqamli valyutalarni naqd pul sifatida tasniflashga qarshi muhim dalillar mavjud. Bir dalil shundaki, CBDC markaziy banklar tomonidan qo'llaniladigan eng keng tarqalgan

buxgalteriya hisobi bo‘lgan UFRSga muvofiq naqd pul ta‘rifiga javob bermaydi. UFRS 7 IAS hisobotida naqd pulni “kassadagi naqd pul va talab qilib olinmagan depozitlar” deb belgilaydi. Biroq, bu ta‘rif kelajakda CBDC yoki boshqa kripto valyutasini kiritish uchun o‘zgartirilishi mumkin. CBDC-ni naqd pul sifatida tasniflashga qarshi yana bir dalil - bu CBDC bo‘yicha ijobiy va salbiy foiz to‘lovlarining mavjudligi, chunki naqd pul emitentda foizlarni hisoblamaydi. Boshqa tomondan, bu erda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan "shakl ustidagi modda" argumenti mavjud. Agar foydalanuvchilar CBDC-ni naqd pul turi sifatida ko‘rib chiqsalar va emitentning niyati CBDC-ni naqd pul ekvivalenti sifatida ko‘rsatishi bo‘lsa, bu raqamli valyutalarni naqd pul sifatida tasniflash uchun etarli bo‘ladi (Darbyshire, 2020). UFRSning "moliyaviy vosita" ta‘rifi CBDC uchun ham qo‘llanilishi mumkin. 32-IAS hisobotida UFRS moliyaviy vositani “korxonaning barcha majburiyatlari chegirib tashlanganidan keyin uning aktivlaridagi qoldiq ulushini tasdiqlovchi har qanday shartnoma” sifatida belgilaydi (IAS 32.11). Biroq, bu bilan bog‘liq muammolardan biri shundaki, CBDC-da bir tomon uchun moliyaviy aktivga va boshqa tomon uchun moliyaviy javobgarlikka olib keladigan shartnomaviy munosabatlar mavjud emas. Shunday qilib, CBDC moliyaviy vosita sifatida tasniflanishi uchun bu farq qonuniy ravishda aniqlanishi kerak. Bundan tashqari, ba‘zi CBDC hujjatlari CBDC "xavfsizlik" sifatida tasniflanishi ehtimoli ko‘proq ekanligini ko‘rsatadi, chunki u mukofot yoki chegirma bilan savdo qiladi. Bu, o‘z navbatida, CBDC naqd pul ekvivalenti sifatida tasniflanishi bilan bog‘liq bo‘lgan yangi buxgalteriya muammolarini keltirib chiqaradi. Raqamli valyutaga nisbatan buxgalteriya hisobi standartlarining turli xil talqinlarining mavjudligi raqamli valyutalar uchun buxgalteriya amaliyoti bo‘yicha ko‘proq global konsensus va aniqlik zarurligini ta‘kidlaydi.

Raqamli valyutalar ortidagi texnologiya. Raqamli pulning o‘zi zamonaviy iqtisodlar uchun yangilik emas, lekin u yaqinda tegishli texnologiya platformasini oldi. Raqamli valyutalarning aksariyati "blokcheyn" deb nomlangan texnologiya asosida qurilgan. Blokcheyn texnologiyasi tranzaksiyalarni qayd qiluvchi va ikki

tomon o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri uchinchi tomon tekshiruviga muhtoj bo'lmasdan qiymat o'tkazadigan taqsimlangan raqamli daftar sifatida belgilanishi mumkin (Treiblmaier, 2018). Blokcheyn dastlab raqamli valyuta uchun maxsus ishlab chiqilgan bo'lsa-da, raqamli valyutalar maqsadlarini yanada kengroq rivojlantirish uchun, u an'anaviy institutlar talab qiladigan partiyalararo ishonchga bo'lgan ehtiyojni yo'qotadigan yechim sifatida ham paydo bo'ldi. An'anaviy moliya institutlarining ishtirokini kamaytirish orqali oddiy banklar va moliya institutlari orqali operatsiyalarni amalga oshirish bilan bog'liq umumiy xarajatlar va vaqtni qisqartirish mumkin (Dai va Vasarhelyi, 2017).

Blokcheyn beshta asosiy xususiyatga ega: tarqatish, xavfsizlik, shaffoflik, konsensusga asoslangan tizim va moslashuvchanlik. Blokcheynlardagi ma'lumotlar o'zgarmasdir, shuning uchun har qanday foydalanuvchi saqlangan ma'lumotlarni manipulyatsiya qilish yoki soxtalashtirishga imkon bermaydi. Blokcheynning taqsimlangan qarorlar qabul qilishning "konsensus mexanizmi" ni ta'minlashi tranzaksiyalarga ko'proq ishonchni ta'minlaydi. Blokcheyn daftarida tizimdagi qarorlar markazlashtirilgan tizimlarda bo'lgani kabi tizim boshqaruvchisi tomonidan emas, balki tizim foydalanuvchilarining katta qismi tomonidan qabul qilinadi. Ma'lumotlar bazasi tarmoqning barcha ishtirokchilariga taqsimlanganligi va markazlashtirilmaganligi sababli, blokcheynda qayd etilgan tranzaksiyalarni manipulyatsiya qilish mumkin emas (Keogh va boshq., 2020). Ammo shuni ta'kidlash kerakki, blokcheyn bilan bog'liq holda uning xavfsizligi, kengaytirilishi, tartibga solinishi, murakkabligi va energiya sarfi kabi hal qilinishi kerak bo'lgan bir qator muammolar mavjud. Quyidagi 1-rasmda blokcheyn texnologiyasi qanday ishlashi ko'rsatilgan. Blokcheyn dastlab kriptovalyuta tranzaksiyalarini qayd qilish uchun ishlab chiqilgan bo'lsa-da, hozirda u biznesning turli sohalarida, masalan, ta'minot zanjirlarida, logistika, intellektual mulkni boshqarish, sog'liqni saqlash ma'lumotlarini boshqarish, oziq-ovqat xavfsizligi va notarial tasdiqlashda bir qator turli tashkilotlar tomonidan qo'llanilmoqda. Swan, (2015) Blockchain ilovalarining uchta toifasi yoki bosqichini aniqlaydi: 1-bosqich ("raqamli valyuta") asosan Bitcoin

va raqamli kriptovalyuta operatsiyalarini amalga oshirish imkonini beruvchi ilovalarni yaratishni nazarda tutadi; 2-bosqich (“raqamli iqtisod”) ipoteka, obligatsiyalar, kreditlar va fyucherslarni qoplash uchun kripto-valyuta operatsiyalaridan tashqariga chiqqan aqlli kontaktlar hamda ilovalar to‘plamini yaratishni o‘z ichiga oldi; va 3-bosqich (“raqamli jamiyat”) hukumat, sog‘liqni saqlash, ilm-fan va IoT (narsalar interneti) madaniyat, san’at va savodxonlik kabi oldingi ikki bosqichda qamrab olinganidan tashqari sohalarda ilovalar yaratishni o‘z ichiga oldi.

Bundan tashqari, mavjud adabiyotlarga ko‘ra, blokcheyn ruxsatnomalarini uchta asosiy toifaga bo‘lish mumkin: ommaviy blokcheynlar (ruxsatsiz), xususiy blokcheynlar (ruxsat berilgan) va federatsiya blokcheynlari (davlat va xususiylarning kombinatsiyasi). Ommaviy blokcheynlar butunlay ochiq va barcha foydalanuvchilar kirishlari, ko‘rishlari va operatsiyalarni bajarishlari mumkin. Ommaviy blokcheynlarning asosiy qo‘llanilishi Bitcoin kabi kriptovalyutalar bo‘ldi. Bundan farqli o‘laroq, faqat tanlangan tomonlarga xususiy blokcheynlarda maxsus vakolatlar berilishi mumkin va faqat vakolatli foydalanuvchilar blokcheynga tranzaktsiyalarni qo‘shishlari mumkin (Dai va Vasarhelyi, 2017). Bu nima uchun xususiy blokcheynlar kompaniyalar uchun jozibali ko‘rinishini ta’kidlaydi; ushbu parametr korxonalaridan o‘z tranzaktsiyalarini e’lon qilishni talab qilmaydi. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, xususiy blokcheynlar o‘z foydalanuvchilarining yaxlitligiga tayanadi, chunki ular foydalanuvchilarning yolg‘on tranzaktsiyalar yaratish uchun til biriktirmasligiga bog‘liq.

MUHOKAMALAR

Raqamli valyutalarning o‘sishi bilan bog‘liq xavf omillari. Raqamli valyutalar iqtisodiyot, soliqqa tortish va moliyaviy tartibga solish kabi ko‘plab sohalarda qiyinchiliklar tug‘diradi. Buning sababi, ularning murakkabligi va tez rivojlanayotgan texnologik xususiyatlari. Ushbu bo‘limda raqamli valyutalardan foydalanish bilan bog‘liq qiyinchiliklar va ta’sirlarning bir qismi va ularning aniq buxgalteriya tasnifi yo‘qligi muhokama qilinadi. Raqamli valyutalarning moliyaviy,

iqtisodiy va ekologik barqarorlikka ta'siri haqida hali ham bir qator javobsiz savollar mavjud (Elsayed va Nosir, 2022). Atlantika Kengashi (2021) hisobotida aytilishicha, moliyaviy tizim yaqin kelajakda CBDC-lardan foydalanishning ko'payishi natijasida muhim o'zaro bog'liqlik muammosiga duch kelishi mumkin. Mijozlar CBDC sotib olish uchun bir vaqtning o'zida banklardan juda ko'p pul olib qo'yishlari mumkin, bu esa ularning kredit berish qobiliyatiga ta'sir qiladigan banklarni ishga tushirishi, bozorda zarba yuborishi va foiz stavkalariga ta'sir qilishi mumkin (Atlantika Kengashi, 2021). Bu, ayniqsa, moliyaviy tizimi beqaror bo'lgan mamlakatlar uchun muammo. CBDC shuningdek, operatsion xavflarni ham o'z zimmasiga oladi, chunki ular kiberhujumlarga nisbatan zaif va kiberjinoyatchilar tomonidan boshlangan har qanday potentsial hujumlarga qarshi kurashish uchun mustahkam xavfsizlik mexanizmlariga muhtoj.

Bundan tashqari, xususiy ravishda chiqarilgan kriptovalyuta global iqtisodiyotga, xususan, rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqida xavotirlar mavjud, chunki bu banklar kabi vositachilarga bo'lgan ehtiyojni yo'q qiladi. Kriptovalyutaning haddan tashqari o'zgaruvchanligi va tartibga soluvchi hokimiyatning yo'qligi iqtisodiyotga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ta'kidlangan. Misol uchun, Rossiya Banki Rossiya Federatsiyasida kriptovalyuta qazib olishning joriy ko'lami va yanada tarqalishi iqtisodiyot va moliyaviy barqarorlik uchun jiddiy xavflarni keltirib chiqaradi, deb hisoblaydi (Rossiya Banki, 2022 yil). Rossiya Bankining ta'kidlashicha, nodavlat valyutalar bozordagi o'zgaruvchanlik, firibgarlik va kiberhujumlar tufayli investitsiyalarni yo'qotish orqali fuqarolar farovonligiga tahdid soladi. Biroq, boshqa tomondan, kriptovalyuta tranzaksiyalar bilan bog'liq past xarajat, inflyatsiyani yengish qobiliyati tufayli jahon iqtisodiyotiga qashshoq mamlakatlarning moliyaviy qo'shilishini ilgari tengsiz darajada qo'llab-quvvatlashi mumkinligi ta'kidlangan. qiymat ombori sifatida va markazlashtirilmagan buxgalteriya tizimi orqali ta'minlaydigan tranzaksiyalar davomida oshkoralik.

XULOSA.

Raqamli valyutalar moliyaviy to'lovlar landshaftidagi chinakam yangi rivojlanishni ifodalaydi. Asosiy masala shundaki, hozirda raqamli valyutalar uchun aniq yoki universal buxgalteriya standartlari yoki tasniflari mavjud emas. Tegishli buxgalteriya hisobi va soliqqa tortish standartlari hamda me'yoriy-huquqiy bazani yaratish imkoniyatiga ega bo'lish uchun ko'pgina raqamli valyutalarning asosiy texnologiyasi sifatida qaraladigan blokcheyn texnologiyasi to'liq tushunilishi juda muhimdir. Blockchain shuning uchun bir qator asosiy biznes muammolarini hal qiluvchi o'ziga xos xususiyatlari tufayli biznes modellariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, u "uch tomonlama buxgalteriya hisobi" imkoniyatini taqdim etadi, bunda buxgalteriya yozuvlari uchinchi yozuv bilan kriptografik tarzda muhrlanadi va barcha uchinchi shaxslar uchun ochiq bo'ladi. Bundan tashqari, blokcheyn hisobi oshkor qilish va daromadlarni boshqarishdagi xatolarni kamaytirishi, buxgalteriya ma'lumotlarining ishonchliligi va muddatlarini yaxshilashi va shunga mos ravishda ma'lumotlar assimetriasini yumshatishi mumkin.

Buxgalteriya hisobi standartlarini o'rnatuvchilar raqamli aktivlarning eksponentsial o'sishiga dosh berishga qiynalayotganga o'xshaydi, bu esa ular o'rtasida ushbu aktivlarga qanday munosabatda bo'lish bo'yicha konsensusning etishmasligiga olib keldi. Bu standart ishlab chiqaruvchilar tomonidan aniq ko'rsatmalarga zudlik bilan ehtiyoj borligini ko'rsatadi, chunki bu yo'qligi raqamli valyutalar uchun universal buxgalteriya amaliyotini rivojlantirishga to'sqinlik qildi va shuning uchun tasniflash bilan bog'liq bo'lgan hokimiyat uchun bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. va raqamli valyutalarni o'lchash.

Hatto yangi standart o'rnatilgan taqdirda ham, kriptovalyutalarni hisobga olish bilan bog'liq bir qator muammolarni hal qilish uchun kelajakdagi tadqiqotlarga ehtiyoj qolmoqda. Bunga kompaniyalar kriptovalyutalar bilan bog'liq operatsiyalarni qanday qilib to'g'ri hisobot berishi mumkinligi, kriptovalyutalar korxonalarining moliyaviy hisobotlarida qanday tan olinishi va o'lchanishi va bu o'lchovlar moliyaviy hisobot sifatiga qanday ta'sir qilishi kabi savollarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari,

auditorlar auditni rejalashtirish va dalillarni yig'ish paytida raqamli valyuta operatsiyalarining ko'lamini va xatarlarini qanday aniqlashlari mumkinligi haqidagi savolni hal qilish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi. Bu moliyaviy hisobotlarda jiddiy xatolarga yo'l qo'yilmasligiga asosli ishonchni ta'minlash uchun zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Красавина Л.Н. Международные валютно-кредитные отношения. – М.:КНОРУС, 2016. – 440 с.
2. Мишкин Ф.С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. 7-е изд. Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2013. – 880 с.
3. Пищик В.Я. Евро и доллар США: конкуренция и партнерство в условиях глобализации. – М.: Консалтбанкир, 2002. – 301 с.
4. Фридмен М. Если бы деньги заговорили... Пер. с англ. – М.: Дело, 1999. – 160 с.
5. Миллер Л.Р., Ван-Хуз Д.Д. Современные деньги и банковское дело. Пер. с англ. – М.: Инфра- М, 2000.- 856 с
6. Кейнс Дж. М. Трактат о денежной реформе. М.: Дело, 1993. – С. 162
7. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Пер. с англ. – М.: Гелиос АРВ, 1999. - 352 с
8. www.imf.org

QARAG'AY TURKUMI VAKILLARINING QASHQADARYO VILOYATINING EKOLOGIK OMILLARIGA MUNOSABATI

Egamov B. B., Yoziyev L.H., Rahimov A.L

Qarshi davlat universiteti. Qarshi. O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada qarag'ay turkumiga mansub *Pinus pallasiana*, *P. nigra*, *P. eldarica* turlarini Qashqadaryo viloyatining ekologik omillarga munosabati o'rganilgan.

Kalt so'zlar: qarag'ay, turkum, *Pinus pallasiana*, *Pinus nigra*, *Pinus eldarica*, sistematik, flora, yog'och, introdutsent.

Qarag'ay turkum vakillari bir uyli, doimo yashil daraxtlar kiradi. Ninasimon barglari qisqargan va 2-3 tadan to'da-to'da bo'lib novdalarida joylashadi. Barglarining bunday joylashishi sistematik belgilaridan biri bo'lib hisoblanadi. Urug'chi qubbalar shu novdaning uchida, changchili qubbalari esa ostki tomonida joylashadi. Urug'lari qanotchali, ularning tarkibida protein va yog' kabi moddalari bor. Shu sababdan uni turli tuman qushlar va hayvonlar ozuqa sifatida iste'mol qiladi. Yog'ochi o'zakli, o'q va Oddiy qarag'ay yon ildizlari yaxshi rivojlangan. Turkumda 100 ga yaqin tur bor bo'lib, shulardan 13 tasi tabiiy holda MDH davlatlari florasida uchraydi. O'zbekistonga 10 dan ortiq turi iqlimlashtirilib, introduksiya qilingan. [2]. Bu bo'yicha, yuksak manzarali, ekologik diapazoni keng, noxush tabiiy omillarga chidamli, adaptatsiya imkoniyatlari oshiq bo'lgan turlarni introduksiya qilishga katta e'tibor qaratilmoqda [1].

Pinus pallasiana - shamol ta'siriga anchayin bardoshli. Tuproqqa unchalik talabchan emas. Tarkibi boy bo'lmagan qumoq, shu bilan birga, toshloq hamda karbonatli tuproqlarda ham bemalol o'sa oladi. Yorug'sevar hamda qurg'oqchilikka bardoshli, ammo doimiy sug'orib turishni talab etadi. Shahar sharoitida u ochiq,

quyoshli joylarda esa serqatnov ko'chalardan uncha uzoq bo'lmagan joylarda yaxshi o'sadi. O'zbekistonning janubiy viloyatlarida issiqdan yaxshigina qiynaladi. Yetarlicha sug'orilmagan joylarda esa katta yoshli daraxtlar bir zumda nobud bo'ladi. Samarqand viloyatlari, Toshkent hamda Shahrisabz shahrida ancha yaxshi o'sadi.

Pinus nigra - ochiq joyda yaxshi o'sadi, ammo yon tomondan tushadigan soyaga bardoshli. Yorug'likka o'rtacha talabchan, tuproqqa ham talabchan emas. Qurg'oqchilikka esa bardoshli. Sug'orishda meyordan oshirmaslik juda muhim, sababi ortiqcha namlikni yoqtirmaydi. Ochiq joyda esa yaxshi o'sadi, yon tomondan tushgan soyaga chidaydi. Yozning jazirama issig'iga hamda qishning qahraton sovug'iga ancha bardoshli. -40°C gacha bo'lgan sovuqqa chidaydi. Parklar va shahar tashqarisidagi dam olish maskanlarida, parklarda yaxshi o'sadi.

Qora qarag'ay ko'chatlari uchun go'ng chirindi miqdori ko'p bo'lgan bog' yerlari unchalik to'g'ri kelmaydi. Tomir tizimlari uchun yengil yer ma'qul hisoblanadi. Daraxt ochiq va quyoshli joylarda yaxshi o'sadi.

Mabodo ekiladigan yer qattiq loyli bo'lsa, chuqur kavlagach, tagida 20 sm drenaj qatlami qilish tavsiya qilinadi. Buning uchun qum, keramzit, sindirilgan g'isht bo'laklari birga ishlatiladi. Ko'chatni ekishdan oldin chuqurga suv va azotlik o'g'itlar (50 g) yoki "Kemira universal" (100 g) solinadi.

Mabodo baland daraxtlar ekilayotgan bo'lsa, ular orasini 4 metr, agar mayda ko'chat bo'lsa 1,5 metr masofa qoldiriladi.

Ekish uchun eng maqbul vaqt aprel-may, yoki avgust oxiridan sentabr o'rtasigacha. Kuzdan kech ekib bo'lmaydi, negaki daraxt tomirlari sovuq tushguncha mustahkamlanishga ulgurmaydi.

Pinus eldarica - shahar sharoitiga nisbatan yaxshi moslashadi. Tuproqqa talabchanmas, tarkibi yengil, qumoq tuproqlarni yaxshi ko'radi. Qurg'oqchilikka chidamli, yorug'sevar, qisman sho'rlanishga yaxshi chidaydi.

Eldor qarag'ayi Qarshiga keyingi 20 yilda keng miqyosda o'stirilmoqda. Ayni vaqtda uni shaharning deyarli barcha joylarida ko'rish mumkin. Bu sharoitda esa ushbu tur o'zining 2-vatanini topgan deyish mubolag'a bo'lmaydi, sababi uning tez

o'sishi, qisqa muddatda generativ fazaga kirishi, issiq—sovuqqa chidamliligi, biror bir zararkunandalar bilan zararlanmasligi ushbu turni kelajakda keng istiqbol turganligini ko'rsatadi.

Keyingi paytlarda O'zbekistonning janubiy rayonlarini ko'kalamzorlashtirishda keng qo'llanila boshlandi. Olib borilgan qator tadqiqotlarda eldor qarag'ayi qishki harorat -25°C darajaga tushganda sovuqdan zararlanishi kuzatildi. Ayniqsa, 2008 yilning qishida Qarshida o'sayotgan daraxtlar yoppasiga sovuqdan nobud bo'lib ketdi. Shu sababdan ham uni ko'plab ekish tavsiya etiladi. Vaholanki, tuproq iqlim sharoiti nisbatan og'ir, suv doimiy ravishda yetishmaydigan Qarshi shahrida uni keng joriy qilish maqsadga muvofiq sanaladi. Issiqsevar bo'lganligi tufayli tog' oldi rayonlarida hamda salqin joylarda, ya'ni Qrim qarag'ayi yaxshi o'sgan joylarda Eldor qarag'ayi yaxshi o'smaydi. Relikt tur bo'lganligi sababli kam urug' hosil qiladi. Katta yoshli daraxtlarda ham g'uddalarining soni o'rta 10-20 ta, faqat ayrim hollarda ko'proq.

Jadval

Introdutsentlarni ekologik omillarga munosabati

Turning nomi	Haroratga munosabati	Yorug'likka munosabati	Tuproqqa munosabati	Zararkunandalariga bardoshi
<i>Pinus pallasiana</i>	Qarshi shahri sharoitida yarim soyada ekish maqsadga muvofiq. Sovuqqa bardoshli	Yorug'sevar	Tuproqqa talabchan emas.	Bardoshli.
<i>Pinus nigra</i>	Sovuqqa va issiqqa bardoshli.	Yorug'sevar	Tuproq tarkibiga talabchan emas,	Bardoshli.
<i>Pinus eldarica</i>	Sovuqqa va issiqqa bardoshli	yorug'sevar	Tuproq unumdorligiga talabchan emas. Quruq va tarkibi turli xil bo'lgan tuproqlardayam o'saoladi.	Bardoshli.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki o‘rganilgan 3 ta tur ham Qashqadaryo viloyatining ekologik omillariga ancha bardoshli bo‘lib, shahar va qishloqlarni daraxtzorlashtirishda, ko‘kalamzorlashtirishda istiqbolli turlar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Усмонов А.У. Дендрология. Тошкент. 1975
2. Ёзиев Л.Х. Интродукция болотного кипариса и метасеквойи в Узбекистан. – Ташкент: Фан, 2002
3. Расулов А.М. Почвы Каршинской степи, пути их освоения и повышения плодородия. - Ташкент: Фан, 1976

SHAXRISABZ SHAHRI SHAROITIDA *BUDDLEJA DAVIDII* FRANCH. NAVLARINING GULLASH FENOLOGIYASI

A.L.Raximov, Q. Qayumova

Qarshi davlat universiteti. Qarshi. O‘zbekiston.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Shahrisabz shahri sharoitida *Buddleja davidii* Franch. navlarining gullash fenologiyasi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: *Buddleja davidii* Franch., nav, generativ, g‘uncha, gullash, meva, urug‘, *Introduksiya*.

O‘simliklarning generativ fazaga o‘tishi uning yangi sharoitga moslashganligi darajasini muhim ko‘rsatkichlardan biridir [1; 279-b.].

O‘simliklarning yangi sharoitda meva va urug‘ hosil qilishi ularning bu yerda yaxshi moslashganligini belgilovchi omillardan biridir, chunki bu o‘simlikning hayot faoliyatining asosiy natijasi hisoblanadi. Yangi sharoitga genetik jihatdan moslashish urug‘dan ko‘paygan o‘simlikning keyingi avlodida mustahkamlanadi, bu o‘z navbatida tanlash uchun keng imkoniyat beradi [2; 520-b.].

O‘simlikning virginil davrdan generativ davrga o‘tishi turli mualliflar tomonidan turlicha baholangan. Xususan, introdusentlarning keyingi avlodida ular generativ davrga ertaroq kiradi va kelgusi yillarda bo‘liq gullab, urug‘ hosil qiladi [3; 157-b.],

Gullari mayda, diametri 1,5 sm keladi, oq, siren yoki to‘q-siyoh ranglarda, to‘pgullari uzun novdalarining uchidagi yirik shingillarda joylashgan.

Gulbarglarining juda chiroyli shakli va rangi uchun qadrlanadi. Ayniqsa, oftob joylarda, yumshatilgan unumdor, neytral tuproqlarda yaxshi o‘sadi va gullaydi, shuningdek yarim soya joylarda ozuqaviy moddalar yetarli tuproqlarda ham yaxshi o‘sadi.

Buddleja davidii Franch. gullash davri iyun oyidan kuzgacha davom etadi. Lekin urug' hosil qilmaydi. Ko'plab forma va navlari mavjud. Ular bir-biridan tupining shakli, rangi va to'pgullarining o'lchamlari bilan farq qiladi. Bular orasida och-krem yoki qizil, oq va purpur, nafis pushti yoki yorqin siyoh ranglari uchraydi. Eng keng tarqalgan navlari:

- Yapon buddleyasi (*B. japonica*) – bo'yi 3 m ga yetadigan tez o'suvchi buta. Guruhlab va alohida ekiladi;
- Oqgulli buddleya (*B. albiflora*) – tik o'sadigan, to'pgullari konussimon shaklda, gullari oqish-siren yoki oq rangda;
- **Qor buddleyasi (*B. nivea*)** – bargi, novdasi va to'pguli oq rangdagi qalin tuklar bilan qoplangan;
- **Sharsimon buddleya (*B. globosa*)** – yorqin sariq rangdagi to'pgullari kuchli aromatga ega, issiq o'lkalarda tarqalgan;
- **Navbatma-navbat bargli buddleya (*B. alternifolia*)** – quruq va ochiq joylarda o'sadi. Gullari liliya rangida.

Shahrisabz sharoitida Buddleyaning navlari 2022 yil 28 maydan boshlab oktabr oyining uchunchi dekadasigacha gullagani kuzatildi. Gullari nektga boy bo'ganligi uchun kapalaklarni, asalarlarni, kolibrilarni jalb etadi.

Jadval

Shahrisabz shahri sharoitida Buddleyaning navlarining gullash fenologiyasi (2022 y)

Buddleyana vlari	G'unchalash muddati	Gullash davri			
		Boshlanishi	Yoppasiga	Tugashi	davomiyligi, kun
Buddleya alternifolia	3.05	28.05	5.06	29.10	154
Buddleya globosa	4.05	3.06	11.06	28.10	147
Buddleya albiflora	6.05	3.06	11.06	28.10	147
Buddleya japonika	4.05	2.06	10.06	29.10	147

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki Shahrizabz sharoitida Buddleyaning navlari uzoq muddat, 150 kun atrofida gullab turadi.

Introduksiya qilingan o‘simliklar yangi sharoitga tushganda moslashish strategiyasining turli yo‘llarni axtaradi. Agarda ularning ekologik diapoziti shu konkret sharoitga mos tushsa ular gullab, meva berib urug‘ hosil qiladi.

Turning navlari 2014-2015 yillardan introduksiya qilina boshlangan bo‘lsada bizning sharoitimizda urug‘ hosil qilmadi.

Introduksiya qilingan o‘simliklarning qiymatini gullarning sifati, manzaralilik darajasi, sanitar-gigiyenik, biologik xususiyatlari bilan birga ekologik omillarga bardoshliligi ham belgilaydi. Shu sababli *Buddleja davidii* Franch. ning navlari Shahrizab shahri sharoitida gullash istiqboli yuqori.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nekrasov V.I. Osnovi semenovedeniya drevesnix rasteniy pri introduksii. M.: Nauka. 1973. - 279 s
2. Sarev A.P. Seleksiya i reproduksiya lesnix drevesnix porod //A.P. Sarev, S.P. Pogiba, V.V.Trenin. –M.: Logos, 2002. -520 s
3. Petrova I.P. Introduksiya drevesnix rasteniy Sredney Aziya v Moskve. M.: Nauka, 1978. - 157 s.

DORIVOR O‘SIMLIKLARINI TASHISH VA SAQLASHGA QO‘YILGAN TALABLAR

Kodirova Shaxnoza Salomovna

116-22 MSMSM guruh talabasi

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti

Annotatsiya: Standart xoliga keltirilgan dorivor mahsulotlar turiga qarab xar xil qadoqlanadi. Dorivor mahsulotlarni idishlarga joylashtirish (qadoqlash) ularni tashqi ta’sirlardan va to’kilish, sochilishdan, ishlatiladigan muddati ichida uning sifatini va tashqi ko’rinishini o’zgartirmasdan saqlanishini xamda transport vositalarida jo’natish va tashishni ta’minlashi lozim.

Kalit so’zlar: Dorivor mahsulotlar, sochilish, to’kilish, savdo-sotiq, transport, efir moyi, qadoqlash.

O’tmishdan insoniyat o’simlik dunyosidan oziq-ovqat va shifobaxsh vosita sifatida foydalanib kelingan. Shu davrda dorivor o’simliklar to’g’risidagi ma’lumotlar qabiladan-qabilaga va avloddan-avlodga faqat og’zaki ravishda o’tib kelgan va tarqalgan. Keyinchalik, davlatlar o’rtasida savdo-sotiq va boshqa munosabatlar o’rnatilgandan so’ng, ana shu davlatlarda boshqa davlatlardan keltirilgan dorivor o’simliklar hisobiga dorivor o’simliklar mahsulotining turlari ko’paya bordi. Yozuv paydo bo’lganidan keyin dorivor o’simliklar to’g’risidagi ma’lumotlar yozma ravishda tarqala boshladi. Demak, dorivor o’simliklardan foydalanish bo’yicha boshlang’ich tarix ma’lumotlarini yozuv va ilm-fan taraqqiy topgan davrdan boshlangan deb hisoblash mumkin.

Standart xoliga keltirilgan dorivor mahsulotlar turiga qarab xar xil qadoqlanadi. Dorivor mahsulotlarni idishlarga joylashtirish (qadoqlash) ularni tashqi ta’sirlardan va to’kilish, sochilishdan, ishlatiladigan muddati ichida uning sifatini va

tashqi ko‘rinishini o‘zgartirmasdan saqlanishini xamda transport vositalarida jo‘natish va tashishni ta‘minlashi lozim.

Dorivor mahsulotlarni tashishda ularga qo‘yilgan me‘yoriy talablarga binoan quruq, toza, xech qanday hidi bo‘lmagan, usti yopiq transport vositalarida jo‘natiladi. Zaxarli, kuchli ta‘sirga ega xamda o‘zida efir moyi saqlovchi dorivor mahsulotlarni boshqa mahsulotlardan alohida boshqa transport vositalarida (avtomashina, temir yo‘l vagoni va boshqa transport vositalari) yuborilishi lozim.

Mahsulotlarni joylashtirishga qoplar, xaltachalar (paketlar), taxtadan va karton qog‘ozdan yasalgan yashiklar va qutichalar xamda toylash uchun yasalgan yashiklar va boshkalar ishlatiladi. Ishlatiladigan idishlar quruk, toza, xech qanday xidi bo‘lmasligi hamda har bir partiya uchun bir xil bo‘lishi kerak.

Mahsulotlar joylashtiriladigan idishlar, idishdagi mahsulotlarning og‘irligi dorivor mahsulotlarning turiga qarab aniqlanadi va ular tegishli me‘yoriy-texnik hujjatlarda qo‘yilgan me‘yoriy talablarda ko‘rsatiladi. Tayyorlangan, quritilgan va idishlarga joylashtirilgan mahsulotlar o‘z vaqtida saqlanadigan va ishlatiladigan joylarga jo‘natilishi lozim. Agarda mahsulotlarni transport vositasi orqali jo‘natishda tegishli qoidalarga rioya qilinmasa, u yo‘lda namlanishi, maydalanishi va boshqa sabablarga ko‘ra o‘z sifatini yo‘qotishi mumkin.

Dorivor o‘simliklardan tayyorlangan mahsulotlar ishlatilishiga qadar ma‘lum vaqt ichida markazlashtirilgan ombor, zavod, fabrika va laboratoriya omborlarida ko‘p yoki oz miqdorda saqlanadi. Shu davrda dorivor mahsulot o‘z sifati va qimmatini yo‘qotmasligi uchun, saqlash qoidalarga rioya qilishga to‘g‘ri keladi.

Dorivor mahsulotlar saqlanadigan bino va xonalar toza, quruq va shamol o‘tib turadigan bo‘lishi lozim. Mahsulotlarga quyosh tushmasligi va xonaning poli taxtadan, devorlari oqlangan bo‘lishi shart. Dorivor mahsulotlar maxsus stelaj yoki so‘rilar ustiga qo‘yiladi. So‘rilarning balandligi 4 m gacha, eni 1,5 m bo‘lishi, devorgacha masofa 25 sm, so‘rilarning o‘zaro oralig‘i 50 sm va poldan balandligi 15-20 sm dan kam bo‘lmasligi kerak.

Dorivor mahsulotlar saqlanadigan xonalar xar kuni tozalanib turilishi, xona xarorati 10-15° bo'lishi lozim. Quritilgan mevalar, masalan, malina, chernika va boshqalarni havo o'tib turadigan joylarda saqlash yoki mahsulot miqdori kam bo'lsa osib qo'yish kerak. Bu mevalarga hashoratlar va kemiruvchilar o'ch bo'ladi. Shu sababli hasharot va kemiruvchilardan himoya choralari ko'rilmasa sifati buzulishi, yaroqsiz holga kelishi mumkin.

Har bir dorivor mahsulot ustiga yorliq osib qo'yiladi. Yorliqqa mahsulot nomi, qachon, qayerda, kim tayyorlagani, saqlash usuli, omborga qachon keltirilgani yozilgan bo'ladi.

Olib borilgan kuzatuvlar natijasiga ko'ra quritilgan dorivor xom ashyo mahsulotlarni qadoqlash uchun quyidagi idishlardan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Matodan tikilgan qoplar zig'ir-jut-kanop tolalaridan to'qilgan qoplar, bu qoplar bir yoki ikki qavat holida ishlatilishi mumkin. Qoplarning og'zi qo'l yoki mashina kanop ip yoki zig'ir matosidan qilingan iplar yordamida tikilgan bo'lishi kerak. Qopga solingan mahsulot og'irligi 40 kg dan oshmasligi kerak. Qog'oz qoplar ishlatilishiga qarab bir yoki ikki qavatli qog'ozli xaltalar bo'ladi. Mahsulot bilan to'ldirilgan qog'oz qoplar, xaltalar og'zi yuqorida ko'rsatilgan iplar bilan qo'l yoki mashina yordamida tikiladi. Bir yoki ikki qavat xaltalar tayyorlash uchun maxsus qog'ozlar ishlatiladi. Qog'oz qopga 15 kg, qog'oz xaltaga 5 kg dan ortiq mahsulot solinmasligi kerak.

-quritilgan mevalar, shoxkuya hamda ayrim qimmatbaho va og'ir mahsulotlar ikki qavat qilib tikilgan qoplarda saqlanadi.

Qadoqlanadigan idishlar turiga dorivor mahsulot qadoqlanish normasi xuddi shuningdek xaltachalar va qutichalar og'zi qanday yelim bilan yelimlanishi, dorixona va omborlarga jo'natish uchun yashiklarga qancha xaltacha va qutichalar joylashtirilishi kerakligi tegishli me'yoriy-texnik hujjatlarda ko'rsatiladi:

- tayyorlagan korxonada va uni tovar belgisi; mahsulotning lotin, rus va o'zbek tilidagi nomi; namlikni eng ko'p ruxsat etiladigan holatidagi mahsulot og'irligi, ishlatish

usuli, saqlash sharoiti, hisobga olingan raqami, seriya raqami, saqlash muddati va tan narxi (bahosi) yozilgan bo‘lishi kerak.

Dorivor mahsulotlarni saqlashda yoki tashish davrida biror nuqson sezilsa, dorivor mahsulotni saqlash muddatini kutib o‘tirmasdan tezda tekshirish tahlilga yuborib sifati aniqlanadi.

Adabiyotlar:

1. Axmedov O‘., Ergashev A., Abzalov A., Yulchiyeva M., Musrafakulov D. “Dorivor o‘simliklarni yetishtirish texnologiyasi”. Darslik-2020 yil.
2. Kamolova M.X., Boltayev B.O., Kamalova M.X. (2022). Sifat menedjmenti tizimini sertifikatlashtirish talablari. *Science and Education*, 3(12), 315-3206.
3. Kamolova M.X., (2022). Main Requirements of the O‘zDSt ISO\IEC Standard 17021: 2009. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 8, 4-9. p

INGLIZ TILINI O'QITISHDA MAQOLLARNING ROLI

(ROLE OF PROVERBS IN TEACHING ENGLISH)

Abduraximova Farida Komiljon qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti,

Ingliz tili I fakulteti Ingliz tili tarixi va grammatikasi kafedrası o'qituvchisi

***Annotatsiya:** O'qituvchilar ko'pincha o'z talabalarining ingliz tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini yuqori darajada ushlab turish qiyin. Ular o'quvchilarning diqqatini mavzuga jalb qilish uchun qo'llaridan kelgancha harakat qilishlari kerak, shunda o'quvchilar o'rganish jarayonida zavqlanish hissini uyg'otadi. Ushbu maqolada o'qituvchilar o'quvchilarni ingliz tilini o'rganishga qiziqishlarini oshirish uchun maqollardan qanday foydalanishlari mumkinligini bayon etilgan. Asosan, maqollar turli madaniyatlar va tillar bo'ylab inson tajribasini aks ettiradi, ularda xalq hikmatlari vaqt davomida sinovdan o'tgan. Til o'rgatish bilan bog'liq holda, ular boshqalar qatori nutq, yozish, grammatika, lug'at, madaniyat va qadriyatlarni o'rgatish uchun ishlatilishi mumkin.*

***Kalit so'zlar:** maqollar, tashkiliy qism, ingliz tili o'qitish.*

Fan-texnika taraqqiyoti tufayli dunyo qisqarmoqda. Butun dunyo bo'ylab odamlar o'rtasidagi muloqot shu qadar jadallashib bormoqdaki, ular o'z his-tuyg'ularini yoki o'z bizneslarini yuritganda baham ko'rishlari mumkin bo'lgan xalqaro tilga muhtoj. Ingliz tili butun dunyo bo'ylab odamlar tomonidan o'rganiladigan muhim xalqaro tilga aylandi. Ingliz tilini o'rgatish va o'rganish muhim tashabbusga aylanadi. Tilshunoslar va til o'qituvchilari ingliz tilini o'rgatishning eng yaxshi usulini izlashda davom etmoqdalar.

Ko'pgina talabalar tilni o'rganishdan oldin juda ko'p sabablarga ko'ra tilni o'rganishdan voz kechishadi. Bunday hollarni kamaytirish uchun ingliz tili o'qituvchisi o'z darsini qiziqarli o'tishi va o'quvchilarini o'qishga qiziqтира olishi va talabalarini maqsadli tilni o'rganishda katta muvaffaqiyatlarga erishishi uchun bor kuchini sarflashi kerak. Buning uchun o'qituvchi o'z darsiga turli xil yangi pedagogic texnikalarni olib kirishi kerak. Dars boshidanoq qiziqarli materiallarni taqdim etishi kerak, shundagina o'quvchilarni ko'proq izlanishga undaydi, ularning konsentratsiyasi saqlanib qolishi va bir vaqtning o'zida darsning qiziqarli bo'lishini ta'minlashi mumkin.

Darsni yaxshi boshlash uchun o'qituvchiga o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradigan yoki o'quv jarayoni davomida zavqlanishlari uchun ularni qiziqitira oladigan narsa kerak. Maqollardan foydalanib, o'qituvchi o'z o'quvchilariga ingliz tilini tezroq o'rganishga yordam beradi va o'quv jarayoni davom etayotganda yoqimli tajribaga ega bo'ladi. Yaxshi boshlanish o'quv jarayonida mazmunli va foydali vaqtni kafolatlashi mumkin. Tajribali o'qituvchi darsining qiziqarli yoki qiziqarsiz bo'lishini boshidanoq bilib oladi. Agar dars quvnoq vaziyat bilan boshlansa, keyingi o'qitish bosqichi osonroq bo'ladi va o'quvchilar yaxshi o'rganadilar.

Ingliz maqollari tashkiliy qism sifatida ishlatilishi mumkin. Maqollar asrlar davomida axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish uchun o'quv quroli sifatida ishlatilgan. Ular aql, donolik, tajriba, o'rganish va hokimiyat bilan shug'ullanishi mumkin. Ular haqiqatan ham inson tabiati va butun dunyo haqidagi donolik va bilimlarni etkazish uchun samarali vositalardir (Mieder, 2004: 146). Maqollarda umuminsoniy ahamiyatga ega bo'lgan kundalik hayotga taalluqli bir necha so'zda haqiqat mavjud va ular oson esda qoladi. Maqollarning yaxshi qadriyatlarini hisobga olgan holda, o'qituvchi til ko'nikmalarini o'rgatishdan oldin ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatish uchun maqollardan foydalanishi mumkin. Bu lug'at, grammatika, jumlar, axloqiy qadriyatlarni o'rganishni mustahkamlashning yaxshi usuli bo'lib xizmat qilishi mumkin.

O'qituvchi materialni batafsil o'rgatishdan oldin grammatika darsini boshlash uchun ma'lum maqollardan foydalanishi mumkin. Misol uchun, gerundni o'rgatmoqchi bo'lgan o'qituvchi quyidagi maqollardan tashkiliy qism sifatida foydalanishi mumkin:

Before criticizing a man, walk a mile in his shoes;

Seeing is believing.

Buyruq gaplarni o'rgatishda o'qituvchi quyidagi maqollardan tashkiliy qism sifatida foydalanishi mumkin. Bu ijobiy va salbiy buyruq gaplar haqida bo'lishi mumkin. Shu maqsadda maqollardan bir nechta misollar keltiramiz:

Fool me once, shame on you. Fool me twice, shame on me.

Don't burn your bridges before they're crossed.

Talaffuzni o'rgatish zerikarli bo'lishi mumkin, ammo maqollar bu masalada qiziqarli bo'lishi mumkin. Talaffuzni o'rgatishda o'qituvchi o'quvchilar uchun qiyin bo'lgan ba'zi unli yoki undosh tovushlardan iborat maqollardan foydalanishi mumkin:

A friend in need is a friend indeed;

Birds of the same feather flock together.

Tilning go'zalligi o'quvchilarni o'rganishga qiziqish uyg'otish uchun qiziqarli narsa bo'lishi mumkin. Qisqa maqollarni chiroyli qofiyalar bilan yodlash talabalarni ko'proq o'rganishga va nutq a'zolarini maqsadli tilni mashq qilishga o'rgatadi. Quyidagi maqollarning ba'zi misollarini talabalar nisbatan oson yod olishlari mumkin:

No pain, no gain.

Haste makes waste.

Maqollar boy ma'noga ega bo'lgani uchun o'quvchilar o'rtasida fe'l-atvorni shakllantirish va bir vaqtning o'zida ingliz tilini o'rgatish maqsadida ulardan axloqiy qadriyatlarni o'rgatishda foydalanish mumkin. Maqollarda donishmandlik, intizom, insof, do'stlik, tayyorlik, taqdir, baxt, sa'y-harakatlar kabi qadriyatlar mavjud.

Masalan, o'qishni o'rgatishda o'qituvchi o'qish matnida mavjud bo'lgan ba'zi qadriyatlarni kiritishi mumkin:

Time is money;

Don't judge a book by its cover.

Darsni muvaffaqiyatli o'tkazishda tashkiliy qism muhim rol o'ynaydi. Qiziqish - bu odamlarni yangi tajribani o'rganishga undaydigan birinchi motivlar. O'qituvchi ingliz tilini o'rgatishda ushbu hodisadan foydalanishi kerak. "A good beginning is a half battle", deganlaridek, dars zavqli muhitda boshlanganidan keyin keyingi bosqich ham shunga yarasha qiziqarli bo'ladi. Tashkiliy qism uchun qo'llash mumkin bo'lgan usullardan biri maqollardan foydalanishdir. O'qituvchi darsda muhokama qilinayotgan mavzuga mos va o'quvchilarning bilim darajasiga mos keladigan maqollarni tanlashi kerak. Tilni o'rgatishni u tildagi madaniyatni o'rgatishdan ajratib bo'lmaydi. Darhaqiqat, til inson madaniyatining bir qismidir. Maqollar xalq qadriyatlarini o'z ichiga olganligi sababli qiziqarli mashg'ulot sifatida xizmat qilishi mumkin. Maqollar o'quvchilarning xarakterini shakllantirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ba'zi tarbiyaviy qadriyatlarga ega. Ingliz maqollarining xususiyatlariga asoslanib, o'qituvchi ingliz tilidan asosiy faoliyat sifatida foydalanishi mumkin. O'qituvchi ulardan ingliz tili ko'nikmalarini yoki ingliz tilining lingvistik tarkibiy qismlarini o'rgatishda foydalanishsa yaxshiroq natijalarga erishishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati (I,II va III jildlar). – T.: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 680 b.

2. Bakirov P.U. Milliy g'oya targ'ibotida o'zbek xalq maqollaridan foydalanish. – T.: "Ma'naviyat",2007. – 47 b.

3. Dal V.I. Пословицы русского народа. – М.: "Худож.лит.", 1984. – 383 b

4. O'zbek xalq maqollari . – T.: "Sharq", 2012. – 512 b. 5.

www.englishproverbs.com

6. Abduraximova , F. (2022). MENTALITY AND NATIONALITY IN PROVERBS OF ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 691–694. <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/936>
7. Abduraximova F. (2023) LINGVOKOGNITOLOGIYA: TIL VA TAFAKKUR. Results of National Scientific Research International Journal 2 (4), 47-50. <http://academicsresearch.ru/index.php/rnsrij/article/view/1599>
8. Abduraximova F. (2022) DEVELOPMENT STAGES OF THE CONCEPT TO CONSTRUCTIVISM. <https://johuns.net/index.php/publishing/394.pdf>

SAID AHMAD NASRINING NAFISLIGI**Murotova Yulduz Faxriddin qizi**

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti
Kutubxona-axborot faoliyati fakulteti 3- kurs talabasi

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada nasrnavis va dramaturg, o‘zbek adabiyotida kichik nasr - hikoya ustasi sifatida tanilgan mashhur yozuvchi Said Ahmad qalamiga mansub hikoyalar xususida so‘z yuritiladi.*

***Kalit so‘zlar:** Hikoya, “Cho‘l burguti”, “Cho‘l shamollari”, “Tunlar va cho‘llar”, “Buqalamun bilan uchrashuv”, “Qoplon”.*

Mustaqillik davri o‘zbek adabiyoti xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Unda tajriba qilish, sinab ko‘rish, ochilmagan yo‘llardan yurish, xato qilish imkoniyati mavjud edi. Bu hol birovga o‘xshamaydigan, o‘zgalarni takrorlamaslikka intiladigan o‘ziga xos istedodlarning ko‘payishiga imkon yaratadi. Xilma-xil badiiy asarlarning vujudga kelishi tufayli xilma-xil o‘quvchilar paydo bo‘ladi. Badiiy didi yuksak, so‘zni nozik his etadigan, sezimlardagi yengil tebranishlarni ham ilg‘ay oladigan kitobxonlar ko‘payib ular asarlarni ham tanlab o‘qishadi. Said Ahmad ana shunday nozik didli kitobxonlar tomonidan hamisha sevib o‘qiladigan asarlar muallifidir. U nasrnafis va dramaturg, o‘zbek adabiyotida kichik nasr - hikoya ustasi sifatida tanilgan.

Uning ko‘plab yuqori badiiy mahorat ila yozilgan novella va hajviy hikoyalari milliy adabiyotimiz rivojiga salmoqli hissa qo‘shdi. Mislsiz xizmatlari uchun Said Ahmad “Buyuk xizmatlari uchun” va “Do‘stlik” ordenlari hamda “O‘zbekiston qahramoni”, “O‘zbekiston xalq yozuvchisi”, “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi” sharaflari unvonlariga sazovor bo‘lgan.

30-yil oxirlaridan Said Ahmad badiiy nasr janrida samarali ijod qildi, uning birinchi hikoyalar to'plami "Tortiq" 1940 yil nashr etilgan. "Jimjitlik" romanida turg'unlik davri illatlari fosh etiladi. 40-yillar uning "Er yurak" (1942), "Farg'ona hikoyalari" (1948), "Muhabbat" (1949) kabi to'plamlari nashr etilgan. 50-yillar boshi, 60-yillar oxirida Said Ahmadning ijodi yanada yuqoriroq badiiy darajaga ko'tariladi. U o'nlab lirik va hajviy hikoyalar yaratib, o'zbek adabiyotining hikoya janri rivojida muayyan o'ringa ega bo'lgan. Bu yillar Said Ahmad ijodida yangi mavzu alohida e'tiborga loyiq - bu Markaziy Farg'onaning bo'z yerlarini o'zlashtiruvchilar hayotining aks etish mavzusidir. Bu hikoyalar "Cho'l burguti", "Cho'l shamollari" va "Tunlar va cho'llar" kabi to'plamlardan joy olgan bo'lib, bizning ko'pmillatli adabiyotimizdagi "qishloq nasri"ning o'ziga xos timsollari hisoblanadi. Said Ahmad o'zini nasrning yirik janrlarida ham sinab ko'rgan. U "Hukm" qissasini yozgan. Shuningdek, o'zbek nasrida nisbatan sust rivojlangan detektiv janri asosidagi "Sud" qissasini yaratib, unda axloqiy-tarbiyaviy muammolarni ilgari ko'taradi. Va, nihoyat, "Ufq" trilogiyasini yozadi. Ushbu trilogiya yozuvchi ijodida alohida o'rin tutudi — zamonaviy o'zbek nasridagi yirik hodisa. Said Ahmad ushbu romanlar ustida 15 yil mehnat qilgan. Ular yozuvchining butun hayot yo'lini qamrab olgan - urushdan oldingi, urush davridagi va urushdan keyingi yillarni. Roman asosida chin tarixiy voqealar yotadi - Katta Farg'ona kanalining qurilishi va Markaziy Farg'ona kanalining egallanishi. Ushbu tarixiy hodisalar asosida yozuvchi xalqning ma'naviy dunyosini ochib, qadimdan ularga hos mehnatkashlikni, to'g'riso'zlik, jasorat - xalqaro ittifoqdoshlik va jamoaviylikni ko'rsatib beradi - bular esa inson qalbiga xos olijanob va himmat manbalari sanaladi. "Ufq" o'zbek va rus tillarida ko'pkarra nashr etilgan, qardosh xalqlarga bir necha bor tarjima qilingan.

Kitobxonlar orasida shubhasiz, shuhrat qozongan mazkur trilogiya uchun muallif 1978-yil Hamza nomidagi O'zbek SSRning Davlat mukofotiga sazovor bo'lgan. Said Ahmad dramaturgiya va kinodramaturgiya sohalarida ham samarali ijod qiladi. Said Ahmadning "Kelinlar qo'zg'aloni" komediyasining shuhrati juda

baland bo'lgan. Ushbu komediya spektakli hanuz O'zbekiston va qardosh xalqlarning teatr sahnalarida namoyish etiladi.

Bilamizki, Said Ahmadning ko'plab hikoyalari satira va yumorga boy. Said Ahmadning hikoyalaridagi o'ziga xoslik ham aynan shunda. Ular orasida "Qoplon" hikoyasi tom ma'noda jamiyatdagi ayrim illatli vaziyatlarni ochib berishga, hayotimizning og'riqli nuqtalari yoinki insonlar duch keladigan va ularning dilini yaralaydigan voqealarni izohlashga qaratilgan. Munofiqlik, riyokorlik, mansabparastlik, xiyonat bu kabi illatlarni o'ziga do'st qilib olgan kishilarni ming taassuf bo'lsinki bir umrimiz davomida judayam ko'p uchratamiz va bu narsa davom etib kelyapti. Chunki, jamiyatda, boringki butun olamda hozir insonlarni faqat o'zini o'ylashi va o'z manfaatlari uchun har qanday jirkanch ishlarga qodir ekanligini ko'rishimiz mumkin. Aynan, mana shu hikoyada butun boshli katta bir muammo yoxud illat bittagina, oddiygina voqea bilan ochib beriladi. Biz bunday voqealarga ko'p guvoh bo'lamiz, shunchaki unchalik ahimiyat bermaymiz. Bu hikoya esa o'sha biz e'tiborsizlarcha qoldirgan ba'zi bir voqealarni eslashga, ularni qayta yodga olishga undaydi. Axir adabiyotning vazifasi ham shundan iborat.

Said Ahmadning "Buqalamun bilan uchrashuv" hikoyasi o'zbek adabiyoti uchun muhim hodisa hisoblanadi. Buqalamun nomli asarlar nafaqat o'zbek, balki jahon adabiyotida ham uchrashiga guvohi bo'lganmiz. Jumladan, Anton Pavlovich Chexov qalamiga "Xameleon" (Buqalamun) hikoyasi adib ijodining eng yaxshi namunalaridan biri bo'lgani holda 1884-yil Chexov shifokor vazifasida ishlay boshlaganda chop etilgan. Asarning bosh qahramoni politsiya nazoratchisi Ochumelov bo'lib, u orqali inson ichidagi bir necha qiyofalarni ochib berishga harakat qilingan.

Said Ahmadning "Buqalamun bilan uchrashuv" hikoyasida jamiyat uchun havf tug'dirayotgan turli maqomga o'ynaydigan kimsalarning asl bashrasi ochib berishga urinilgan. Chexovning Xameleoni kim o'zi? Yozuvchi bu savolga javob berish uchun insonni emas, balki oddiy itni vosita qiladi. Bir itning egasini topish masalasi insonlarning yuzlaridagi "niqoblar"ini yechib tashlaydi. Oddiy hodisadek

tuyuluvchi bu kulgili va achinarli holat orqali insonlarning yaxshi va “quloqlari tinch” yashashlari uchun hech narsadan qaytmasliklari mahorat bilan ochib beriladi. Said Ahmadning “Buqalamun bilan uchrashuv” asarida jamiyatda uchraydigan zamona zayliga o‘ynaydigan o‘z fikriga ega bo‘lmagan inson tasviri chiziladi. Inson jamiyat bilan bevosita emas, balki bilvosita munosabatga kirisha oladigan, o‘tkir zexn, ong sohibi sanaladi. Insonni, uning ma’naviy olamini kashf etadigan yana bir qudratli vosita borki, u ham bo‘lsa, so‘z san’ati, badiiy adabiyotdir. Asarda yozuvchi qahramonlar portretini chizishga alohida ahamiyat bergan. Portret, aslida, personajning so‘z vositasida tasvirlangan tashqi ko‘rinishi (qiyofasi, jussasi, kiyimi, yuz-ko‘z ifodalari, tana holati va harakatlari, qiliqlari), o‘quvchi tasavvurida jonlanadigan to‘laqonli inson obrazini yaratish va uning xarakterini ochish vositalaridan biri sanaladi. Adib ham o‘z hikoyasi qahramoni bilan ochiqchasiga konfliktga boradi. U hikoyada qahramonga yolg‘ondakamiga bo‘lsada ism qo‘ymaydi. Bu orqali adib qahramonni odam sifatida ko‘rmaydi, uni jamiyatdagi o‘rni yo‘qligiga ishora qiladi. Beixtiyor o‘quvchi ham o‘ylanib qoladi. Bu kabi insonlarni yetishib chiqishiga nima sabab? Albatta, bunda zamon emas shaxs aybdor deyish mumkin. Chunki u bilan bir safda yurgan insonlar emas aynan u o‘zgarayabdi. Nimaga yozuvchi unga nisbatan buqalamun demoqda. Chunki u har maqomga o‘ynaydigan, bir so‘z bilan aytganda, ikkiyuzlamachi inson. Shu sababli ham yozuvchi ushbu qahramonga nisbat bermay buqalamun deyishdan nariga o‘tmaydi. Buqalamun-vaziyatga qarab o‘z rang tusini o‘zgartiruvchi hayvon hisoblanadi. Adib aytayotgan qahramon ham davrga qarab maddohlik qiluvchi buqalamun inson sanaladi.

Adabiyot urmaydi, so‘kmaydi shunchaki sizga biror voqeani ko‘rsatib, yoritib beradi. Siz esa bu asarni o‘qish mobaynida ham ma’naviy ozuqa, ham o‘zizga yetarlicha xulosa ham chiqara olasiz. Zero, badiiy adabiyot dunyo qarashni oshiradi degan xulosa bejizga kelib chiqmagan. Bu maqolada o‘sha asarning tahlili va uning inson hayotiga tatbiqi yoxud u kitobxonga nima bera olishi haqida gap ketadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. www.asaxiy.uz
2. <https://library.navoiy-uni.uz>

FOTO-ISSIQLIK-TERMEOELEKTRIK GENERATORLAR

M. Nabiyeva

Buxoro davlat universiteti magistri

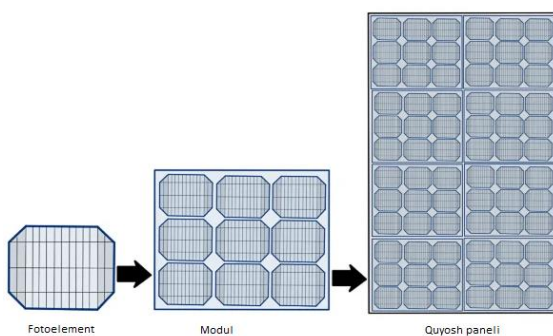
Annotatsiya: Mazkur ishda foto-issiqlik-termoelektrik generatorni tashkilotuvchi qurilmalar, quyosh batareyasi, quyosh paneli - fotoelektrik o'zgartirgichlarning birlashtirilgan to'plami - quyosh energiyasini to'g'ridan-to'g'ri elektr tokiga aylantiradigan yarim o'tkazgichli qurilmalar batafsil ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: foto-issiqlik-termoelektrik generator, quyosh paneli, fotoelement, termoelektrik generator.

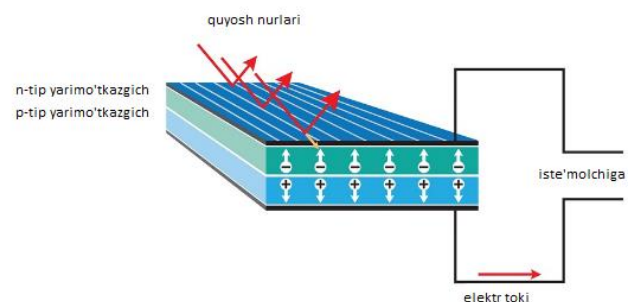
Foto-issiqlik-termoelektrik generator asosan uchta qismdan fotoelement, termoelektrik generator va quyosh havo isitgich kollektorining birlashtirilganidan iborat[1]. Foto-issiqlik-termoelektrik generator bir vaqtning o'zida quyosh energiyasini ham elektr energiyasi ham issiqlik energiyasiga aylantiradi. Ma'lumki fotoelement va termoelektrik generator elektr energiyasi ishlab chiqaradi. Quyosh havo isitgich kollektori esa quyosh energiyasini issiqlik energiyasiga aylantiradi.

Quyida foto-issiqlik-termoelektrik generatorni tashkilotuvchi qurilmalarni batafsil ko'rib chiqamiz.

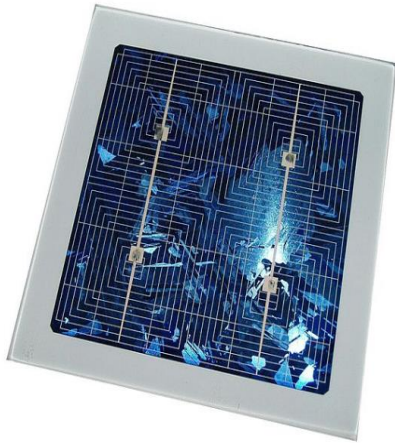
Quyosh batareyasi, quyosh paneli - fotoelektrik o'zgartirgich (fotoelement) larning birlashtirilgan to'plami - quyosh energiyasini to'g'ridan-to'g'ri elektr tokiga aylantiradigan yarim o'tkazgichli qurilma (1-rasm)[2]. Fotoelementning ish tamoyili 2-rasmda keltirilgan [3]. Fotoelement va quyosh panelining umumiy ko'rinishi 3 va 4-rasmda ko'rsatilgan [4,5].

1-rasm. Fotoelement, quyosh batareyasi va quyosh paneli.

2-rasm. Fotoelementning ish tamoyili

3-rasm. Fotoelement.

4-rasm. Qoyosh paneli

Termoelektrik generator (Pelte elementi) ning umumiy ko'rinishi 5-rasmda ko'rsatilgan[6]. Ish tamoyili esa 6-rasmda keltirilgan [7].

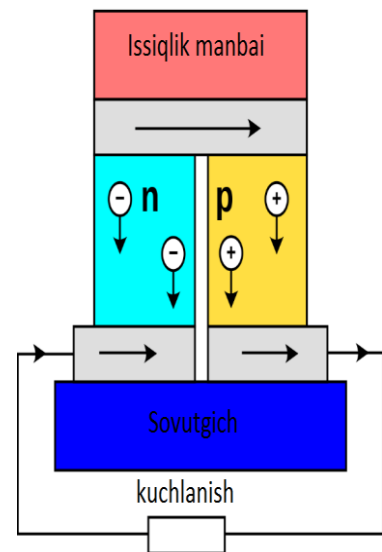

a)

5-rasm. Pelte modullariining umumiy ko'rinishi

b)

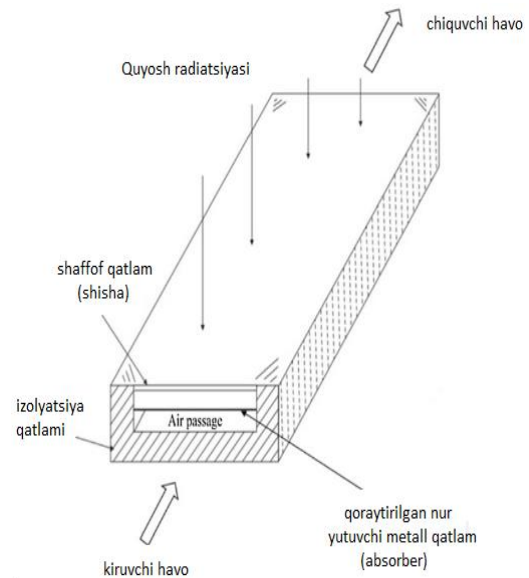

6-rasm. Termoelektr generatori (Pelte elementlari asosida) har xil Zeebek koeffitsientiga ega bo'lgan materiallardan iborat (p- va n-yarim o'tkazgichlar). Yuk (kuchlanish) olib tashlanganda, oqim to'xtaydi va sxema termojuft vazifasini bajaradi.

Quyosh kollektorining umumiy ko'rinishi 7-rasmda ko'rsatilgan [8], ish tamoyili esa 8-rasmda ko'rsatilgan[9].

7-rasm. Quyosh havo isitgich kollektorining umumiy ko'rinishi

8-rasm. Quyosh havo isitgich kollektorining ish tamoyili sxemasi

Foto-issiqlik-termoelektrik generatorning matematik modeli ni ishlab chiqish va hisoblashlar o'tkazish uchun [13] da keltirilgan ma'lumotlardan foydalanildi.

Ekologik tahlil. Quyosh qurilmalaridan foydalanganda atrof-muhitga chiqariladigan zaharli gazlarning miqdori kamayadi. Zaharli gazlardan biri bu CO_2 ya'ni karbonat angidrit gazi hisoblanadi. Zaharli gazlarning atrof-muhitga chiqishining kamayishi quyidagi ifoda orqali aniqlanadi [14]

$$M_{CO_2} = \frac{Q_f}{\chi \cdot \eta} K_{CO_2} \frac{44}{12} \quad (22)$$

bunda ΔM_{CO_2} - quyosh qurilmalaridan foydalanganda atrof-muhitga chiqariladigan zaharli gazlar miqdorining kamayish massasi, kg; Q_f - quyosh qurilmasidan foydalanish natijasida olingan foydali energiya, J; χ - an'anaviy yoqilg'ining solishtirma yonish issiqligi, J/kg; η - issiqlik manbaining foydali ish koeffitsiyenti; K_{CO_2} - turli energiya manbalari uchun uglerod emissiyasi koeffitsiyenti.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. N.S. Nazri et al. Energy economic analysis of photovoltaic–thermal-thermoelectric (PVT-TE) air collectors Renewable and Sustainable Energy Reviews 92 (2018) 187–197
2. <https://www.solarhome.ru/basics/solar/pv/techsolarpanels.htm>
3. <http://www.techno-solar.com.ua/products-and-tehnology/solar-power-stations/>
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%8D%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82>
5. https://ru.freepik.com/premium-photo/photovoltaic-solar-power-panel-for-agriculture-in-a-rural-houses-area-agricultural-fields-blue-sky-backgroundagroindustry-of-household-rural-style-in-thailand-smart-farm-alternative-clean-energy_23294109.htm
6. <https://www.daraz.com.bd/products/tec1-12706-thermoelectric-cooler-peltier-i238885196.html>
7. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thermoelectric_Generator_Diagram_fr.svg
8. <https://www.indiamart.com/issojetburner/solar-air-heater.html>
9. <https://shop5a.top/ProductDetail.aspx?iid=595341105&pr=67.88>
10. B. Kılıkış Development of a composite PVT panel with PCM embodiment, TEG modules, flat-plate solar collector, and thermally pulsing heat pipes Solar Energy / <https://doi.org/10.1016/j.solener.2019.10.075>
11. <https://dspace.univouargla.dz/jspui/bitstream/123456789/19228/1/Zahrouna%20-%20Bouaoune.pdf>
12. https://www.google.com/search?q=pv%20teg&tbm=isch&tbs=rimg:CS-fB5ugRUs_1YbKaN6FfJymsgIOCgIIABAAOgQIABAAQAHAAG&rlz
13. Shoguchkarov, S.K., Halimov, A.S., Yuldoshev, I.A., Jamolov, T.R. Verification of a Mathematical Model for a Photovoltaic Thermal-Thermoelectric Generator Unit Using Concentrated Solar Radiation / Applied Solar Energy (English translation of Geliotekhnika) , 2021, 57(5), pp. 384–390
14. Samiev, K.A., Halimov, A.S., Fayziev, S.S. Multiobjective Optimization of Integration of the Trombe Wall in Buildings Using a Full Factorial Experiment Applied Solar Energy (English translation of Geliotekhnika), 2022, 58(1), pp. 127–136

MAKTAB O'QUVCHISI NUTQIGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA EHTIYOJ

Jurayeva Sarvinoz O'tkir qizi

BuxDU o'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrası magistranti

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada maktabda nutq uslublari haqidagi bilimlar, asosan, 10-11-sinflarda o'tilishi, maktabda nutq uslublarini o'qitish o'quvchilar nutqini o'stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga borligi aytib o'tilgan O'quvchilarda nutq mantiqiy bo'lishi, nutq aniq bo'lishi, nutq til vositalariga boy bo'lishi, nutq tushunarli bo'lishi, nutq to'g'ri bo'lishi kerakligi aytilgan.*

***Kalit so'zlar:** nutq uslublari, o'quvchi nutqi, nutq o'stirish talablari, mazmundor nutq, mantiqiy nutq, so'zlashuv, ilmiy, badiiy, publitsistik, rasmiy uslub.*

O'quvchilar nutqini o'stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi:

1. O'quvchilar nutqi mazmundor bo'lsin. Hikoya yoki insho o'quvchilar uchun yaxshi ma'lum bo'lgan dalillar, ularning kuzatishlari, hayotiy tajribalari, kitoblardan, rasmlardan, radioeshittirish va teleko'rsatuvdan olgan ma'lumotlari asosida tuzilsagina mazmunli bo'ladi. Bolalar bilmagan narsa, ko'rmagan voqea-hodisalar haqida yetarli tayyorgarliksiz so'zlashga yo'l qo'yilsa, nutq mazmunsiz chiqadi. Nutq o'stirish metodikasi hikoya, insho uchun materialni puxta tayyorlashni, ya'ni material yig'ish, uni muhokama qilish, to'ldirish, asosiy mazmunni ajratish, zaruriy izchillikda joylashtirishni talab qiladi. Albatta, bunda o'quvchilarning yosh xususiyatlari va qiziqishlari ham hisobga olinadi.

2. Nutqda mantiqiylik bo'lsin. O'quvchilar nutqi mantiqan to'g'ri bo'lishi, fikr izchil, asosli bayon etilishi, asosiy o'rinlar tushirib qoldirilmasligi va o'rinsiz takrorga, mavzuga taalluqli bo'lmagan ortiqchalikka yo'l qo'yilmasligi talab etiladi. Nutqning mantiqiyliги narsa, voqea-hodisalarni yaxshi bilish bilan belgilanadi, mantiqiy xato esa material mazmunini aniq bilmaslik, mavzuni o'ylamasdan noqulay tanlash natijasida kelib chiqadi. Bu ikki talab nutqning mazmuni va qurilishiga taalluqlidir. Nutqni til jihatidan shakllantirishga oid talablar ham mavjud.

3. Nutq aniq bo'lsin. O'quvchi dalillar, kuzatishlar, taassurotlarini haqiqatga mos ravishda oddiy bayon etibgina qolmay, shu maqsadning eng yaxshi til

vositalaridan (soʻz, soʻz birikmasi, gaplardan) foydalangan holda, maxsus tasvirlar bilan ifodalashga oʻrgansin.

4. Nutq til vositalariga boy boʻlsin. Mazmunni aniq ifodalash uchun oʻquvchi nutqi til vositalariga boy boʻlishi, u har qanday vaziyatda ham kerakli sinonimlardan, xilma-xil tuzilgan gaplardan mazmunga eng mosini tanlab foydalana olish koʻnikmasiga ega boʻlishi zarur. Albatta, boshlangʻich sinf oʻquvchilariga til boyligi yuzasidan yuqori talab qoʻyib boʻlmaydi, ammo oʻqituvchi oʻquv ishlarida ularning soʻz boyligini oshirib borishni har vaqt koʻzda tutishi kerak.

5. Nutq tushunarli boʻlsin. Ogʻzaki nutq eshituvchiga, yozma nutq esa uni oʻquvchiga tushunarli boʻlishi zarur. Soʻzlovchi yoki yozuvchi nutqini eshituvchining yoki oʻquvchining imkoniyatini, qiziqishini hisobga olgan holda tuzsa, uni hamma birdek, hech qiyinchiliksiz tushunadi.

6. Nutq ifodali boʻlsin. Agar nutq ifodali, yaʼni jonli, chiroyli, ishontiradigan boʻlsa, eshituvchiga yoki oʻquvchiga taʼsir etadi. Ogʻzaki nutq eshituvchiga intonatsiya orqali taʼsir etsa, ogʻzaki nutq ham, yozma nutq ham tinglovchi va oʻquvchiga hikoyaning umumiy ruhi, dalillar, tanlangan soʻzlar, ularning emotsionalligi, tuzilgan jumla, iboralar yordamida taʼsir etadi. Nutqning tushunarli va ifodali boʻlishi har qanday shevaga xos va ortiqcha soʻzlardan sof boʻlishini taqozo etadi.

7. Nutq toʻgʻri boʻlsin. Maktab uchun nutqning adabiy til meʼyorlariga mos va toʻgʻri boʻlishi alohida ahamiyatga ega. Yozma nutq grammatika, imlo va punktuatsiya jihatidan, ogʻzaki nutq esa orfoepik jihatdan toʻgʻri tuzilishi talab etiladi. Nutqning toʻgʻri boʻlishi uchun soʻz tanlash va nutq logikasi katta ahamiyatga ega. Yrqrorida sanab oʻtilgan talablar oʻzaro bir-biri bilan uzviy bogʻliq boʻlib, maktab ishlari tizimida kompleks ravishda amalga oshiriladi.

Nutq fikrni bayon etish vositasi boʻlibgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni oʻstirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat tizimini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli oʻstirish mumkin. Shuning uchun oʻquvchilar nutqini oʻstirishda materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga tegishlisini tanlash, joylashtirish va mantiqiy fikrlashga yoʻnaltiradigan ish turlariga katta ahamiyat beriladi. Tafakkur til materiali yordamida nutqiy shakllantirilsa va bayon etilsagina, muvaffaqiyatli oʻsadi. Tushuncha soʻzlar yoki soʻz birikmalari bilan ifodalanadi, shunday ekan, u til vositasi boʻlgan soʻzda muhim aloqa materialiga aylanadi. Kishi tushuncha ifodalaydigan soʻz (soʻz birikmasi)ni bilsagina, shu tushunchaga asoslangan holda, tashqi nutqda fikrlash imkoniga ega boʻladi. Nutqda fikr shakllantiriladi, shu bilan birga, fikr nutqni yaratadi. «Nutq tafakkur bilan chambarchas bogʻlangandir. Nutq boʻlmasa, tafakkur

ham bo‘lmaydi, til materiali bo‘lmasa, fikrni ifodalab berib bo‘lmaydi»¹⁴. Fikrni nutqiy shakllantirish uning aniq, tushunarli, sof, izchil, mantiqiy bo‘lishini ta’minlaydi. Tilni egallash shu tilning fonetikasini, lug‘at tarkibini, grammatik qurilishini bilib olish, fikrni takomillashtirish uchun, tafakkurni o‘stirish uchun shart-sharoit hozirlaydi. Bilimlar, dalillar, har xil axborotlar tafakkurning ham, nutqning ham materialidir. Nutq tafakkur jarayonini o‘rganishning muhim vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Nutqdan o‘quvchi fikriy rivojining asosiy o‘lchovlaridan biri sifatida foydalaniladi. O‘quvchining barcha o‘quv predmetlaridan materialni o‘zlashtirishi va umumiy aqliy rivojlanish haqida fikr yuritganda, u yoki bu mavzuni o‘quvchi o‘z nutqida (yozgan inshosida, axborotida, qayta hikoyalashda, savollarga bergan javobida) qanday bayon eta olishiga qaraladi. Shunday qilib, nutqni tafakkurdan ajratib bo‘lmaydi, nutq tafakkur asosida rivojlanadi; fikr nutq yordamida pishib yetiladi, yuzaga chiqadi. Ikkinchi tomondan, nutqning o‘sishi fikrni shakllantirishga yordam beradi, takomillashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasi taraqqiyoti xalqning boy ma’naviy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlariga hamda hozirgi zamon madaniyati, ma’rifati, ilmi, texnikasi va texnologiyasining so‘nggi yutuqlariga asoslangan mukammal ta’lim tizimini barpo etish dolzarb ahamiyatga ega. Milliy istiqlol g‘oyasiga sodiq, yetarli intellektual salohiyatga ega, ilm-fanning zamonaviy yutuqlari asosida mustaqil fikr va mushohada yurita oladigan shaxslarni tarbiyalash hamda raqobatbardosh, yuqori malakali kadrlarni tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O‘zbekiston taraqqiyotining muhim sharti sanaladi. Ilm-fan jadal taraqqiy etayotgan, zamonaviy axborot-aloqa tizimlari, vositalari keng joriy etilgan jamiyatda turli fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta’lim oluvchilar oldiga ularni jadal egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlash vazifasi qo‘yilmoqda. O‘zbekistonning kelajagi va ravnaqi ko‘p tomonlama undagi kadrlarning bilimdonligi, kasb tayyorgarligi va ma’naviy yetukligiga bog‘liq. Shu jihatdan qaraganda, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar orasida Kadrlar tayyorlash sohasidagi islohotlar muhim o‘rin tutadi. Jumladan, uzluksiz ta’lim borasidagi yo‘riqnomalar har tomonlama yetuk va barkamol avlodni tarbiyalashda alohida o‘rin tutadi.

¹⁴ Иванов П. И. Умумий психология. –Т.: Ўқитувчи, 1967. –306 - б.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Неъматов Х., Гуломов А. Мактабда тил сатҳларини ўзаро боғлаб ўргатиш. – Т.: РТМ, 1992. – 30 б.
2. Omonturdiyev A., Abduraimova Sh. O‘zbek nutqi madaniyati va uslubiyati. – Toshkent, 2016. – 98 b.
3. Розиков О., Махмудов М., Адизов Б. Она тили дидактикаси. – Т.:Fan, 2006. – 337 б.
4. Қўнғуров Р. Субъектив баҳо формаларининг семантик ва стилистик хусусиятлари. –Тошкент: Фан, 1980.
5. Қўнғуров Р., Бегматов Э., Тожиев Ё. Нутқ маданияти ва услубият асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. –162 б.
6. Қиличев Э. Ўзбек тилининг практик стилистикаси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1985. –Б. 88.
7. Қиличев Э. Бадиий тасвирнинг лексик воситалари. –Т.: Фан, 1982.– Б.18.
8. Қодиров П.Тил ва эл. –Тошкент: Маънавият, 2010. –Б.14.

IMPROVEMENT OF THE RESULTS OF BREAST CANCER ORGANOSPARE TREATMENT WITH THE USE OF INTRAOPERATIVE CHEMOTHERAPY IN THE BODY'S AUTO ENVIRONMENT

Sherbekova D.U, Norqizilova G.O, Ashurova N.Sh

4th Grade Students of Tashkent Medical Academy

Abstract: *The aim of the study is to improve the results of organ-preserving treatment of patients with T1–2N0–1M0 breast cancer. This phase IV trial studies the side effects of intraoperative radiation therapy and how well it works in treating patients with breast cancer undergoing breast-conserving surgery. Delivering radiation one time to the area where the tumor was removed while the patient is still in the operating room may kill any residual tumor cells and may be as effective as standard radiation therapy in patients with early stage breast cancer.*

Key words: *T1- 2N0-1M0, autoplasmachemotherapy, intraoperative, breast cancer.*

Material and methods.

The study included 270 patients with T1–2N0–1M0 breast cancer, incl. 113 patients under 50 years old. Morphologically, infiltrating ductal carcinoma predominated (74%). The patients were divided into 2 groups, comparable in age, the state of menstrual function, the degree of prevalence of the tumor process, the morphological form of the tumor. 120 patients (Group 1) underwent organ-preserving surgery in the scope of radical resection of the mammary gland, including dissection of all stages of lymphogenous metastasis, and received intraoperative chemotherapy using autologous media: intravenous autohemochemotherapy with doxorubicin 30 mg, interstitial autoplasmochemotherapy and autoleukochemotherapy with cyclophosphamide 200 mg and 5-fluorouracil 500 mg. 150 patients (Group 2)

underwent a radical resection of the mammary gland with dissection of lymph nodes at all stages of lymphogenous metastasis without the use of intraoperative chemotherapy in the automeia of the body. Patients of all groups after surgery received a course of radiation therapy to the mammary gland and lymphatic drainage pathways in SOD 40 Gy and 4–6 courses of adjuvant polychemotherapy according to the CMFAV scheme. The patients were followed up for 5 years.

Results.

The frequency of progression of breast cancer in patients of the 1st group was 5.5%, in patients of the 2nd group - 12.4%. Five-year disease-free survival in patients of the 1st group was $91.83 \pm 2.9\%$, in patients of the 2nd group - $82.84 \pm 3.8\%$ ($p < 0.05$). The overall survival of patients with breast cancer after different types of treatment differs not as significantly as recurrence-free. Thus, 5-year overall survival in patients of the 1st group was $97.8 \pm 1.5\%$, in patients of the 2nd group - $93.7 \pm 2.4\%$. However, there

The incidence of recurrence and metastasis of breast cancer after treatment undoubtedly affects the quality of life of patients.

Conclusions.

The use of intraoperative chemotherapy on the automeia of the body in the organ-preserving treatment of breast cancer T1-2N0-1M0 has significantly improved the results of treatment of patients. A treatment plan is summary of your cancer and the planned cancer treatment. The biology and behavior of breast cancer affects the treatment plan. Some tumors are smaller but grow quickly, while others are larger and grow slowly. Treatment options and recommendations are very personalized and depend on several, including; the stage of tumor, genomic tests, such as multigene tests, the patients age, general health, menopausal status and preferences, based on result genetic tests.

REFERENCES

1. IARC GLOBOCAN 2012: Estimated Cancer Incidence, Mortality and Prevalence Worldwide in 2012, WHO 2015.
2. Torre LA, Bray F, Siegel RL, Ferlay J, Lortet-Tieulent J, Jemal A. Global cancer statistics, 2012. *CA Cancer J Clin*, 2015 Mar, 65(2).
3. Breast Cancer Awareness Month, WHO 2015. Link: <http://www.who.int/mediacentre/commentaries/breast-cancer-awareness/en>.
4. Health care in Russia. Federal State Statistics Service (Ros-stat), 2015. Statistical collection, Moscow.
5. The state of oncological care for the population of Russia in 2015. Ed. HELL. Kaprina, V.V. Starinsky, G.V. Petrova. M., 2016.
6. Oncological diseases of the breast, soft tissue and bone sarcomas: a textbook. VC. Kosenok [and others]; ed. A.I. Novikov [i dr.]. Omsk: Publishing House of the Center for Moscow Region and ITOMGMA, 2008. 187 p.
7. Wang L, Guyatt G, Kennedy S et al. Predictors of persistent pain after breast cancer surgery: a systematic review and meta-analysis of observational studies. *CMAJ*, 2016 July 11. First published July 11, 2016, doi:10.1503/cmaj.151276.
8. Taplin SH et al. Reason for Late-Stage Breast Cancer: Absence of Screening or Detection, or Breakdown in Follow-up? *JNCI J Natl Cancer Inst*, 2004, 96(20): 1518-1527.
9. Breast cancer: prevention and control.
<http://www.who.int/cancer/detection/breastcancer/en/index1.html>

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	Turdiyev Botir Azamat o'g'li, & Ergasheva Elnora Oltiboy qizi. (2023). CHIGITLARNI BENTONENT LOYQASI BILAN KAPSULALAB EKISHNING AHAMIYATI. SCHOLAR, 1(12), 4–9. https://doi.org/10.5281/zenodo.7922248
2	Egamberdiyeva Durдона Abduqaxxor qizi, & PhD L.Djurayeva. (2023). INSTITUTGA ASOS BO'LGAN KAFEDRA. SCHOLAR, 1(12), 10–15. https://doi.org/10.5281/zenodo.7922263
3	Худойбердиева Мафтунабону Мехрожевна, & Каримова Азиза Махомадризовевна. (2023). КРЕДИТНАЯ ПОДДЕРЖКА МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАНЕ И ФАКТОРЫ, ПРЕПЯТСТВУЮЩИЕ ЕГО РАЗВИТИЮ. SCHOLAR, 1(12), 16–25. https://doi.org/10.5281/zenodo.7922277
4	Berdiqulova Nigora Raxmonovna. (2023). BIOLOGIYA FANLARINI O'QITISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING SAMARADORLIGI. SCHOLAR, 1(12), 26–32. https://doi.org/10.5281/zenodo.7922289
5	Qoraqulov Doston To'lqin o'g'li. (2023). O'ZBEKISTONDA SIYOSIY PARTIYALAR FAOLIYATI VA ULARNING HUQUQIY ASOSLARINI TASHKIL ETILISH TARIXI. SCHOLAR, 1(12), 33–39. https://doi.org/10.5281/zenodo.7922295
6	Xolnazarova Sitora Xolmurodova, & Omonturdiyev Nurali Rashidovich. (2023). O'ZBEK TILI PUNKTUATSIYASINING TAMOYILLARI VA USLUBIYATI. SCHOLAR, 1(12), 40–44. https://doi.org/10.5281/zenodo.7922299
7	Shoturayev Farhod Sherali o'g'li. (2023). FITRAT – SHE'RIYATIDA VAZN VA RITM MUAMMOSI. SCHOLAR, 1(12), 45–51. https://doi.org/10.5281/zenodo.7923129

8

Z.I. Radjabova, & S.S. Akramova. (2023). FRAZEOLOGIK MINIMUMLARNING MAVZUVIY-SEMANTIK UYALARI. SCHOLAR, 1(12), 52–55. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7922322>

9

Boymirzayev O'lmas Otabek o'g'li. (2023). CoreAFM YORDAMIDA Fe/p-Si GIBRID STRUKTURASINING SIRTI MORFOLOGIYASINI O'RGANISH. SCHOLAR, 1(12), 56–59. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7922333>

10

Азизов Бекзод Ғайрат ўғли, & Жўраев Диёр Турдиқулович. (2023). БАҲОРГИ БУҒДОЙ НАВ НАМУНАЛАРИНИНГ БИОМЕТРИК КўРСАТКИЧЛАРИ. SCHOLAR, 1(12), 60–64. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7922343>

11

Миралиева Диана Нўрмуханқизи, & Байзақов Жандос Абдазимович. (2023). СОПЫЛЫҚ ДҮНИЕТАНЫМНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫЛАРДЫҢ БІРІ ҚОЖА АХМЕТ ЙАССАУИ. ДИУАНИ ХИКМЕТ ШЫҒАРМАСЫ. SCHOLAR, 1(12), 65–68. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7922359>

12

Оразалиева Айдана Нўрлан қизи, & Байзақов Жандос Абдазимович. (2023). ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫЛАРДЫҢ БІРІ, АТАҚТЫ АҚЫН, ДАРЫНДЫ ДРАМАТУРГ – СӘКЕН СЕЙФУЛЛИН. SCHOLAR, 1(12), 69–72. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7922946>

13

M.Z. Ahmadxojayev. (2023). TA'LIM TIZIMI ISLOHI, MODERNIZATSIYALASH VA INSONPARVARLIK TAMOILI ASOSIDAGI SIYOSIY YETAKCHINING TENDENSIYALARI. SCHOLAR, 1(12), 73–77. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7922954>

14

Alimurodov Temur Bahodir o'g'li. (2023). VALYUTA KURSI REJIMLARI. SCHOLAR, 1(12), 78–89. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7922969>

15

Odinayev Nuriddin Ramozon o'g'li. (2023). O'ZBEKISTON HAMDA O'RTA OSIYONING XALQARO TRANSPORT KORIDORLARI. SCHOLAR, 1(12), 90–99. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7922977>

16

Allayarov Alisher O'tkirovich. (2023). RAQAMLI VALYUTALARNI HISOBGA OLISH. SCHOLAR, 1(12), 100–111.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7922985>

17

Egamov B.B, Yoziyev L.H, & Rahimov A.L. (2023). QARAG'AY TURKUMI VAKILLARINING QASHQADARYO VILOYATINING EKOLOGIK OMILLARIGA MUNOSABATI. SCHOLAR, 1(12), 112–115.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7923011>

18

A.L.Raximov, & Q. Qayumova. (2023). SHAXRISABZ SHAHRI SHAROITIDA BUDDLEJA DAVIDII FRANCH. NAVLARINING GULLASH FENOLOGIYASI. SCHOLAR, 1(12), 116–118.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7923018>

19

Kodirova Shaxnoza Salomovna. (2023). DORIVOR O'SIMLIKLARINI TASHISH VA SAQLASHGA QO'YILGAN TALABLAR. SCHOLAR, 1(12), 119–122. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7923032>

20

Abduraximova Farida Komiljon qizi. (2023). INGLIZ TILINI O'QITISHDA MAQOLLARNING ROLI. SCHOLAR, 1(12), 123–127.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7923042>

21

Murotova Yulduz Faxriddin qizi. (2023). SAID AHMAD NASRINING NAFISLIGI. SCHOLAR, 1(12), 128–131.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7923056>

22

M. Nabiyeva. (2023). FOTO-ISSIQLIK-TERMOELEKTRIK GENERATORLAR. SCHOLAR, 1(12), 132–135.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7923078>

23

Jurayeva Sarvinoz O'tkir qizi. (2023). MAKTAB O'QUVCHISI NUTQIGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA EHTIYOJ. SCHOLAR, 1(12), 136–139.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7923086>

24

Sherbekova D.U, Norqizilova G.O, & Ashurova N.Sh. (2023). IMPROVEMENT OF THE RESULTS OF BREAST CANCER ORGANOSPARE TREATMENT WITH THE USE OF INTRAOPERATIVE CHEMOTHERAPY IN THE BODY'S AUTO ENVIRONMENT. SCHOLAR, 1(12), 140–142.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7923096>